

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АСТАНА ҚАЛАСЫ
Халықаралық Білім және
Ғылым Академиясы

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН
ГОРОД АСТАНА
Международная Академия
Образования и Науки

REPUBLIC OF QAZAQSTAN, ASTANA
International Academy of Education and Science

www.bilimacademy.kz

«БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУ АСПЕКТІЛЕРІ»

атты IV Халықаралық ғылыми-практикалық
интернет конференция

ЖИНАҚ СБОРНИК

IV Международная научно-практическая интернет конференция
«АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ
ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ»

2023 20 МАҒЫР
МАЙ
МАУ
ASTANA

ӘОЖ (УДК) 001
КБЖ (ББК) 72

Б94

«ҚР ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК КІТАП ПАЛАТАСЫ»
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТЫҚ КІТАП НӨМІРІ (ISBN),
ӘМБЕБАП ОНДЫҚ ЖІКТЕУ, КІТАПХАНАЛЫҚ – БИБЛИОГРАФИЯЛЫҚ ЖІКТЕУ,
ШТРИХ – КОД БЕРІЛДІ
«НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КНИЖНАЯ ПАЛАТА РҚ»
ПРИСВОЕНЫ (ЗАРЕГИСТРИРОВАНЫ) МЕЖДУНАРОДНЫЙ
СТАНДАРТНЫЙ КНИЖНЫЙ НОМЕР (ISBN),
УНИФИЦИРОВАННЫЙ ДЕСЯТИЧНЫЙ КЛАССИФИКАТОР
БИБЛИОТЕЧНО – БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ КЛАССИФИКАТОР ШТРИХ – КОД

Редакциялық кеңес:

Батырбаева Надия Кадыровна (төраға)
Алибаев Е.А.

Конференция өткізуге жауаптылар:

Алибаев Ерлан Акылжанович

Джуасбаев Болат Дуанбаевич

Б94 «БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУ АСПЕКТТЕРІ» атты IV Халықаралық Ғылыми-практикалық интернет конференцияның материалдары. «АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ» Материалы IV Международной научно-практической интернет конференции.

АСТАНА : Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы, 2023 ж.

Қазақ, орыс, ағылшын, тәжік тілдерінде.

ISBN

Бұл ғылыми басылым 2023 жылдың мамыранда өткен «БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТІҢ ДАМУ АСПЕКТТЕРІ» атты IV Халықаралық ғылыми-тәжірибелік интернет-конференциясының жинағы болып табылады.

Жинақ ұстаздар, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының педагог қызметкерлері, мектеп мұғалімдері, ғылыми қызметкерлер, студенттер, магистранттар, PhD докторанттарының (аспиранттар) ғылыми тәжірибесі, зерттеулерінің нәтижесі болып табылады.

Жас ғалымдарға арналған.

ӘОЖ (УДК) 001
КБЖ (ББК) 72

«ҚР ҰЛТТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК КІТАП ПАЛАТАСЫ»
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ӘМБЕБАП ОНДЫҚ ЖІКТЕУ,
ШТРИХ – КОД БЕРІЛДІ
«НАЦИОНАЛЬНАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ КНИЖНАЯ ПАЛАТА РҚ»
ПРИСВОЕНЫ (ЗАРЕГИСТРИРОВАНЫ) МЕЖДУНАРОДНЫЙ
СТАНДАРТНЫЙ КНИЖНЫЙ НОМЕР (ISBN),
УНИФИЦИРОВАННЫЙ ДЕСЯТИЧНЫЙ КЛАССИФИКАТОР
БИБЛИОТЕЧНО – БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ КЛАССИФИКАТОР ШТРИХ – КОД

ISBN 978-601-08-0781-5

© Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы
© Международная Академия Образования и Науки

2023 ж.

MEDICINES VS DIETARY SUPPLEMENTS

KASSYMOVA Tomiris Abzalovna, MUKHAMETSHAROVA Aigul Kanatbekovna

Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics

Taldykorgan, Kazakhstan

ai_gul_8181@mail.ru

Андатпа

Бұл зерттеу жалпы денсаулықты жақсарту үшін дәрілер мен тағамдық қоспалардың тиімділігін және қауіпсіздігін зерттеуге бағытталған жұмыс. Сонымен қатар, бұл жұмыс медицина қызметкерлерінің тұтынушылардың дәрі-дәрмектермен салыстырғанда тағамдық қоспаларға деген көзқарасы мен сеніміне әсер етудегі рөлін және оның жалпы денсаулыққа қалай әсер ететінін зерттейді. Зерттеу көрсеткендей, тұтынушылардың 72% - ы дәрі-дәрмектер мен тағамдық қоспалар арасындағы айырмашылықтарын білмейді, бұл адамдардың медиакаменттер туралы хабардар жеткіліксіздігін көрсетеді. Сондай-ақ, тұтынушылардың 70% - ы дәрігермен кеңесусіз дәрі-дәрмектерді немесе тағамдық қоспаларды біріктіреді, бұл өз кезегінен қазақстандықтардың денсаулығына қатысты түрлі проблемаларға әкелуі мүмкін. Оған қоса, сарапшылармен сұхбат көптеген қазақстандықтардың денсаулығына қауіп төндіретін дәрі-дәрмектер мен тағамдық қоспаларды қауіпсіз және тиімді қабылдау туралы хабардарлық деңгейін арттырудың маңыздылығы туралы ақпарат берді.

Аннотация

Эта исследовательская работа направлена на изучение эффективности, безопасности лекарственных препаратов и пищевых добавок для улучшения общего состояния здоровья. Кроме того, в исследовании изучается роль медицинских работников в воздействии на отношение и убеждения потребителей в отношении пищевых добавок по сравнению с лекарствами, а также то, как это влияет на здоровье в целом. Исследование показало, что 72 % потребителей не знают разницы между лекарствами и пищевыми добавками, что свидетельствует о недостаточной осведомленности людей о медиакаментов, а также то, что 70% комбинируют лекарства или пищевые добавки без консультации с врачом, которые могут привести к потенциальным проблемам со здоровьем у казахстанцев. Интервью с экспертами дало информацию о важности повышения уровня осведомленности о безопасном и эффективном приеме лекарств и пищевых добавок, что может предотвратить риски со здоровьем у многих казахстанцев.

Introduction

Currently, most people are arguing about the effectiveness of dietary supplements and medicines, comparing them with each other and looking for answers in Internet sources. According to the therapist of the clinic from Moscow, dietary supplements are a waste of money and there is no benefit in therapy from dietary supplements, and their demand is due to the extremely low medical literacy of the population. (Bashkirtsev Grigory Sergeevich, 2022) Others deny this and offer to buy them instead of medicines. By 2023, the use of dietary supplements has become commonplace, and with the arrival of the pandemic, the demand for them has increased tenfold not only in Kazakhstan, but throughout the world. I chose this topic because I take both medications and dietary supplements myself. In my opinion, both means are necessary, and they should be taken depending on the situation. Vitamins and dietary supplements are taken for prevention, during various diseases, periods of recovery, while medicinal practice is aimed at maintaining health and alleviating or curing the disease. Therefore, it is better to research deeply this topic more in order to find the right answers.

Context

Many herbal supplements could endanger people's health, because they have hidden unlicensed pharmaceutical ingredients. Sibutramine, Tadalafil and sulfoaldenafilare were among the most frequently undeclared ingredients in products, which cause lower blood pressure drastically and cause serious health problems. (Haroon Siddique, 2016). The Institute for Global Food Security at Queen's University's Emeritus Professor Duncan Burns stated: "We have found that these supplements are frequently not what customers think they are – they are being misled into thinking they are getting health benefits from a natural product when actually they are taking a hidden drug. In addition, many people consume them in large quantities without knowing about the interaction with other supplements or medications that they may take, which is very dangerous and can have serious side effects for human health. This applies not only to food additives, but also to medicines too. However, Vitamins A, D and E are most often included in dietary supplements, which are vital for hair growth, improve your immune function and support fertility, and are also vital for fetal development. (Atli Arnarson BSc, 2022) Therefore, dietary supplements and medicines should be taken with the doctor's prescription and from trusted companies.

For many years, the dietary supplement sector has fueled economic expansion. All 50 states have businesses producing and supplying ingredients for food supplements. Approximately 750,000 Americans

successfully work in this industry, which also generates \$5.75 billion in state and local taxes (which go toward funding schools, police and fire departments, roads, and other projects) and \$9.2 billion in federal taxes annually (Economic Impact of the Dietary Supplement Industry | Council for Responsible Nutrition, n.d) Likewise, the volume of medicine's production in January-July 2020 amounted to 67.9 billion tenge, due to the spread of COVID-19(QazTrade, 2020). In general, the export of pharmaceutical products has shown stable growth over the past three years. So, the production of medicines and dietary supplements allocate a lot of income from taxes to economy of the countries.

The growing demand for both industry's products lead to a direct increase in the number of jobs, lower healthcare costs, additional growth in the number of jobs with a "multiplier effect" and increased tax revenues in Kazakhstan. The growing sales, along with studies published over the past decade, indicate a trend of growing interest among Kazakh citizens in supplements and medicines. People still spend significant amounts of money on that as part of a comprehensive and beneficial approach to their nutrition and health. Therefore, this has a positive impact on our national economy and employment of citizens

The food additives and medicines industry has traditionally been opaque, and it lacked transparency regarding ingredients and how to obtain them from the environment. Many food additives do not have labels indicating whether the product contains ingredients of animal origin. Under the Dietary Supplement Health and Education Act of 1994 (DSHEA), manufacturers and distributors of dietary supplements and ingredients are prohibited from marketing products that are misbranded or misleading. Every year, the food supplement industry in the United States contributes to the destruction of 24 billion animals. (James, 2022). Moreover, this large-scale medicines and supplements industry produces 1.8 billion plastic pill bottles every year. 70 percent of them are never recycled. (James, 2022). In fact, millions of plastic pill bottles end up in the ocean, causing damage to fragile marine ecosystems and the animals living in them. However, there are really good supplements and medicines that made from real food ingredients from a trusted brand and have right product indicating labels. For instance, "MegaFood" is known for its dedication to real food ingredients and an obsession with quality, that is tested for over 125 herbicides and pesticides and is Non-GMO Project Verified, Certified Glyphosate Residue Free, and Certified Kosher. So, dietary supplements and medicines should be taken from eco –friendly, trusted brands with a clear labels.

Aims

This research explores the issue of the effectiveness and impact on the body of dietary supplements and medications. People choose different methods of treatment, but it is necessary to exclude those that have future threats to health. To know what to do humans is better to research deeply this topic more in order to find the right answers and take correct decisions that has a big impact to a lot of spheres.

Research Questions:

1. How effective and safe are dietary supplements compared to medicines for treating specific health conditions?
2. How do regulatory and policy frameworks impact consumer access, safety, and efficacy of dietary supplements and medicines?
3. How do healthcare professionals affect consumers' attitudes and beliefs regarding dietary supplements vs. medicines impact health outcomes?

My hypothesis is the horrifying truth behind these medications or dietary supplements will be revealed. Perhaps, the possible outcome of this research work is people will give up one kind because of a possible health hazard and all commerce and the need for these things will be unnecessary, that's why people should be prepared for any results of the study.

Methodology

All the sources that was used have verified information, since they were all taken from reliable websites and articles. In addition, they were written by specialists in the field of medicine and are based on scientific research, which proves the relevance and credibility of the information. For example, one of the sources in research work is from an article by Harun Siddiqui. It was published on the Guardian website, which is accredited to the United Nations as a reliable and accurate news source.

Both primary and secondary research methods will be employed in this research work to collect both qualitative and quantitative data. Two research methodologies, including questionnaires and interviews, will be used for primary research. Both techniques' questions will be valid for generalization and representational. These queries ought to be sufficient in eliciting responses to research-related questions.

I'll use the questionnaire method to collect quantitative data. It will have 15 questions asking respondents about their attitude towards medicines and dietary supplements in order to know what they or their families prefer more. This questionnaire will be conducted by NIS' students from different grades and their parents, since this research work's topic connected with general audience. Moreover, advantages of questionnaire are: it is saving time, easy to plan and execute, wide audience coverage, complete anonymity of

the subscriber, easy to collect results with online and mobile tools. The survey should answer 1st and 3rd questions in the «Aims» section. This method will provide a data about the general attitude of people to dietary supplements and medicines. With a sufficient number of responses from the survey, you can test the hypothesis for correctness or refute it.

Second method is the interview will be used to collect qualitative information. It will have 10 questions respondents about their attitude towards medicines and dietary supplements in order to know what is safer for people. This interview will be conducted by a doctor, a seller dietary supplements and a person who use both of them. Likewise, advantages of interview are no doubt going to capture verbal and non-verbal cues, the interviewer receives extended information there is an opportunity to clarify the data, to get a more detailed answer to the question posed. The interview will cover 2nd and 3rd questions in the «Aims» section. The interview with 3 people with different occupations will give more information and depth answers about the safety, policy framework and impact of these preparations on buyers.

Results

How effective and safe are dietary supplements compared to medicines for treating specific health conditions?

According to the survey, the effectiveness and safety of dietary supplements compared to medications for the treatment of specific health conditions depend on several factors, including the type of supplement or medication, the health condition being treated, the dosage and the overall health of the person. 82 % people believe that dietary supplements cannot replace medications in the treatment of diseases, but they can help maintain health and prevent diseases.(figure 4). It's known that 60% of people often don't consult with a doctor before taking new medicine or dietary supplements, Only 40% understand that consulting with doctor is vital and it helps them to avoid future health concerns because of medication which is not suitable for them.(figure 3). which can be pretty dangerous to them. In addition, the survey was reinforced by interview. According to 3 experts (Doctor of Functional Diagnostics, Neurologist, Distributor of food additives), the effectiveness and safety of dietary supplements compared to medications for the treatment of specific health conditions also depend on several factors, including the type of supplement or medication, the state of health that is being treated, the dosage and the general state of human health. To reinforce this, expert 3 gave an example about China in 1993, the province of China had the highest incidence of cancer. To cure them for 5 years they were given vitamins, medicines and minerals exceeding the norm and they were successfully cured. Moreover, in 1 expert's view the right combination of dietary supplements and medications will help to boost effects and she also gave example of diabetes mellitus, which is treated with alogliptin, but the effect can be improved thanks to a vitamin complex of dietary supplements, such as: rutin (regulates glucose levels), selenium (increases immunity), lipoic acid (relieves symptoms of diabetic polyneuropathy) and proper nutrition.

How do regulatory and policy frameworks impact consumer access, safety, and efficacy of dietary supplements and medicines?

According to all 3 experts (Doctor of Functional Diagnostics, Neurologist, Distributor of food additives), most often the regulatory framework checks all documents on medicines trials, which leads to easy access of consumers to effective medications. On the other hand, they say that dietary supplements that include vitamins, minerals, herbal medicines and other natural products are not subject to such strict testing and regulation as prescription and over-the-counter medicines. The safety and efficacy of dietary supplements can vary greatly, and some supplements may even contain harmful ingredients or pollutants. 3 experts also mentioned that regulatory frameworks and policies play an important role in ensuring consumers' access to safe and effective dietary supplements and medicines. These products must meet strict quality standards and undergo the necessary clinical trials and inspections before they are approved for sale. This is proved by the results of the survey. people are sure that dietary supplements are regulated by government agencies on a 3.02 out of 5 point scale. (Figure 6)

How do healthcare professionals affect to consumers' attitudes and beliefs regarding dietary supplements vs. medicines impact health outcomes?

In consonance with survey, 72 % of consumers don't know the difference between 2 kinds of medications (figure 1). It shows the lack awareness and information of people about medications, since 70 % combined medications or dietary supplements without consulting a doctor. (figure 5). To elaborate this result, 3 respondents of interview (Doctor of Functional Diagnostics, Neurologist, Distributor of food additives) said it's important to increase education and awareness around the safe and effective use of medications and supplements, because healthcare professionals play a critical role in ensuring that patients receive safe and effective treatment, and it is vital for them to be aware of potential interactions between medications and supplements, as well as the risks and side effects associated with these products. Moreover, they say that when using food additives and medicines, consumers should follow the manufacturer's instructions and recommendations, since dietary supplements, medications can also have side effects and risks, especially when

taken incorrectly or in combination with other medications. Expert 1 mentioned that by working together with patients to provide education and guidance, healthcare professionals can help improve health outcomes and prevent negative consequences.

Conclusion

1. How effective and safe are dietary supplements compared to medicines for treating specific health conditions?
2. How do regulatory and policy frameworks impact consumer access, safety, and efficacy of dietary supplements and medicines?
3. How do healthcare professionals and consumers' attitudes and beliefs regarding dietary supplements vs. medicines impact health outcomes?

With regards to how effective and safe vitamins are, they differ from medications for treating various health problems, statistics from survey clearly shows that most people consider supplements cannot completely replace prescription medicine in the treatment of diseases. Moreover, data from interview says that the effectiveness and safety of dietary supplements depend on several factors and it work better with medicines, because some vitamins necessary for the body and are also vital for development, immune function. Therefore, the right combination of dietary supplements and medications without replacing each other will have more effective and safety treatment for specific health conditions. This is very good for patients who are ill with various diseases, it will help them recover faster and safer.

As far as regulatory and policy frameworks affect the availability, protection, efficacy of vitamins and medications, experts's interviews justify that the regulatory framework checks all medicines trial's documents, while dietary supplements are not checked so strictly, which means that regulatory and policy frameworks provide consumers access to more effective and safety former rather than latter. It is considered that some supplements have hidden unlicensed pharmaceutical ingredients. That's why manufacturers and distributors of dietary supplements started to prohibit from misbranded, misleading medications. Thus, people have to follow regulations and policies frameworks or read official health websites about trusted brand vitamins which have right product indicating labels. This opinion can avert potential health issues Kazakhstan's citizens.

With referenced to the impact of healthcare professionals to consumer's choice and views about vitamins vs medicines, interview's respondents clearly clarifies, the importance of awareness about right use of medications and supplements, since the survey's results show that most of patients don't know so much about it. Kazakh citizens's interest is growing in supplements, medicines, and their big expenses on it as a comprehensive plan for their health. It believed that customers are being misled into thinking they are getting health benefits from a natural product when actually they are taking a hidden drug without knowing about their risky outcomes and side effects associated with these interactions. Hence, healthcare professionals are vital in ensuring patient's safe-effective treatment, which can prevent consumer's negative consequences, improve health outcomes and save their money on unnecessary medications.

Evaluation

Half of authors are not specialist in the field of medicine or supplements, because they are comprehensive and in-debt. However, they have some background knowledge that can correctly interpret their evidence. For example, Haroon Siddique have worked for the guardian for 15 years, which shows argument's reliability and his experience. Joanna Blythman is investigative food journalist and writer and a commentator on the British food chain who have connections to this topic. However, there is limited information available about other's background of their qualifications, which may impact the credibility of the author.

The most of evidences are from The Guardian, which is a reputable newspaper known for its journalistic integrity, well-known with a long history of accurate reporting. Also, other articles was established in accordance with the Decree of the Government of the countries, which means that both have a large readership and is known for fact-checking and accuracy in its reporting. The articles are supported by a hyperlink to a relevant source, which adds to its reliability. The evidences presented in the articles are not cited from multiple sources, which may affect its consistency and corroboration. However, the article does quote experts who are identified by name and affiliation, which adds credibility to the evidence.

Before my research work has started, I always asked advices about which supplements and medicines should I take from relatives(who are not specialized in this field) and which could lead to my health risks. But now I made a decision that I will always check-up my prescriptions and effectiveness of right combination from doctors. Frankly, there were a lot of problems that I faced during this research work. The major issue of my research paper were commercial-biased opinions and articles connected to this topic and limited time. Also there were some issues with my computer (technical difficulties) that used to delete every my documents, which made me write my research work several times. It would be better if I had spent more time to investigate secondary research in order to capture more reliable data and I had download outlook 365 to save every alterations of document.

Further research

After conclusion, new questions arised, such as the impact of long-term use and the optimal dosages of dietary supplements in combination with specific medicines(more detailed), the potential effects of different formulations or combinations of supplements on human's gender and age. I might improved my research paper by conducting large-scale, randomized controlled trials to rigorously evaluate the safety and efficacy of both medicines and supplements. Also, studies could be focused on vulnerable populations, such as pregnant women, children, and the elderly, can provide important insights into the safety and efficacy of medicines and dietary supplements in these populations.

The next step of research is through interdisciplinary collaboration among healthcare professionals, pharmacologists, nutritionists, and researchers from various fields in Kazakhstan and neighboring countries. This can help ensure that research is conducted using rigorous methodologies, that findings are properly interpreted, and that recommendations for clinical practice are evidence-based to the stakeholders. Additionally, incorporating real-world data, such as electronic health records and patient-reported outcomes, can provide a more comprehensive understanding of the impact of medicines and dietary supplements in real-world settings.

By conducting well-designed studies and collaborating across disciplines, we can approach to the goal of enhancing our understanding of the safety, efficacy, and optimal use of medicines and dietary supplements, ultimately improving patient care and informing clinical practice.

References list:

1. Sergeevich, B. G. (2022, December 31). Dietary supplements: health benefits or money for the wind? Bashkirtsev Grigory Sergeevich. <https://www.gmsclinic.ru/blog/bad-polza-dlya-zdorovya-ili-dengi-na-veter>
2. Siddique, H. (2017, November 28). Herbal supplements' illegal ingredients pose health risk, experts warn. The Guardian. <https://www.theguardian.com/society/2017/feb/03/herbal-supplements-illegal-ingredients-pose-health-risk-experts>
3. Blythman, J. (2017, December 1). Health supplements: R.I.P. The Guardian. <https://www.theguardian.com/society/2002/sep/14/medicineandhealth.lifeandhealth>
4. Davey, M. (2021, July 28). Dietary supplements causing severe liver injuries in Australians, with some requiring transplants, study shows. The Guardian. <https://www.theguardian.com/australia-news/2021/jul/26/dietary-supplements-causing-severe-liver-injuries-in-australians-with-some-requiring-transplants-study-shows>
5. Economic Impact of the Dietary Supplement Industry | Council for Responsible Nutrition. (n.d.). <https://www.crnusa.org/resources/economic-impact-dietary-supplement-industry>
6. J. (2022, July 13). Animal And Environmental Impacts Of The US Supplement Industry. Animal Save Movement. <https://thesavemovement.org/animal-and-environmental-impacts-of-the-us-supplement-industry/>
7. Q. (2020, September 10). Export potential of pharmaceutical industry of Kazakhstan. "QazTrade" Trade Policy Development Center" JSC. <https://qaztrade.org.kz/eng/export-potential-of-pharmaceutical-industry-of-kazakhstan/>

NATIONAL IDEOLOGY TO MOTIVATE FOR LOVE OF A COUNTRY

KALI Zere Berikkyzy, MUKHAMETSHAROVA Aigul Kanatbekovna

Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics

Taldykorgan, Kazakhstan

ai_gul_8181@mail.ru, zerekali76@gmail.com

Introduction

National Ideology sets a direction for a nation to develop by helping in setting national goals and guidelines for the achievement of these goals. Moreover, it is believed that national anthems and ideology make citizens feel proud of their country and raise the feeling of patriotism, so it would be significant for every nation that wants to keep its identity and relevance (Waterman, 2019). To Kazakhstan, despite having more than 130 ethnic groups, is relevant to highlight their main nation, and today they do not have a clear motto or ideology to save their national uniqueness. The first President of Kazakhstan created several programs like "Mangilik El", "Rukhany Jangyru" to popularize the Kazakh language and their national spirit, however, still there were less progress and national ideology have not fully developed. In addition,

people in Kazakhstan prefer Russian culture and Russian language to Kazakh because of its use. Thus, problem of national ideology has taken a place in Kazakhstan.

Context

First, the Russian, Korean and European culture has a huge influence on Kazakhstan, which hinders the development of Kazakh culture and national ideology. According to the constitution, Kazakh is the state language, while Russian is the official and inter-ethnic language (NITEC, 2020). This contributed to the popularity of the Russian language in all domestic affairs and influenced on young generations' behavior, preference badly and not following traditions and customs. For example, at least 15,000 Russians live in every region of Kazakhstan. Moreover, there are 36% to 50% of Russians in the northern and central parts of Kazakhstan (Table-1) (Grigorevna, 2022). Even in India, the past colony of Britain is a bilingual country. English with the Hindi language counts as an official governmental language. Even though people do not use English in communications with the family, all jobs and businesses are held in English (EnglishDom, 2019). However, their traditions are well developed, and they managed to save their national ideology. Additionally, psychologists have also spoken about academic difficulties, the eroding of national values, and living a virtual environment due to the fascination with the Korean Wave. A Korean Wave supporter claimed that she spends a lot of time absorbing Korean entertainment. (Ospanova, 2017, p.16). Besides the Korean influence, young people in Central Asia desire to join the new middle classes and experience at least some of the material components of a "Western" lifestyle. The youth of Central Asia succumb to the temptation of living in Europe and want to change the values of Central Asian youth and introduce an academic discussion about orientations in their states. (Arynov, 2021). Thus, the development of Kazakh culture and language is slowed, due to the influence of third parties.

Secondly, there are several programs, that are present today, to develop Kazakh national ideology, however, their results are not satisfying, and the development of the national identity is very slow. The government spread several projects like: "Sport in my yard" and "Sacred Geography" under the program "Rukhany jangyru", but this project is aimed at fostering the country's cultural growth. However, it does not have any effect on the national ideology and unity of the society (Sharipova, 2020). For example, in Almaty, there were created more than 730-yard playgrounds and more than 6000 children are constantly using them. Some districts in Almaty were recreated and a new system of pedestrians was done. All these things were done to provide people with a great life level. In Akmola region, some places were added to the list of the "100 sacred places of Kazakhstan" and monuments of several eras have been preserved here, so its construction as a place for ecological, ethno cultural and other forms of tourism activities in the future was planned. In Aktau, the government funded 4.8-billiard tenge to the recreation and building of historical, cultural, and social objects in this place (Caravan.kz, 2017). These plans under the program "Rukhani zhangyru" is mainly affecting the culture and well-being of Kazakh ethics, but not the understanding of national ideology

However, the development of affection towards Kazakhstan can be fostered through the government's display of reverence for all representatives of the nation and vice-versa. In Kazakhstan, there are a lot of representatives from other nations, 67% Kazakh; 20% of Russian; Uzbeks, Ukrainian, Uighur, Tatar, German, and other nationalities less than 5% (Table 2) (Sinor, 2022) and every nation has its unique sides and by combining them all together there would be one dominant culture but with some special features. This practice was used in the USA when many people argued that being an American does not tie one person to one culture, it is all about loyalty towards the USA (ECPS, n.d.). The principle of this idea is "We are all together, as one, but we also all have distinct cultures." (Civic Issues, 2019). For example, Chinese people in America still have the right to celebrate their Chinese New Year, while Indians celebrate Diwali. Therefore, while being American, they still can preserve their own culture. Kazakhstan government provides citizens with freedom of faith, marriages and other things. There are 3654 religious buildings in the country: 2744 - mosques, 299 - Orthodox churches and 111 - Catholic churches, 411 - Protestant prayer houses, 54 - prayer houses of Jehovah's Witnesses, 24 - prayer houses of the New Apostolic Church, 6 - synagogues, 2 - prayer houses of Bahai, 2 - prayer houses of Krishna Consciousness Society, 1 - Buddhist temple. (Government of Kazakhstan, n.d.) and Kazakhs can marry another representative of the nation, if the partner follows several points in the document to get citizenship of Kazakhstan. For instance, only in 2019 7637 cases of marrying other nationalities with Kazakh people were registered (Dusengulova, 2019). Thus, Kazakhstan provides people with a good standard of living in society, so people can have a sense of patriotism towards country.

Aim

The main purpose of this project work is to discuss the use of the national ideology in Kazakhstan. The first thing that will be discussed is the effect of people in a recreation of the national ideology and possible solutions that could be done to motivate people to be patriots and help to develop in the future.

Therefore, the main questions are:

1. Are people relevant in revival of the national ideology?
2. Is there any need to reduce the influence of other ethics on the recreation of national ideology?
3. Are there other things that can motivate people to love their country, besides national ideology?

Peoples' participation in the recreation of the national ideology and developing the sense of love is huge and with the help of every citizen, government could have the opportunity to be evolved in any aspect. The possible result of the research is despite having other things that could affect the love towards the country, national ideology is the best thing that could develop the sense of patriotism and every people of any ethnic group is responsible for the recreation of the national ideology

Methodology

Author of a post on the website Tengrinews, Rabiga Dyusengulova is a journalist and studied in IT University and E-journalism. In addition, she wrote numerous articles on significant issues of Kazakhstan in different spheres: economics, culture, and politics. Moreover, she uploads tiktoks on the official page of Tengrinews, which can prove that she is a credible author. Moreover, the second author is Sharipova Dina, she is a PhD and worked at KIMEP University for 5 years and served as Research Director of the College of Social Sciences. She was also a member of the Board of the European Society for Central Asian Studies from 2017 to 2019, so she has a lot of experience in writing, moreover, she wrote 20 articles along with other professors

Only one method has been chosen for gathering information about national ideology and its connection to the love towards their motherland/country where they live, survey. General use of the survey method is because of its quantitative information and use. Surveys can be easily done via social media and verbal methods; also, it shows the trends in the problem. It can provide analyzer with wider range of opinions and personal perspectives of many people. Moreover, at the same time the author can do research among many people of different age interval. Surveys help the author to analyze several opinions and be more objective due to the understanding of different views.

Theme for this topic is the problem of national ideology in Kazakhstan and its impact on the patriotism of people. The age interval for this topic is people whose age is more than 16 because they have their ID card and can fully understand this problem and it is relevant to know the perspective of the older and younger generation too. In addition, this topic is generally important for all Kazakh people. The main questions that would be discussed are the influence of other ethnic groups, the role of people on this particular theme and other actions that can provide people with a sense of patriotism. So, there will be used several rating scales to know people's opinion on the relevance of some issues and results of some questions will be represented as a diagram which will help to show the difference of thinking of people different age

Conclusion

Answering each of the research questions, the following conclusions can be drawn.

- Are people relevant in revival of the national ideology?

The programs that were created by government to revive the national ideology, without actions of people could not fully succeed. People's participation in the recreation of national ideology is relevant. Majority knew about the problem of absence of the national ideology and their impact on it, but there are no actions from them. Hence, without each person's actions the national ideology will not be recreated.

- Is there any need to reduce the influence of other ethics on the recreation of national ideology?

The influence of other cultures cause some problems like forgetting language or losing traditions. Despite this fact, including other ethnic groups can provide government with the creative approach to problem solving in aspect of culture and greater understanding between the nations. There can be done some actions, like educating people and raising awareness to prevent the complication of other ethnics changing the opinion of society due to their features. Thus, the problem of other culture's influence can be solved, and there is no need to take any actions to reduce the influence of other ethnic groups on the recreation of national ideology

- Are there other things that can motivate people to love their country, besides national ideology?

The national ideology's impact on loving the country is huge, but there are some possible effective ways to increase love towards their country. For example, the interethnic marriages, which do not require so much documents. Therefore, there is good opportunities for the other ethnic groups and this can contribute to increased patriotism. In addition, picturesque views, that shows beautiful sides of Kazakhstan and good living opportunities provides every people with the sense of love.

Result

The survey was conducted among 51 people, 68.6% of the people surveyed were women, and the rest were men (Table-1). People of different generations passed the survey, out of 51 people 49% of people were 16-25 years old and they were students, approximately 20% of all surveyed people were 26-35 years old and

18% were 36-45 years old, while the rest, which is 14% were people older 45 years (Table-2). Twenty one percent of people were teachers and 47%-students, while the other 32% of surveyed people were workers in different spheres, and retired elderly people participated in this questionnaire. (Table-3)

1. Are people relevant in revival of the national ideology?

There was created a question to rate individuals' influence on the creation of national ideology. 11 people among 51 people rate the connection between the actions of one person and national ideology as 10 out of 10. In addition, there were people who think that its influence is high but did not fully alter national ideology, 10 people rated it as 8/10, and two people 9/10. The counter answer for this question did not have many voices as supporting answers; each rating scale to five had 1-2 voices (Table-4). Fifteen people said that each individual person had an impact on national ideology and is responsible for the recreation of ideology as they are part of society. Moreover, mostly these people, who chose eight mentioned Hitler and said that one person with clear and developed ideas can lead the country and become a symbol of this country, representing their style of thinking to everyone; however, there was one response where it has been written that there are a few people, who represented national ideology. In addition, two persons said that individual people's actions do not shape the national ideology, and another two responses were about not preserving cultural heritage, so there is no national ideology (Table-5)

2. Is there any need to reduce the influence of other ethics on the recreation of national ideology?

The next question was about the rating of other ethnic groups' influence. It can be seen that 24 people support other ethical groups' presence in the recreation of national ideology, due to the creative approach to solving the problem because of the diversity of ways of thinking, and in 29 people's way of thinking there will be more understanding between the various nations. However, by adding other nationalities there will be some problems, like conflicts and quarrels as 5 responses said, and the number of stereotypes and discrimination will be significantly increased (12 individuals) (Table-6). So it is relevant to do new national ideology for all of them without taking them out from the process and if the government preserves their values too there would not be any problem. In summary, it can be seen that the best way to save both categories at the same time is to educate people and raise awareness-raising, it collected 40 voices, and the following way is the promotion of intercultural dialogue (16 voices). The creation of an inclusive national ideology for all groups in Kazakhstan can also help to deal with an upcoming problem with other nationalities, 11 people voted for this approach. Also, there were suggestions like increasing the strength of laws and improving the well-being of society to cope with the problem (Table-8)

3. Are there other things that can motivate people to love their country, besides national ideology?

The following research question was about increasing patriotism and first, there was a question to rate the connection between patriotism and national ideology to see does national ideology has an important role in countries. 49.0% of people are of the opinion that national ideology really helps to provide people with patriotism. Moreover, 45.1% of 51 persons are of the view that there is a weak connection between these two. While another 5.9% of people do not even imagine any connection (Table-7). In the survey, there was a question about loving their country, and 34 responses tell us that cultural heritage is the best item that helps to increase the love towards the country and other factors that provide people with great life play a role, according to 23 people. Other things that create a country like picturesque mountains and other beautiful views give people a new start to love. Social media and mass media's impact is not that powerful, because only 10 people agreed with this. There was an addition similar to the increased well-being of a country and its people. (Table-9)

Evaluation

The lack of explicit authorship information in the article may raise concerns about the credibility of the information presented. However, the fact that the article was published in the reputable news source "caravan.kz" adds to its credibility. "Caravan.kz" is a well-known source in Kazakhstan that has been in operation for over a decade, has a large following and there are many articles on topics of culture, society and politics.

The article itself presents a clear argument in support of the successful implementation of the "Ruhani Zhangyru" program in material terms in Kazakhstan. Moreover, there were used statistics and links in the words that provide you with more detailed information from the other official news portal, to prove the information that was used is not fake. The argument follows a structured format, with clear premises, reasoning, and evidence to support the conclusion. Therefore, the theme of what has been done throughout the program is clearly seen and well researched.

Overall, while the article may lack some specific information regarding the author, it presents a well-structured argument supported by credible evidence and published on a reputable news website. Therefore, the

results presented in the article are likely to be reliable, although it is always advisable to corroborate any information with additional sources before drawing any conclusions.

Through the process of doing research, my point of view related to the national ideology's role changed. I understood that national ideology is an idea that keeps people united and they provide people with the sense of love towards their country. Moreover, its relevance is much higher than I thought and in Kazakhstan, national ideology is big problem that is in hand of government and its people, only with the help of each person the national ideology will be recreated and strong enough to not be influenced by other nations.

Throughout the research, I had problems with the lack of information. It is already known that the theme of the national ideology of Kazakhstan is not popular to explore and during the writing context part, it was hard for me to find any websites and needed sources to start my project. Even in the methodology part, some people on the survey wrote nothing related to the topic, so it was hard to evaluate and conclude their answers. If there were any chance to change my topic, I would use this chance, as there is no clear national ideology for all people and as expected, it is very tough to explore something that was not studied before.

Further research

National ideology is one of the best things that can spread patriotism. However, there is big problem Kazakhstan do not have any national ideology, but there were some actions in order to create it. The problem of national ideology is not promoted enough to be raised as an issue on nation's level. If Kazakh people will not deal with this problem, we would lose our language and national identity. Therefore, this issue should be raised and researched further. Nevertheless, there are other factors that influences national ideology and one of the biggest factor is social media. Many Medias spread European, Korean customs through news and posts, so it is relevant to control what is shown in TV and limit what is presented on it. Although, government can use Medias in their interest to spread national ideology. Next step that can be done in order to have revived national ideology is Kazakhstan should explore and observe the methods that other countries use to have strong national ideology. By getting know with the special projects of other governments, government of Kazakhstan can use these ideas for the sake of country. Moreover, the next step for this project work is to explore how to increase social awareness and create affordable and effective programs. Moreover, this research work should be uploaded in popular scientific portals and presented at schools and raise society awareness.

References

1. Arynov, Z. (2021, December 24). Hardly visible, highly admired? Youth perceptions of the EU in Kazakhstan. SAGE journals. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/18793665211058187>
2. Caravan.kz. (2017). Программу «Рухани жаңғыру» в регионах Казахстана реализуют успешно. Караван - новости, события, аналитика в Казахстане и мире. <https://www.caravan.kz/news/programmu-rukhani-zhanghyru-v-regionakh-kazakhstana-realizuyut-uspeshno-404886/>
3. Civic Issues. (2019, January 21). Melting Pot or Salad Bowl? <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/salad-bowl/#:~:text=The%20salad%20bowl%20idea%20in,to%20be%20considered%20%E2%80%9CAmerican%E2%80%9D>
4. Dyusengulova, R. (2019, June 28). Сколько межнациональных браков заключили в Казахстане. Главные новости Казахстана - Tengrinews.kz. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-mejnatsionalnyih-brakov-zaklyuchili-v-kazhstane-372481/#:~:text=%D0%A1%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B0%D0%B5%D1%82%D1%81%D1%8F%2C%20%D1%87%D1%82%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%20%D1%8F%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%2D%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%8C,%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%89%D0%B8%D0%BD%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B8
5. ECPS. (n.d.). Salad bowl. <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/salad-bowl/#:~:text=The%20salad%20bowl%20idea%20in,to%20be%20considered%20%E2%80%9CAmerican%E2%80%9D>
6. EnglishDom. (2019, February 19). English language in India. HABR. <https://habr.com/ru/company/englishdom/blog/440850/>
7. Government of Kazakhstan. (n.d.). Sphere of religion. <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/activities/141?lang=kk>

8. Grigorevna, C. G. (2022). В Госдуме потребовали перестать замалчивать проблему русских в Казахстане. Мультиурок - проект для учителей. <https://multiurok.ru/blog/v-gosdume-potrebovali-perestat-zamalchivat-problemu-russkikh-v-kazakhstane.html>
9. NITEC. (2020). About Kazakhstan. <https://www.gov.kz/article/19305?lang=en&ysclid=le7xrj527c16316375>
10. Ospanova, A. (2017, January 1). How Korean Wave affect on adolescents of Kazakhstan to their self-development. Academia.edu - Share research. https://www.academia.edu/42898743/How_Korean_Wave_affect_on_adolescents_of_Kazakhstan_to_their_self_development
11. Sharipova, D. (2020, September 30). Perceptions of national identity in Kazakhstan: Pride, language, and religion article by GSPP assistant professor Dina Sharipova « graduate School of public policy. Graduate School of Public Policy. <https://gspp.nu.edu.kz/en/perceptions-of-national-identity-in-kazakhstan-pride-language-and-religion-article-by-gspp-assistant-professor-dina-sharipova/>
12. Sinor, D. (2022). Government and society. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/place/Kazakhstan/Government-and-society>
13. Waterman, S. (2019, March 1). National anthems and national symbolism: Singing the nation. SpringerLink. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-319-73400-2_102-1#:~:text=There%20is%20little%20doubt%20that,with%20similar%20images%20and%20feelings%20

STUDENT STRESS CAUSED BY ACADEMIC PRESSURE

BERDAULET Assel Erzhankyzy, MUKHAMETSHAROVA Aigul Kanatbekovna

Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics

Taldykorgan, Kazakhstan

ai_gul_8181@mail.ru

Аннотация

Бұл мақала академиялық қысым мәселесін көтереді. Атап айтқанда, оның жоғары сыныптарға әсерін зерттейді. Бұл жағдайдың мүмкін себептері мен шешу жолдары талқыланады. Зерттеуде ұлттық және халықаралық сарапшылардың жұмыстары пайдаланылды.

Аннотация

В этой статье рассматривается проблема академического давления. В особенности, ее влияние на учеников старших классов. Обсуждаются возможные причины и пути решения данной ситуации. При исследовании были использованы работы республиканских и международных экспертов.

How academic pressure in school influences students?

Academic assessment is desired by school system. However, the demand of hard work and effort from all subjects in a comparatively short-time period causes pressure. It is up-to-date problem during the exam weeks. Students get overwhelmed. Subsequently, it leads to stress. For instance, when students experience an academic setback such as a bad grade, the amount of cortisol—the so-called stress hormone—in their bodies typically spikes (Youki Terada, 2018). There are several causes of academic pressure in schools and reasons of academic admiration to be hoped-for. Since stress is dreadfully affected on people' state, there are some ways of saving children from mental damage.

What causes academic pressure in Nazarbayev Intellectual Schools?

Academic pressure in Nazarbayev Intellectual Schools exists due to academic system. NIS are educational institutions created by the idea of the first president of Kazakhstan – Nursultan Nazarbayev. Schools are presented as more credible about education and great future for everyone. Academic achievements of NIS evident success. However, learners study all day from 8am to 18pm. There is time only for studying, and no for entertainment and relax (Aiya, 2020). Furthermore, 10-12 graders face with many exams, like Cambridge exams in 6 subjects and IELTS. University subjects like Economics, Global Perspectives and Graphics&Design are learned in NIS, but they can be hard to be studied in school. Therefore, students have no spare time for hobbies and extracurricular activities. Eventually, over-studying, without a rest, leads to the stress.

Why academic validation has a great impact on students in Kazakhstan?

Grades are important for parents. Adults are convinced by the importance of education, but children do not see the point in it at all. And they now have many examples when people without education achieve great results. The fact is that the “school-institute-factory-pension” scheme is really outdated, and children

now have much more opportunities for self-realization and earnings (Adel Zhusupova, 2022). The “struggle” for good grades often hides the desire of adults to be the parents of an exceptional, outstanding and successful child. By their own neurosis, they develop neurosis in their children, driving them into the framework of ideal learning and behavior (Artem Tolokonin, 2021). Fear of disappointing or losing love and respect of own parents increases the risk of psychological disorders.

What can be changed to prevent stress among students globally?

Stress is prevented by self-care. One child was said to have lost all their eyelashes due to stress, while others worried about academic failure and some had to be comforted after being found sobbing during their exams, according to teachers who participated in the survey of school leaders (Sally Weale, 2017). That is why school psychologists should try to positively improve students’ mindset and work for it by explaining that this kind of stress is acute. Acute stress is short-lived. Therefore, it can be beneficial and create motivation. For example, when a deadline is approaching, stress may help to focus and complete task before the deadline. This type of stress often assists to complete necessary projects and "cram" for exams (Eileen Bailey, 2018). Eventually, high scores on exams help students to get into the desired university. However, maintaining physical exercise and nutrition are two important components in response to stress. When your body is healthy, your mind can be healthy and vice versa (Mayo Clinic, 2018). Moreover, participating in activities during leisure or spare time has been shown to reduce anxiety levels. For instance, one study showed approximately 75% of participants’ cortisol levels were lowered after making art (Emma Parkhurst, 2021). Inner and outer body balance with satisfaction of own needs save students from mental suffering.

To conclude, stress related to school is a widely spread issue among students. It can be caused due to the school system, which applies exams and general all-day studying. Sometimes parents demand too much academic validation from their child, and it causes a fear of letdown. Consequently, acute stress takes place. Since it badly influences students, preventing damage is important for the mental state of learners. Despite that, short-term stress can motivate students and lead to a bright future for them.

References list

1. Adel Zhusupova. (2022, June 23). The child does not want to study: how parents should react to bad grades.
2. Retrieved from Nur.kz News website: <https://www.nur.kz/family/children/1975310-rebenok-ne-hochet-uchitsya-kak-roditelyam-reagirovat-na-plohie-otsenki/>
3. Artem Tolokonin. (2021, December 2). "Don't put a deuce, my mother will kill me." Why are kids afraid of bad grades?
4. Retrieved from Gazeta.ru newspaper website: <https://www.nur.kz/family/children/1975310-rebenok-ne-hochet-uchitsya-kak-roditelyam-reagirovat-na-plohie-otsenki/>
5. Emma Parkhurst. (2021, October 25). How Hobbies Improve Mental Health
6. Retrieved from Utah State University website: <https://extension.usu.edu/mentalhealth/articles/how-hobbies-improve-mental-health>
7. Eileen Bailey. (2018, October 11). Acute Stress vs. Chronic Stress
8. Retrieved from the Heath Central website: <https://www.healthcentral.com/article/acute-stress-vs-chronic-stress>
9. Mayo Clinic Health System. (2018, December 10). 5 tips to manage stress
10. Retrieved from Mayo Clinic Health System website: <https://www.mayoclinichealthsystem.org/hometown-health/speaking-of-health/5-tips-to-manage-stress>
11. Sally Weale,. (2017, April 30). More primary school children suffering stress from Sats, survey finds.
12. Retrieved from the Guardian News website: <https://www.theguardian.com/education/2017/may/01/sats-primary-school-children-suffering-stress-exam-time>
13. The Village Kazakhstan. (2020, March 25). Personal Experience: I studied at NIS.
14. Retrieved from The Village Kazakhstan website: <https://www.the-village-kz.com/village/people/experience/9949-ya-uchilsya-v-nish>
15. Youki Terada. (2018, August 24). The Science Behind Student Stress.
16. Retrieved from George Lucas Educational foundation Edutopia website: <https://www.edutopia.org/article/science-behind-student-stress>

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫН ОРТА МЕКТЕПТЕ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АБЕНОВА Динар Бектуровна, Б.А.Ердембеков

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ
Семей, Қазақстан

Аңдатпа

«Абайдың сөзі –қазақтың бойтұмары». Қазақтың жазба әдебиетінің негізін салып, өлең өнерін шығармашылықтың шырқау шыңына шығарған ұлы ақын Абайды бүгінде қаншалықты танып, дәріптеп жүрміз? Міне, осы мақалада Абай Құнанбаевтың шығармашылығының жалпы білім беретін орта мектептерде оқытылу мәселелері, өзектілігі жайында қарастырылған.

Кілт сөздер: Абай Құнанбаев, абайтану, қазақтың бас ақыны, қазақ әдебиеті, Абай шығармашылығы.

Аннотация

«Слово Абая –оберег казахов". Насколько сегодня мы узнаем и прославляем великого поэта Абая, который заложил основы казахской письменной литературы и возвел поэтическое искусство на вершину творчества? Вот, в этой статье рассматриваются вопросы, актуальность творчества Абая Кунанбаева в преподавании в общеобразовательных средних школах.

Ключевые слова: Абай Кунанбаев, абаеведение, великий казахский поэт, казахская литература, творчество Абая.

Жастардың «батыстың цивилизациясы» деп , канализациясына түсіп кетіп, шыға алмай немесе адасып , еліктеп жүрген шағында сапалы тәрбие беру мәселесі тұр. Осы орайда ұстаздардың алдында рухани-адамгершілік құндылықтарды бойларына сіңіре отырып, нағыз Z ұрпақ пен альфа ұрпақты тәрбиелеу міндеті тұр.

Z ұрпақ пен альфа ұрпақ – ғаламтордың айырылмас досы, виртуалды әлемнің тұрғындары. Олар қатып қалған ережені қабылдағысы келмейтін, өзіндік пікірі, көзқарасы бар, саналы түрде ойлайтын, өзіне қажеттіні ғана қабылдайтын , артық уақыт жұмсағысы келмейтін , өмір сүру заңдылықтарын ойластырып қойған, бизнес ашу, ақша табудың жолдары секілді қызығушылықтарын бәрінен жоғары қойып, үйреніп жатқан , керісінше X-Y ұрпақтарын үйрететін смарт ұрпақ өсіп келе жатыр. Ал бұларда құндылық –материалды байлық. Ал рухани , адамгершілік құндылықты маңызды санамайды. Дәл қазіргі уақытта рухы мықты ұрпақ тәрбиелеу үшін , дұрыс жолға салу үшін Абай құдіреті қажет болып отыр. Ол үшін Абайдың философиясын ұрпақ санасына құю керек.

«Абайдың өзі – ұлттың қараңғыда адастырмас темірқазығы» болса , «Абайдың сөзі –қазақтың бойтұмары». Қазақтың жазба әдебиетінің негізін салып, өлең өнерін шығармашылықтың шырқау шыңына шығарып, ұйқастармен өрнектеп өре білген , ұлы ақын , хакім Абайды бүгінде қаншалықты танып, дәріптеп жүрміз? Ойланып көрелік. Соңғы кездері «Абайды оқытуымыз керек», «Абайды тануымыз керек» деген мәселелер жиі көтеріліп жүр. Тәуелсіздік алғаннан кейін білім беру жүйесі тұрақталса да, «Абайды әлі де еркін таныта алмауымыз қалай?» деген сұрақ туындайды. «Абайтануды орта мектепте оқытудың қандай мәселелері туындауда?» Жалпы, «Абайтану қалай оқытылуда?», «Нені оқытуда?» «Қанша шығармасы оқытылуда?» «Қандай бағдарламамен оқытылуда?» , «Қай шығармалары оқытылуда?» деген секілді сан сұрақтарға жауап іздеп көрелік.

Ұлы Абай мұрасы – ғасырлар бойы маңызын жоймайтын рухани қазына. Сондықтан да заман талабына орай Абайды жаңа қырынан тану, ақынның мұрат - мақсаттарын бүгінгі жастарымыздың санасына сіңіру – абыройлы борышымыз.

Мекемтас Мырзахметұлы : «Әрбір қазақ Абайды білуі керек. Абайды білсе, күйбең пенделік жолдан қайтады. Қазір тек қарын тойдыру, киім киіну, одан басқа ойымыз жоқ. Ал ол тояды, бірақ оның рухани қазынасы болмаса, қуыс кеуде адам болып қалады. Бізге жастарымыздың қуыс кеуде болып қалмағаны керек. Сондықтан да әрбір қазақ Абайды білуі керек. Біз Абайды неге төбемізге көтереміз? Ол – біздің рухани қазынамыз, аласапыран дүниеде адастырмас темірқазығымыз. Мұндай ілімі бар адам көп халықта жоқ. Қазақ халқының ой санасының дүниетанымының шыңы Абайдың әдеби мұрасында жатыр. Жастардың адамгершілік мінез құлқын адами қалпын қалыптастыруда Абайтану ілімі іргетасқа айналып отыр. Осы себепті, ең алдымен, Абай мұрасын меңгеру, терең танып білу – бүгінгі күннің аса қажетті мәселесі», - дейді. [6]

Міне, сол мақсатқа лайықталып, 9-11- сыныптарға арналған «Абайтану» курсы таңдау пәнінің бағдарламасы 2012 жылы 27 сәуірде бекітілген «Қазақстанның ішкі саясатындағы идеологиялық менеджментті қайта жаңғырту жөніндегі 2012-2013 жылдарға арналған Жалпыұлттық іс- шаралар жоспарының » 41 және 42-тармақтарына сәйкес әзірленді. «Абайтану» курсы оқу бағдарламасы ҚР

Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі №115 бұйрығымен бекітіліп, оқу үдерісіне енгізілді.

Жалпы білім беретін мектептердің 9-11- сыныптарына арналған «Абайтану» курсы таңдау пәнін оқытуға жылына 34 сағат, яғни аптасына 1 сағаттан бөлінген. Аталмыш оқулықта Абай мұрасының 20- ғасырдың 30-60-жылдардағы зерттелуі, өмірбаяны, өлеңдері, аудармалары, қарасөздері, поэмалары және ақын шәкірттері жайлы да тақырыптар қамтылған. Абайды тану, оның әр сөзін өмірде ақыл ретінде, адастырмас кеңес ретінде пайдалана білу қажеттілігі туындап отыр. Әр өлеңінен әр адам өз керегін, іздегенін таба алатындай, бағыт- бағдар ретінде қолдана алатындай, тірек қылардай қуатты, күшті сөз де Абайда тұнып тұр.

Ең алғаш қазақ әдебиеті дербес, жеке пән ретінде отау тігіп, ең алғашқы шыққан 1932 жылдың бағдарламасына Абай шығармалары енген болатын. 1932-1933 ж. «Фабрика, завод және колхоз жастары жеті жылдық мектебінде» Абайдың «Болыс болдым мінеки», «Бойы бұлған», «Шегіртке мен құмырсқа» мысалдары оқытылған. Бұдан кейінгі жылдары үздіксіз жаңарып жетілдіріліп отырған 1934, 1938, 1941, 1947, 1951, 1958, 1961-1970, 1971-1972, 1981- 1982, 1989-90 жылдардағы қазақ әдебиеті бағдарламаларынан Абай шығармалары түспей оқытылып келген екен. Негізінен кеңес мектебінде Абай шығармаларынан нысанға алынып үнемі оқытылғандары: жыл мезгілдеріне арналған, ғылым-білімге, өнер тақырыптарындағы, бай - болыстарға арналды делінген өлеңдері. Кеңес кезеңінде бұл бағдарламаларда Абай шығармашылығынан там-тұмдап қажетті деген өлеңдер ғана таңдалған. Оның өзі социалистік мүддеге сәйкес түсіндіріліп келген. Мәселен, 1932 жылғы бағдарламада «Шегіртке мен құмырсқа» мысалына «Абайдың осы өлеңі бұрынғы қазақ шаруашылығына қабыса ма? Шаруа жөнінде шегірткеге кімді, құмырсқаға кімді ұқсатуға болады? Қандай тұрмыс жайында? сияқты тапсырмалар берілген. Ал «Болыс болдым, мінеки», «Мәз болады болысың» сияқты өлеңдердің идеялық мазмұны біржақты түсіндіріліп келді.[1,38] Оның үстіне 30- жылдарда Абай мұрасы төңірегіндегі айтыстар, тұрпайы социализм ықпалы басым болды да, «әдебиет майданындағы» таным-түсінік мектеп бағдарламаларында да көрініс тапты. Кеңестік кезеңде Абайдың діни-философиялық шығармалары мүлде оқытылмаған. Ал ғылым-білім тақырыбындағы бірер қара сөзі жоғары сыныптарда ғана алынған. Орта буында Абайдың «Отыз бірінші қара сөзі» алғаш 1997 жылғы бағдарлама жобасында енгізілді. Соның өзінде бүгінге дейін Абай шығармаларының идеялық-мазмұндық мәніне қарай топтастырып Абай шығармашылығының алтын өзегін таныту мәселесі кемшіл болып жатқаны жасырын емес.

М.Әуезов негізін қалаған «Абайтану» курсының филология мамандықтарын меңгеріп жатқан студенттерге оқылып келе жатқанына да 80 жылдан астам уақыт болды. Ғалым абайтанудың арнайы курсы алғашқы рет қазіргі Әл – Фараби атындағы ҚазМУ-дің қазақ филологиясы факультеті жанынан 1942-1943 жылдары ашқан болатын.

Бірақ кеңес дәуірінде өз дәрежесінде зерттелмей, оқытылмай келді. Оған дәлел – М.Әуезов 1951 жылы «Абайтану» курсының бағдарламасын ұсынады. Бірақ сол кездегі саяси қысымның кесірінен курстың бағдарламасына енген Абайдың ақын шәкірттері жайындағы бағдарлары күшпен алынып тасталды.

Ал тәуелсіздік алғаннан кейінгі оқу бағдарламаларында аталған олқылық оңалып, орнына келді ме? Көз жеткізу үшін 1997 жылы жобасы жасалып «Жаңа буын» оқулықтарына негіз болған, 2013 жылға дейін қолданылған бағдарламадағы Абай шығармаларының қамтылуына зер салайық:

- 5- сынып «Қыс», «Ғылым таппай мақтанба»
- 6-сынып «Шоқпардай кекілі бар қамыс құлақ». «Құлақтан кіріп бойды алар», «Әсемпаз болма әрнеге», «Отыз бірінші қара сөз»
- 7- сынып «Қансонарда бүркітші шығады аңға», «Қараңғы түнде тау қалғып», «Жиырма тоғызыншы қара сөз»
- 8-сынып «Адамның кейбір кездері», «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы», «Әбдірахман өлгенде», «Әбдірахман өліміне», «Он жетінші қара сөзі»
- 9 -сынып «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Мәз болады болысың», «Сегіз аяқ», «Ескендір» (дастан) (5 сағат)
- 10-сынып «Ғылым таппай мақтанба», «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Өлең – сөздің патшасы сөз сарасы», «Әсемпаз болма әрнеге», «Адамның кейбір кездері», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Желсіз түнде жарық ай», «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа», «Білімдіден шыққан сөз», «Өлсем, орным қара жер сыз болмай ма?», «Ескендір». «Қараңғы түнде тау қалғып», «Теректің сыйы», «Татьянаның хаты», «Онегиннің хаты», «Есек пен бұлбұл», «Піл мен қанден» т.б. Қарасөздері: «Он бесінші сөз», «Он тоғызыншы сөз», «Отыз екінші сөз», «Отыз сегізінші сөз».

Аңғарсаңыздар, Абай шығармаларына біршама орын беріліп, әр тақырыптағы шығармаларын енгізген. Абай шығармаларын сыныптар бойынша топтастыруда белгілі ұстанымдар, тақырыптық-

идеялық мазмұн ескерілмегенімен, біраз материалдар қамтылғанын байқауымызға болады. Атап айтар болсам, бұл кезеңде 5-11-сыныптар аралығында 19 өлең, 1 поэма, 6 аударма, 7 қара сөзі оқытылған.

Ал, бүгінде жалпы білім беретін мектептерде жаңартылған білім беру мазмұны бойынша Абайды қалай оқытып жатырмыз? Жалпы білім беретін орта мектептердегі 2-11-сыныптардың «Әдебиеттік оқу», «Қазақ әдебиеті» оқулықтарына назар аударайық:

2- сыныпта «Жазғытұры» өлеңі ғана. Алматы, «Атамұра» Авторлары:

Б.Т. Қабатай, В.А. Қалиева, Ү.К. Зейнетоллина

3- сынып «Ғылымға көңіл бөлсеңіз...» Алматы, «Атамұра» Б.Т. Қабатай, В.А. Қалиева, Ү.К. Зейнетоллина

4- сынып «Жасымда ғылым бар деп ескермедім...», «Он бесінші қара сөзі» (үзінді) Алматы, «Алматыкітап» баспасы, 2019 З. Мүфтибекова, Ә. Рысқұлбекова

5- сыныпта еш шығармасы енгізілмеген. Алматы, «Атамұра» 2017, Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ

6-сынып «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Ғылым таппай мақтанба», «Бірінші сөз», «Жетінші сөз», «Отыз бірінші сөз» Алматы, «Атамұра» Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ, Жүмекенова Л.К

7- сыныпқа Абайдың еш шығармасы енгізілмеген. Алматы, «Атамұра» 2017, Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ

8- сыныпта енгізілмеген. Алматы, «Атамұра» 2018, Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ

9 - сыныпта да енгізілмеген. Алматы, «Атамұра» 2019 Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ, Жүмекенова Л.К

10-сынып Абай шығармашылығы, Абайдың кейбір өсиет сөздері, «Сегізаяқ», «Өлең-сөздің патшасы, сөз сарасы», «Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым», «Болыс болдым, мінеки», «Лай суға май бітпес қой өткенге», «Он жетінші қара сөз», «Отыз екінші қара сөз», «Отыз үшінші қара сөз», «Ескендір» поэмасынан үзінді Алматы, «Атамұра» Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ, Жүмекенова Л.К

11- сынып М.Әуезов «Абай жолы» роман - эпопеясы Алматы, «Атамұра» 2020, Ақтанова А.С, Жүндібаева А.Қ, Жүмекенова Л.К

Міне, бүгінгі таңда жалпы білім беретін мектептерде Абайға арналған 1 шығарма (М.Әуезов «Абай жолы» романы) және өзінің 7 қара сөзі, 12 өлеңі, 1 поэмасы ғана оқытылып жатыр.

Өкініштісі сол, бүгінгі күнде оқытылып отырған жаңартылған мазмұндағы бағдарламаларда Абай мұрасы сонау кеңестік кезеңдегі оқытылу дәрежесіне де жетпей қалғаны жасырын емес. Бағдарлама бойынша оқушылар Абай мұрасымен алғаш алтыншы сыныпта қауышады, оған дейін бастауыш сынып оқулықтарында, көріп отырғандарыңыздай, қысқаша өмірбаян мен 1-2 шумақ өлеңі ғана кездеседі.

Ал енді қараңыз, 1952 жылы Әди Шәріпов құрастырған 9- сыныпқа арналған «Қазақ әдебиеті» хрестоматиясында Абайдың 60 шығармасы қамтылған. Бұл деген керемет!

Қазақ әдебиеті Ақтанова А.С.

АТМ ДИ...	3
ҚАЗАҚ АДЕБИЕТІ...	
Абай өлеңдері мен жырлары	5
Абай Шығармаларының тілі	19
Абай Шығармаларының 20-ғасырдағы мәдениеті	29
Абай Шығармаларының 21-ғасырдағы мәдениеті	27
Абай Шығармаларының 22-ғасырдағы мәдениеті	31
Абай Шығармаларының 23-ғасырдағы мәдениеті	33
Абай Шығармаларының 24-ғасырдағы мәдениеті	35
ҚАЗАҚ АДЕБИЕТІ...	
Абай Шығармалары	44
Абай Шығармаларының тілі	47
ҚАЗАҚ АДЕБИЕТІ...	
Абай Шығармалары	71
Абай Шығармаларының тілі	79
Абай Шығармаларының 20-ғасырдағы мәдениеті	89
Абай Шығармаларының 21-ғасырдағы мәдениеті	109
Абай Шығармаларының 22-ғасырдағы мәдениеті	119
Абай Шығармаларының 23-ғасырдағы мәдениеті	129
Абай Шығармаларының 24-ғасырдағы мәдениеті	139
ҚАЗАҚ АДЕБИЕТІ...	
Абай Шығармалары	149

Ал, мына бүгінгі күннің оқытылып жатқан 9-сынып оқулығында Абайдың бірде-бір өлеңі қамтылмаған. 10-сыныпқа арналған «Қазақ әдебиеті» оқулығында Абай шығармашылығы, Абайдың кейбір өсиет сөздері, «Сегізаяқ», «Өлең- сөздің патшасы, сөз сарасы», «Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да», «Сабырсыз, арсыз, еріншек», «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым», «Болыс болдым, мінеки», «Лай суға май бітпес қой өткенге», «Он жетінші қара сөз», «Отыз екінші қара сөз», «Отыз үшінші қара сөз», «Ескендір» поэмасынан үзінді берілген. Оны оқулық авторлары былай көрсеткен: «...6-сыныпта «Мен жазбаймын өлеңді ермек үшін», «Ғылым таппай мақтанба», «Бірінші сөз», «Жетінші сөз», «Отыз бірінші» қара сөздерімен танысқан едік. Биыл «Қалың елім, қазағым» тарауында Абай Құнанбайұлының өлеңдерімен, қара сөздерімен танысуды ары қарай жалғастырамыз.»[2,3]

Тағы бір айта кетерлік өкінішті жайт, «Абайтану» пәні де барлық мектептерде оқытылып жатқан жоқ. 2022-2023 оқу жылынан бастап негізгі пән ретінде қолданысқа енгізу көзделгенімен, айтылған сөз іске аспады. Жаңартылған мазмұнға сай «Әл-Наир» баспасының оқулықтары әзір болғанымен, вариативті пән, курс ретінде ғана оқытылуда. Жалпыға ортақ бір бағдарлама, бір баспа оқулығы тағайындалып, қолға алынбайынша, әркім өз бетінше жүйесіз оқытуды жалғастыра бермек.

Қазақтың бас ақынын жас ұрпаққа танытып, әр сөзінің мың жыл жүрсе де дәмі кетпейтін, бағалы да асыл екендігін ұрпақ санасына сіңіру – бабалар рухы алдындағы қастерлі парызымыз.

Қорыта келе айтарым, уақыт көші озған сайын Абайды оқыту, таныту төмендеп бара жатқанын байқаймыз. Абайды оқытуға ғана емес, жалпы «Қазақ әдебиеті» оқулықтарында әдеби шығармаларды оқытуға көңіл бөліну тиіс. Себебі, бүкіл бір оқу жылы бойына оқушы 15-20 шығарманы оқумен шектеледі. Бұл дегеніміз – баланы рухани нәрден тыю, анасының сүтіне тойдырмай ажырату деген сөз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Абай Құнанбаев мұрасын оқу процесіне ендіру мәселелері», І.Р.Халитова, Алматы, 2005
2. «Қазақ әдебиеті» 9 - сыныпқа арналған оқулық. Ақтанова А.С., Жүндібаева А.Қ., Жүмекенова Л.К., Алматы, «Атамұра».
3. Қ.Бітібаева «Абай шығармаларын оқыту», Алматы «Мектеп» 2003ж
4. Р.Сыздықова «Абай шығармаларының тілі», «Ғылым» баспасы, 1968 ж
5. «Қазақ әдебиеті» Орта мектептің 9- класына арналған хрестоматия, құрастырған Әди Шәріпов, 1952 ж
6. Дәурен Мұхамәдиев. «Сан қырлы ғалым». Әдеби зерттеу АЛМАТЫ «ДӘСТҮР» 2014

БІЛІМ БЕРУДЕГІ САРАЛАП ЖӘНЕ ДАРАЛАП ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ АРЫСТАНБЕК Гульмира Серикболовна, КИТАПБАЕВА Жанна Токтагановна

Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі
Өскемен, Қазақстан
aristanbek_g@ukk.nis.edu.kz, kitapbayeva_zh@ukk.nis.edu.kz

Аңдатпа

Мақалада оқушы қажеттілігі мен қабілеттерін қанағаттандыру үшін қолданылатын стратегиялар мен тәсілдердің бірі даралап және саралап оқытудың тиімділігінің себептері айтылады. Оқытудағы саралаудың білім сапасын тиімді жақсартуға және әрбір оқушының жеке табысын қамтамасыз ету жолында қандай аспектілерге мән беру керектігі талқыланып, табысты іске асыру жолындағы құндылықтар мен әрекеттер, дағдылардың маңыздылығын көрсетеді. Сараланған оқытуды жүзеге асыру үшін маңызды артықшылықтар мен ұсыныстар атап өтіледі. Бұл мақала жалпы білім

беретін мектеп мұғалімдеріне, арнайы білім беру саласында жұмыс атқарып жүрген мамандарға, мұғалімдердің біліктілігін арттыру институттарының мамандарына арналған.

Білім берудегі саралау әр оқушының жеке қажеттіліктері мен қабілеттерін қанағаттандыру үшін оқытудың әртүрлі әдістерін, стратегиялары мен тәсілдерін қолдануды білдіреді. Ол әр оқушының дайындық деңгейіне, қызығушылықтары мен оқу стиліне байланысты мазмұнды, әдістерді және бағалауды бейімдеуді қамтиды.

Мектептегі дифференциацияның тиімділігі бірнеше себептерге байланысты жоғары болуы мүмкін:

Жеке тәсіл: сараланған оқыту мұғалімдерге әр оқушымен олардың білім, дағды және қажеттілік деңгейін ескере отырып, жеке жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Бұл әр оқушының әлеуетін арттыруға және олардың үлгерімін жақсартуға көмектеседі.

Мотивация және қызығушылық: сараланған тапсырмалар мен материалдар оқушылар үшін тартымды және қызықты болуы мүмкін, өйткені олар өздерінің жеке қызығушылықтары мен қабілеттеріне сәйкес келеді. Бұл оқушылардың ынтасын арттыруға және олардың оқуға белсенді қатысуын ынталандыруға көмектеседі.

Ынтымақтастық пен тәуелсіздік дағдыларын дамыту: саралау оқушыларға әртүрлі топтарда немесе өз бетінше жұмыс істеуге мүмкіндік береді, бұл ынтымақтастық пен өзіндік жұмыс дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Оқушылар сыни тұрғыдан ойлау, проблемаларды шешу және өзін-өзі реттеу сияқты дағдылары мен қабілеттерін тиімдірек дамыта алады.

Оқушылардың әртүрлілігін ескеру: сараланған тәсіл сыныптағы оқушылардың әртүрлілігін, мысалы, дайындық деңгейіндегі, оқу стиліндегі, мәдени және әлеуметтік факторлардағы айырмашылықтарды ескеруге мүмкіндік береді. Бұл әр оқушы өзін танымал және құрметті сезінетін неғұрлым инклюзивті білім беру ортасын жасайды.

Оқытудағы саралаудың тиімділігін көптеген зерттеушілер мен тәрбиешілер мойындағанымен, саралауды жүзеге асыру, оқыту кейбір қиындықтар мен шектеулерге тап болуы мүмкін. Олардың кейбіреулері мыналарды қамтиды:

Ресурстық шектеулер: сараланған оқыту қосымша материалдар, уақыт және мұғалімнің дайындығы сияқты қосымша ресурстарды қажет етеді. Барлық мектептер мен мұғалімдер сараланған тәсілді толыққанды жүзеге асыру үшін жеткілікті ресурстарға ие бола алмайды.

Сыныпты басқару: әр оқушы әртүрлі тапсырмаларды орындағанда немесе әртүрлі топтарда жұмыс істегенде мұғалімдерге сыныпты тиімді басқару қиынға соғуы мүмкін. Бұл мұғалімнен қосымша күш пен ұйымдастыру мен тәртіп дағдыларын талап етеді.

Бағалау: оқытудың сараланған тәсілі оқушылардың жетістіктерін бағалауда қиындықтар тудыруы мүмкін. Мұғалімдерге әр оқушының жеке қажеттіліктері мен жетістіктерін ескеру үшін әр түрлі бағалау критерийлері мен бағалау әдістерін әзірлеу қажет болуы мүмкін.

Уақыт шектеулері: сараланған оқыту сабақтарды жоспарлау мен дайындауға, сондай-ақ оқушылармен жеке қарым-қатынас жасауға көбірек уақытты қажет етуі мүмкін. Мұғалімдерге сараланған оқыту мен бағдарлама мен оқу жоспарын орындау арасындағы тепе-теңдікті сақтау қиын болуы мүмкін.

Осы шектеулерге қарамастан, оқытудағы саралау білім сапасын жақсартатын және оқушылардың жеке қажеттіліктерін қанағаттандыратын маңызды құрал болып қала береді. Тиісті ресурстарды, мұғалімдерді даярлауды және ұйымдастырушылық қолдауды ескере отырып, саралау білім берудегі тиімді тәсіл бола алады.

Талқылауды жалғастыра отырып, сараланған оқытуды тиімді жүзеге асыру үшін кейбір қосымша артықшылықтар мен ұсыныстарды атап өту маңызды:

Жеке қажеттіліктер: сараланған оқыту мұғалімдерге оқушылардың жеке қажеттіліктерін жақсырақ қанағаттандыруға көмектеседі. Бұл әр оқушының нақты оқу деңгейі мен стиліне сәйкес келетін тапсырмалар мен материалдарды бейімдеуге мүмкіндік береді.

Икемділік және таңдау: саралау студенттерге оқу процесінде көбірек икемділік пен таңдау береді. Оқушылар өздерінің қызығушылықтары мен дайындық деңгейіне сәйкес келетін тапсырмаларды таңдай алады, бұл олардың белсенді қатысуына ықпал етеді және мотивацияны арттырады.

Ынтымақтастық және тәжірибе алмасу: сараланған оқыту оқушылар арасындағы ынтымақтастық пен тәжірибе алмасуды ынталандыруы мүмкін. Топтық жұмыс және сыныптағы пікірталастар әртүрлі деңгейдегі және қабілеттердегі оқушыларға өзара әрекеттесуге, бір-бірінен үйренуге және әлеуметтік дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді.

Жеке кері байланыс: сараланған оқытуда мұғалімдер әр оқушыға олардың ерекше қажеттіліктері мен жетістіктерін ескере отырып, жеке кері байланыс бере алады. Бұл студенттерге жақсарту үшін олардың күшті жақтары мен бағыттарын түсінуге көмектеседі, сонымен қатар оларды одан әрі дамытуға ынталандырады.

Жоспарлау және ұйымдастыру: сараланған оқытуды тиімді жүзеге асыру үшін мұқият жоспарлау мен ұйымдастыру қажет. Мұғалімдер оқытудың дәйектілігі мен сапасын қамтамасыз ету үшін саралау мақсаттарын, күтулерін және әдістерін алдын ала анықтауы керек.

Мұғалімдердің кәсіби дамуы: сараланған оқыту мұғалімдерден белгілі бір білім, Дағдылар мен стратегияларды талап етеді. Оқытуды және тәжірибе алмасуды қоса алғанда, мұғалімдердің кәсіби дамуына мүмкіндік беру сараланған оқытудың тиімділігін айтарлықтай арттыра алады. Мұғалімдер саралау саласындағы білімдері мен дағдыларын байыту үшін семинарларға, тренингтерге және әріптестерімен тәжірибе алмасуға қатыса алады.

Ата-аналарды тарту: ата-аналар мен тәрбиешілерді тарту тиімді сараланған оқытудың маңызды факторы болып табылады. Мұғалім ата-аналармен ынтымақтаса алады, Оқушылардың жеке қажеттіліктері мен жетістіктерін талқылай алады және олардың білім беру дамуын қолдау үшін бірге жұмыс істей алады.

Бағалау және бақылау: оқушылардың үлгерімін үнемі бағалау және бақылау сараланған оқытуда маңызды. Мұғалімдер әр оқушының жетістіктерін үнемі бағалап, олардың қажеттіліктеріне сәйкес тәсілдерін бейімдеуі керек.

Кері байланыс және рефлексия: мұғалімдер оқушыларға олардың жетістіктері, күш-жігері және жақсарту бағыттары туралы Кері байланыс беруі керек. Сондай-ақ, студенттердің рефлексия процесіне қатысуы маңызды, онда олар өздерінің жетістіктері туралы біле алады және одан әрі даму мақсаттарын қоя алады.

Үздіксіз жетілдіру: сараланған оқыту - бұл динамикалық және дамып келе жатқан процесс. Мұғалімдер өздерінің дағдылары мен білімдерін үнемі жетілдіруге ұмтылуы керек және өз тәсілдерін сыныптың өзгеретін қажеттіліктері мен контекстіне сәйкес бейімдеуге дайын болуы керек.

Жалпы, оқытудағы саралау білім сапасын тиімді жақсартуға және әрбір оқушының жеке табысын қамтамасыз етуге әлеуеті бар. Алайда табысты іске асыру әкімшіліктің қолдауын, ресурстарды қамтамасыз етуді және мұғалімдердің кәсіби дамуын талап етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Білімді игерудің жасқа байланысты мүмкіндіктері / Ред. Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов. М., 1966. -165 б.
2. Клаус Г. Оқытудың дифференциалды психологиясына кіріспе: Пер. Бірге неміс / Г.Клаус; Ғылыми ред., алғы сөз. және түсініктеме. И.В.Равич-Щербо. - Мәскеу: Педагогика, 1987 ж. – 176 б.
3. Нұртазаева Н. Деңгейлеп оқыту технологиясының оқушылардың дара қасиетін дамытудағы педагогикалық ерекшеліктері//Бастауыш мектеп-№4, 2010ж. Б.6-2. 2.
4. Өстеміров К Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары.-А.: 2007.
5. Кашканова Л.З. Оқытуды саралау ұйымдастыру формасы ретінде бастауыш мектептегі оқу-тәрбие процесі

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ – ҚОҒАМ ҚАЖЕТТІЛІГІ АРЫСТАНБЕК Гүльмира Серикболовна

Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі
Өскемен, Қазақстан
aristanbek_g@ukk.nis.edu.kz

Аңдатпа

Мақалада жалпы білім беретін мектептерде инклюзивтік білім беру мақсаттары, еліміздегі инклюзивтік білім берудің деңгейі, инклюзивтік білім берудің принциптері мен функциялары, қазіргі әлемдегі инклюзивті оқытудың бірнеше аспектілері, инклюзивті білім беру нормаға айналуы үшін қандай мәселелерді шешу керектігі, Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту перспективалары қарастырылған. Бұл мақала жалпы білім беретін мектептердің ерекше оқытуды қажет ететін балалар оқитын пән мұғалімдеріне, мұғалімдердің біліктілігін арттыру институттарының мамандарына, арнайы білім беру саласында жұмыс атқарып жүрген мамандарға және ата-аналарға арналған.

Жақсы көрші туралы тәмсіл

Бір күні серуендеп жүріп, аяқ астында жатқан жапыраққа көзім түсті. Жапырақ жартылай солып қалғанмен, одан жағымды хош иіс шығып тұр. Мен оны жерден көтеріп алып құмарланып иіскедім.

- Сенің хош иісің мұрнымды жарды, раушан гүлдің жапырағысың ба?, -деп сұрадым жапырақтан.

- Жоқ, бірақ мен біраз уақыт раушан гүлдердің арасында болдым. Содан болар менен хош иістің аңқып тұрғаны, - деп жауап берді жапырақ.

Т.Барро

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру дамып келеді. Оқудағы қиындықтары бар әр баланы жалпы білім беру үрдісіне қосу, бірлесіп оқытудың вариативтік модельдерін іске асыру, қоғамға кірігу мақсатында әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан бейімдеу – инклюзивті білім берудің негізгі мақсаттары болып табылады.

Соңғы уақытқа дейін мүмкіндігі шектеулі балалар қарапайым білім беру мекемелерінде оқи алмады. Бұл балалар үйде оқытуға немесе мамандандырылған орталықтарға жіберілді, бұл әлеуметтенудің, балалардың қоғамға бейімделуінің қажетті деңгейін қамтамасыз етпеді. Негізгі мәселе Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамытудың басталуымен қозғалды. Инклюзивті білім нені білдіреді? Инклюзивті білім беру — қалыпты балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды бірлесіп оқыту болып табылады. Яғни, инклюзивті білім беру балалардың денсаулық жағдайына қарамастан білім берудің барлық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтиды. Инклюзивті білім берудің қандай принциптері бар?

Инклюзивті білім келесі принциптерге негізделген: әр бала ерекше. Барлық балалар өз құқықтарында, достықта, білім беруде, үйірмелерге, концерттерге және басқаларға қатысу құқығында, сондай-ақ одан әрі әлеуметтік даму мүмкіндіктері тең. Әр бала өз қарқынымен дамиды, сондықтан ол жақсармайды немесе нашарламайды. Балалар арасындағы қарым-қатынас мейірімділікке, жауаптылыққа, жанашырлыққа негізделген. Балалардың өзара әрекеттесуі олардың дүниетанымын кеңейтеді және академиялық интеллектті дамытады. Қазақстанда инклюзивті білім беру қалай жүзеге асырылады?

Инклюзия қалыпты жағдайға жетіп, қоғамның гуманистік ұстанымына айналуы керек. Бұл мәселе заңды түрде шешілді. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылғы 26 маусымда "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Заңға қол қойды. Мемлекет ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға олардың жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру жүйесі шегінде білім алу үшін жағдай жасауға міндеттенеді (8-бап, 1-1-т.). Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін арнайы оқу бағдарламалары әзірленуде. Мектепке дейінгі және орта мектептегі білім беру ұйымдары заң бойынша оларға қызмет көрсету аумағында тұратын барлық балаларды, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдауы тиіс (26-бап, 2-т.).

Инклюзивті оқыту-бұл барлық оқушыларға, соның ішінде арнайы білім беру қажеттіліктері немесе мүгедектігі бар оқушыларға бірдей білім беру мүмкіндіктері мен қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған білім беру тәсілі. Қазіргі әлемде инклюзивті оқыту білім беру жүйелерінде барған сайын танымал және кеңінен қолданылатын тәсілге айналууда.

Қазіргі әлемдегі инклюзивті оқытудың бірнеше аспектілері:

Тең мүмкіндіктер: инклюзивті оқыту барлық оқушылар үшін тең мүмкіндіктер жасауға бағытталған. Бұл дегеніміз, ерекше білім беру қажеттіліктері немесе мүгедектігі бар оқушылар өздерінің жетістіктері үшін қажетті білім беру қызметтері мен ресурстарының толық спектріне қол жеткізуі керек.

Жеке тәсіл: инклюзивті оқыту әрбір оқушының бірегей екенін және өзінің қажеттіліктері мен қабілеттеріне ие екенін мойындайды. Бірыңғай оқыту әдістерін қолданудың орнына, инклюзивті білім беру әр оқушыға жеке қолдау мен бейімделген оқыту стратегияларын ұсынуды мақсат етеді.

Ынтымақтастық: инклюзивті оқыту білім беру процесінің әртүрлі қатысушылары, соның ішінде мұғалімдер, ата-аналар, арнайы білім беру мамандары және басқа мамандар арасындағы ынтымақтастықты білдіреді. Олар жеке білім беру жоспарларын әзірлеу, қолдау көрсету және әр оқушының қажеттіліктеріне сәйкес оқу материалдары мен әдістерін бейімдеу үшін бірге жұмыс істейді.

Қоршаған орта: инклюзивті оқыту барлық оқушылар үшін толық инклюзивті және достық білім беру ортасын құруға бағытталған. Бұл физикалық ортаны бейімдеуді, техникалық құралдар мен жабдықтардың қолжетімділігін және барлық студенттер өздерін қабылданған және маңызды сезінетін өзара түсіністік атмосферасын құруды қамтиды.

Әртүрлілікті қабылдау: инклюзивті оқыту мыналарды көрсетеді. Ол әртүрлі мәдени, әлеуметтік, этникалық және тілдік факторларды, сондай-ақ оқушылардың қабілеттері мен қажеттіліктерінің айырмашылықтарын ескереді. Инклюзивті оқыту білім беру ортасын құруды мақсат етеді, мұнда әрбір оқушы өзінің бірегей ерекшеліктерін білдіре алады және қолдау мен тануға ие болады.

Педагогтердің кәсіби дамуы: инклюзивті оқыту педагогтерден және басқа да білім беру мамандарынан инклюзивті білім беру саласындағы өз дағдылары мен құзыреттерін дамытуды талап етеді. Бұл әртүрлі арнайы білім беру қажеттіліктерін түсінуді жақсартуды, бейімделген оқыту стратегияларын қолдануды және бірлескен ортада жұмыс істеу қабілетін дамытуды қамтиды.

Әлеуметтік инклюзия: инклюзивті оқыту барлық оқушылардың әлеуметтік қосылуына ықпал етеді. Бұл студенттердің әртүрлі топтары арасында өзара әрекеттесу мен түсіністік үшін жағдай жасау арқылы стигма мен иеліктен шығуға көмектеседі. Бұл айырмашылықтарды құрметтеуге және әртүрлі қоғамдық ортада ынтымақтастық дағдыларын дамытуға көмектеседі.

Қазіргі әлемдегі инклюзивті оқыту білім беру реформасының негізгі аспектілерінің бірі болып табылады. Ол білім беру мүмкіндіктерінен ешкімнің алынып тасталмауын және әрбір оқушының білім берудегі өз әлеуетіне жетуін қамтамасыз етуге тырысады. Қазіргі білім беру жүйелері барлық оқушылар үшін әділ және тең жағдай жасау үшін инклюзивті тәжірибелер мен саясаттарды белсенді түрде енгізуде.

Инклюзивті білім беру нормаға айналуы үшін келесі мәселелерді шешу қажет: мұғалімдердің дайындығы, психологиялық және кәсіби, осындай балалармен жұмыс істеу; басқа оқушылардың ата-аналары үшін ерекше балаларды балаларымен бірге оқыту фактісін қабылдау қиындығы; балабақшалардың, мектептердің және басқа оқу орындарының материалдық-техникалық базасының дайындығы; мүгедек балалардың ата-аналары мүмкін психологиялық ыңғайсыздыққа, әлеуметтік остракизмге (қорқыту, мазақ ету) байланысты, олардың балалары бастан кешіреді. Мамандардың мүмкіндігі шектеулі балалармен (церебральды сал ауруы, соқыр, саңырау және мылқау, ақыл-ой кемістігі жеңіл) жұмысының кадрлық мәселесін шешу үшін Қазақстанда дефектолог мамандарды оқыту географиясы кеңейтілді. Қазір оларды еліміздің 17 жоғары оқу орнында дайындайды. Педагогтар осы бағыт бойынша қайта даярлаудан өтеді. Бұл қадамдардың барлығы инклюзивті білім беруді дамытуға арналған, осылайша ерекше балалардың көпшілігі болашақта өздерін шеттетілген емес, қоғамның толыққанды және толыққанды қатысушылары ретінде сезінеді. Қазақстандағы инклюзивті білім берудің болашағы және әлемдік тәжірибе инклюзивті білім беру-қазіргі өмір сұранысы және халықаралық стандарт. Қазақстанда инклюзивті білім беруді қажет ететін 160 мыңнан астам мүмкіндігі шектеулі балалар бар. Олардың тек 23% ғана осындай білім беру процесіне қатысады. Уақытпен қатар жүру үшін инклюзивті білім беруді енгізу жолында Қазақстан қиындықтарды еңсереді және туындаған проблемаларды, оның ішінде халықаралық тәжірибені енгізу арқылы шешуге тырысады: шетелдік, қазақстандық мектептерде педагог-ассистент — тьютор лауазымы енгізілді. ҚР педагогтері бейімделген спорт негіздерін үйренеді, француз әріптестерімен бірлесіп, бейімделген спортты мектеп бағдарламасына енгізу үшін арнайы бағдарламалар әзірлейді. Оқу бағыты инклюзивті ойындар арқылы дамиды, оған қарапайым балалар да, ерекше балалар да қатысады. Қайырымдылық ұйымдары инклюзияны қолдау кабинеттерін ашады, онда балалар мінез-құлықты қолданбалы талдау әдістемесі бойынша оқытылады.

Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту перспективалары: Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес 2025 жылға қарай мектептердің, балабақшалардың 100% - ы және колледждер мен ЖОО-лардың 70% - ы инклюзивті білім беру үшін жағдай жасауы тиіс. Инклюзивті білім беру - қазіргі адамның санасындағы төңкеріс және ашық демократиялық мемлекеттерді таңдау. Инклюзивті білім беру - БҰҰ-ның бірқатар конвенциялары қолдайтын жаһандық қозғалыс, "ұлттық білім беру саясатына шолу" басылымында атап өтілген. "Инклюзия" термині және инклюзивті білім беру принциптері 1994 жылы Саламанкадағы (Испания) ерекше қажеттіліктері бар адамдарға білім беру жөніндегі дүниежүзілік конференцияда Халықаралық қолданысқа енгізілді. Осы жылы "Баршаға арналған Білім" халықаралық бағдарламасына Қазақстан да қосылды. Ұлыбританияда мүгедек балалар 1976 жылы қарапайым мектептерде оқуға құқылы болды. Арнайы оқу орталықтарында бұзушылықтардың ауыр түрлері бар адамдар ғана оқиды. Англияда инклюзивті білім беруді дамыту үшін: мемлекет қаражат бөледі, мамандар дайындайды; жас кезінен бастап орта мектепке дейін ерекше баланы психологтар мен мұғалімдер ертіп жүреді, оған қажетті дағдылар мен дағдыларды қалыптастырады, ата-аналарға кеңес береді; арнайы оқу бағдарламаларын әзірлейді; мұғалімнен басқа, баланың оқу материалын игеруге көмектесетін көмекшісі бар, шешеді психологиялық және әлеуметтік мәселелер. Бұл шаралар мүмкіндігі шектеулі балаларға өздерін қоғамның толыққанды қатысушылары ретінде сезінуге, дамуға

және айналасындағыларға пайдалы болуға мүмкіндік береді. Осы мемлекеттерден үлгі ала отырып, инклюзивті мәдениетті қалыптастырып, әр оқушының қажеттіліктерін өтеу мақсатында ұстаздар өз үлестерін қосып, талмай еңбектенуі қажет.

Инклюзивті білім беруді дамыту-бұл мүмкіндігі шектеулі балаларға ғана емес, бүкіл білім беру жүйесіне арналған білім беруді дамыту. Бұл барлығына тең құқықта және тең жағдайда білім алуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Білім туралы» ҚР-ның 2007 жылғы 27 шілдедегі Заңы (15 сәуір 2016 жылы өзгертулер мен толықтырулар енгізілген).
2. Қазақстан Республикасында білімді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016 жыл.
3. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы №348 бұйрығымен бекітілген.
4. «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» ҚР-ның 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345 Заңы.
5. «Қазақстан Республикасында Мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚР-ның 2005 жылғы 13 сәуірдегі № 308 -II Заңы.
6. «Мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналықпедагогикалық түзетудегі қолдау туралы» ҚР-ның 2002 жылғы 11 маусымдағы № 343 Заңы.
7. «Балалар мен жасөспірімдерді тәрбиелеу мен білім беру объектілеріне қойылатын санитариялық-эпидемиологиялық талаптар» ҚР Үкіметінің 2011 жылғы 30 желтоқсандағы № 1684 Қаулысымен бекітілген.
8. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» (13.01.2014ж жағдай өзгертулер мен толықтырулар енгізілген) ҚР Кодексі.
9. Жарықбаев Қ. Жалпы психология, 2000
10. Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы. ҚР 2002ж №343 заңы
11. Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарына арналған мемлекеттік бағдарламасы. -Астана, 2010.
12. Саламан Декларациясы ЮНЕСКО 1994 ж
13. «Мүгедектер құқықтары туралы» Конвенция – БҰҰ – 2007 жылдың 30 наурызы. 15. Мұқтаждықтары ерекше тұлғаларға білім берудегі Саламанка Декларациясы мен іс-әрекеттердің Шенбері: Мұқтаждықтары ерекше тұлғаларға білім беру туралы дүниежүзілік конференция – Испания – 1994 ж.

ОБУЧЕНИЕ НА ОСНОВЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, МОТИВАЦИЯ СТУДЕНТОВ И АКАДЕМИЧЕСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ

КУТТЫГУЛ Алмаз Куттыгулович, ИМАНЧИЕВ А.Е.

Западно-Казахстанский университет им М. Утемисова

Уральск, Казахстан

almazkuttygul@gmail.com

Андатпа

Бұл зерттеу белсенділікке негізделген оқытудың оқушылардың мотивациясына және оқу жетістіктеріне әсерін анықтау мақсатында жүргізілді. Бұл зерттеу үшін эксперименталды зерттеудің алдын ала және кейінгі бақылау тобының дизайны қолданылды. Екі MCQ жетістік тесті тестілеу алдындағы және кейінгі сынақ ретінде деректерді жинау үшін зерттеу құралы ретінде пайдаланылды. Бұл жобаның бірінші қадамы студенттерді оқуға не ынталандыратыны туралы ақпарат жинау болды. Екі топтан да алдын ала тестілеу жүргізіліп, нәтижелер кестеленді. Жобаның екінші қадамы практикалық іс-әрекеттердің оқушылардың мотивациясына әсерін тексеру болды және талдау үшін екі топтың арнайы әзірленген жұмыс парақтарымен бірге MCQ жетістік тесті қолданылды. Деректерді талдау үшін Т-тест қолданылды. Бұл зерттеудің нәтижелері бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топта студенттердің көп ұпай жинағанын көрсетті. Орташа мән эксперименттік топтың қатысушылары кейінгі тестте 15,6, ал бақылау тобының студенттері 10,7 ұпай жинағанын көрсетті.

Сабактан кейінгі сауалнама студенттердің көпшілігі дәріс негізіндегі оқытудан гөрі белсенділікке негізделген оқытуды қызықтырақ деп тапқанын көрсетті.

Аннотация

Это исследование было проведено, чтобы определить эффекты обучения, основанного на деятельности на мотивацию учащихся и успеваемость. Пред тестовый и после тестовый контроль для этого исследования был использован групповой дизайн экспериментального исследования. Два MCQ тесты достижений использовались в качестве исследовательских инструментов для сбора данных в качестве предварительного тестирования и пост-тест. Первым шагом в этом проекте был сбор информации о том, что мотивирует учащихся к обучению. Предварительное тестирование было проведено для обеих групп и результатов были сведены в таблицу. Второй этап проекта заключался в изучении эффекта практического мероприятия по мотивации студентов и для анализа был использован тест достижений MCQ вместе со специально разработанными рабочими листами от обеих групп. Т-тест использовался для анализировать данные. Результаты исследования показали, что большинство студентов набрали увеличилась в опытной группе по сравнению с контрольной. Среднее значение показали, что участники экспериментальной группы показали больше достижений в пост-тест 15,6, в то время как студенты контрольной группы набрали 10,7. Анкета после урока показало, что большинство студентов считают деятельностью обучение более эффективным, интереснее, чем лекционное обучение.

Введение

В сфере образования преподавание и обучение идут рука об руку. Образование единственный инструмент, который направлен на то, чтобы вооружить и наделить учащихся нужными знаниями. Эти знания также способствуют приобретению различных компетенций и навыков, которые необходимы для любого гражданина, чтобы воспользоваться хорошими возможностями трудоустройства и иметь положительное влияние на общество. Однако наиболее важным элементом для получения этих преимуществ являются учителя. Для того, чтобы обеспечить молодежь и массы нужным информациям, учителя являются центральной фигурой и должны соответственно устанавливать стандарты для своих учеников. Они должны быть достаточно компетентны и должны обладать качественным знанием предмета. Эти знания необходимо передать учащимся. Наиболее нейтральным и творческим способом, чтобы позволить учащимся разработать четкое понимание наряду со стимулированием навыков критического мышления. Эриксен (1978) считает, что «Эффективное обучение в классе зависит от способности учителя поддерживать интерес, который приводит студентов к курсу в первую очередь»

Акцент на эффективное обучение в классе имеет жизненно важное значение в удержании студентов. Учителя должны адаптироваться к меняющимся потребностям класса и учащихся, чтобы учащиеся наслаждались курсом и устанавливали цели. Одним из таких методов является обучение на основе деятельности, которое определяется как учебный процесс, в котором постоянно участвуют студенты. Обучение, основанное на деятельности, определяется как установка, в которой учащиеся активно участвуют в опыт обучения, а не сидят в качестве пассивных слушателей. Эти писатели подчеркивают, что активный метод обучения отличается от традиционного метода обучения посредством: (а) активной роли и участия учащихся в классах и (б) сотрудничество между учащимися в учебной среде. Эти два предмета являются ключом к деятельности и направлены на создание позитивной среды обучения в классе. Черчилль (2003) пропагандирует, что обучение, основанное на деятельности, помогает учащимся и учащиеся конструировать ментальные модели, которые позволяют выполнять работу более высокого порядка, таких как прикладное решение проблем и передача информации и навыков. Обучение, основанное на деятельности, является основой для творческого и критического мышления, повышение квалификации. Однако этот метод не будет работать должным образом, если учащиеся недостаточно мотивированы для реализации своего реального потенциала. Самый полезный и эффективный метод обучения понятиям, сложным по своей природе, заключается в привлечении студентов в интерактивных мероприятиях, что также является основой деятельности. Используя различные виды деятельности в классе, навыки критического мышления и творческие способности учащихся. Хейк (1998) подчеркивает важность различных деятельность и ее актуальность в методиках повседневного деятельности обучения. Он проливает свет на тот факт, что деятельность — это метод обучения, основанный на когнитивных способностях, работает над конструктивным обучением. Конструктивное обучение включает в себя предварительные знания, наряду с личным опытом. Эта теория подчеркивает, что обучение — это процесс, который включает в себя психологическую среду человека, а также его взаимодействие с различными другими структурами общества. Это жизненно важно для учащихся в деятельности, чтобы поделиться личным опытом, который улучшает весь конструктивную атмосферу. Использование конструктивного метода обучения

считается гораздо более эффективным, чем традиционная установка в классе, поскольку она улучшает процесс обучения.

Это исследование было проведено для определения эффективности деятельности обучения на мотивацию учащихся и измерения влияния деятельности обучения методики индивидуальной успеваемости учащихся.

Методология

Экспериментальный план исследования, использованный в этом исследовании, состоял из экспериментальной и контрольной группы. Экспериментальная группа получила лечения, в то время как контрольная группа не получала лечения. Случайное задание для был рассмотрен выбор испытуемых и составлен план контрольной группы до и после тестирования. Для этого исследования были использованы результаты экспериментальных исследований.

Выбор исследования составили 120 студентов, обучающихся в вузах. Тридцать студентов были случайным образом отобранных в качестве участников исследования и распределенных случайным образом среди экспериментальных и контролируемых групп.

Для сбора данных использовались три типа инструментов. На первом шаге опрос академического интереса был заполнен обеими группами студентов для сбора информации о том, что мотивирует студентов учиться. На следующем этапе учащиеся оценивались по двум тестам. Экспертное заключение было принято для достоверности теста. Усовершенствованная версия прошла пилотное исследование и тест альфа-надежности был рассчитан как 0,93. Наконец, был проведен опрос после обучения, чтобы проанализировать уроки, проводимые как для экспериментальных, так и для контрольных групп студентов. Исследователь преподавал обеим классам. Были отобраны пять глав из учебных пособий для 11 класса и обучали через практическую деятельность. Контрольная группа обучалась в традиционный способ обучения.

Хотя средний балл экспериментальной группы выше, чем контрольной группы, существует значительная разница между средними баллами обеих групп что доказывает, что деятельность более эффективен; следовательно, нулевая гипотеза о том, что существует нет существенной разницы по влиянию деятельности метода обучения на мотивацию и успеваемость студентов по экспериментальной и контрольной группе отвергается.

Результаты опросов академического интереса показывает, что большинство студентов выбрали английский язык в качестве любимого предмета. Вторым самым любимым предметом было образование, затем статистика. Наименее любимыми предметами были математика, биология и обществоведение. Второй вопрос по опрос академического интереса действовал как продолжение первого вопроса, в котором студентов спросили о причинах их любимых предметов. Учащиеся указали разные причины своих любимых предметов и большим поводом был их интерес к предмету, затем отношение учителей к предмету и достигнутые оценки, потому что, если они смогут получить хорошие оценки, они развивали симпатию к этому конкретному предмету. Также учащиеся объяснили, какие стратегии обучения их учителей, которые им больше всего нравились во время занятий. Учащимся понравились больше всего учителя, которые были энергичны и полны энтузиазма. Некоторым нравилась групповая работа и объяснение через реальные примеры.

Результаты предварительного тестирования первого теста достижений обеих группы. В экспериментальной группе из 15 человек 2 студента набрали более 80% баллов, 5 студентов набрали от 61% до 80% баллов; 6 студентов набрали от 31% до 60% баллов и один студент набрал от 10% до 30% баллов. В контрольной группе шесть учеников набрали от 61% до 80%, а девять студентов набрали от 31% до 60%.

В ходе этого исследования было выявлено, что существует нехватка таких ресурсов, как книги, оборудование, классы и учителя. Большие классы мешают эффективному обучению взаимодействия. Все эти препятствия не должны быть препятствием для эффективной работы в классе. Есть возможность создания учебных материалов и развертывания обучения методы, несмотря на проблемы в школах. Кроме того, учителя должны интересоваться и участвовать в программах повышения квалификации учителей, чтобы вооружиться с современными методиками и технологиями.

Взаимодействие учителей и учащихся играет решающую роль в мотивации учащихся. Обучение через взаимодействие может расширить кругозор учащихся, горизонт мышления, особенно в методе обсуждения для разработки рефлексивных журналов. Такие занятия положительно влияют на успеваемость и мотивацию учащихся, а также помогают учителям более разумно контролировать деструктивное поведение. Классное руководство может быть лучше, вовлекая студентов в деятельность. Обзор литературы также показывает, что интерактивное обучение повышает уверенность студентов в том, что они могут делиться своими взглядами и решать свои проблемы, задавая вопросы. Исследование академического интереса было полезным инструмент в поиске того,

что очаровывает интерес ученика. Причины, которые студенты называют свой выбор любимого предмета поддерживает предыдущие исследования, проведенные по теме мотивации. В академических классах фактором, способствующим отсутствию студенческой мотивации - отсутствие включения веселья.

Основываясь на результатах и обсуждении, это исследование пришло к выводу, что обучение, основанное на деятельности, повышает мотивацию учащихся и улучшает успеваемость в образовании на уровне средней школы. Стили преподавания привлекают студентов и играют положительную роль в мотивации студентов и улучшить академическую успеваемость для лучшего результата в обучении.

Следующие рекомендации предлагаются на основе результатов исследования:

1. Для развития навыков мышления более высокого порядка важно проводить уроки с использованием деятельности обучения.
2. Также могут проводиться программы для повышения педагогических навыков учителей.
3. Дальнейшее обучение может проводиться по всем дисциплинам на разных уровнях в подтверждения результатов этого исследования.

Литература

[1] Андерман Э. М. и Янг А. Дж. (1994). Мотивация и использование стратегии в науке: индивидуальные различия и эффекты в классе. Журнал исследований в области преподавания естественных наук, 31 (8), 811-831.

[2] Буд Д. и Фелетти Г. ред. (1991). Проблема проблемного обучения. Нью-Йорк: Пресса Святого Мартина.

[3] Чейф А. (1998). Совместное обучение и класс второго языка. Получено с <http://www.stemnet.nf.ca/~achafe/cooplant.html>

[4] Черчилль Д. (2003), Принципы эффективного проектирования для обучения, основанного на деятельности: решающие роль «объектов обучения» в науке и инженерном образовании. Документ представлен на политехнический институт Ngee Ann, 2.

[5] Дин CD (1999). Проблемное обучение в педагогическом образовании. Документ представлен на ежегодное собрание Американской ассоциации исследований в области образования, 19–23 апреля.

[6] Монреаль Квебек (Служба воспроизведения документов ERIC № ED 431 771).

[7] Эриксен. Южная Каролина (1978). Лекция. Памятка факультету, 60. Анн-Арбор: Центр исследования в области преподавания и обучения, Мичиганский университет.

[8] Френкель Дж. Р. Валлен Н. Э. и Хюн Х. Х. (2012). Как спланировать и оценить исследование в образовании (8-е изд.). Нью-Йорк: Макгроу-Хилл.

[9] Фридман. член парламента (1997). Связь между лабораторными инструкциями, отношение к науке и достижения в научных знаниях. Журнал научных исследований преподавание, 34(4), 343-357.

[10] Галлахер С.А. и Степъен В. Дж. (1996). Приобретение контента в проблемном обучении: Глубина против широты в американских исследованиях. Таланты и дары, 19(3), 257-275.

[11] Харфилд Т. Дэвис К. Хеде Дж. Панко М. и Кенли Р. (2007). Обучение на основе деятельности для студентов-строителей Unites в Новой Зеландии. Журнал Эмирейтс для машиностроения исследования, 12(1), 57-63.

[12] Хейк Р. Р. (1998). Интерактивное взаимодействие по сравнению с традиционными методами: опрос шести тысяч студентов по данным испытаний механики для вводных курсов физики. Американский журнал физики, 66 (1), 64-74.

ХОРЕОГРАФИЯЛЫҚ ӨНЕРДЕГІ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БИ ТЕРМИНІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ АСПЕКТІСІ

АСЫЛБЕКҚЫЗЫ Жансая, А.Т.МОЛДАХМЕТОВА

Т. Жүргенов атындағы қазақ ұлттық өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

zhansaya-2001@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада АҚШ пен Европадағы заманауи бидің даму тарихын авторлық түсіндіруге әрекет жасалды. Ең танымал хореографтардың шығармашылығы мысалында даму кезеңдері анықталды.

Contemporary dance эстетикалық парадигмасына байланысты мәселелер қарастырылып, «заманауи би» ұғымына кіретін би бағыттарының авторлық классификациясы берілген.

Түйінді сөздер: хореографиялық өнер, заманауи би, contemporary dance.

Аннотация

В статье сделана попытка авторской интерпретации истории развития современного танца в США и Европе. Определены этапы развития на примере творчества наиболее известных хореографов. Рассматриваются вопросы, связанные с эстетической парадигмой contemporary dance и дается авторская классификация танцевальных направлений, входящих в понятие «современный танец».

Ключевые слова: хореографическое искусство, современный танец, contemporary dance.

Abstract

The article attempts the author's interpretation of the history of the development of modern dance in the USA and Europe. The stages of development are determined by the example of the creativity of the most famous choreographers. The issues related to the aesthetic paradigm of contemporary dance are considered and the author's classification of dance trends included in the concept of «contemporary dance» is given.

Keywords: choreographic art, modern dance, contemporary dance.

Соңғы жүз жылда Америка Құрама Штаттары мен Еуропада би тұжырымдамасы айтарлықтай өзгерді деп айтуға болады. Би қойылымдарын көру бір кездері баяндау сюжеттерімен, әшекейленген костюмдермен, театр жиынтықтарымен, классикалық ұпайлармен және балеттің (немесе дәстүрін ұстанған) қозғалыстарымен сипатталатын болжамды әрекет болды. Бірақ бұл күндері биді тамашалау кейде не болып жатқанын түсіну үшін сізге жеке аудармашы қажет сияқты сезінуі мүмкін. Бірақ бұл иеліктен шығару тәжірибесі болуы міндетті емес. Төменде біз қазіргі заманғы биді түсінуге арналған қысқаша нұсқаулықпен бөлісеміз, оның ішінде хореографтардың, би тарихшыларының және бүгінгі өнердің осы түрінің тәжірибесін анықтауға көмектесетін басқа сарапшылардың идеялары бар.

Contemporary dance дегеніміз не?

Бұл термин негізінен АҚШ пен Еуропаның ірі би орталықтарында қолданылады, оны хип-хоптан батыстық емес халықтық немесе тайпалық би рәсімдеріне дейін қолдануға болады. Кеңірек айтқанда, бұл 20 ғасырдың ортасында пайда бола бастаған би түрлеріне қатысты.

Көптеген мәдени, экономикалық, әлеуметтік және уақытша нюанстарды қамтитын терминді "функционалды қол жетімділік" деп түсінген дұрыс болар еді, дейді Мориа Эванс, хореограф және Movement Research Performance Journal журналының бас редакторы. Бұл "сіз қазіргі уақытта би формасымен жұмыс істеп жатырсыз" дегенді білдіреді, - дейді ол[1].

Лос-Анджелестегі Калифорния университетінің хореографы және би маманы Сюзан Фостер қатаң анықтама беруге тырыспауды ескертеді. "Сіз бұл жан – жақты терминдерді ойлап табасыз, – деп түсіндіреді ол, - және бидің қандай екендігі туралы әртүрлі идеялары бар көптеген адамдар көрінбейді".

Қазіргі бидің нақты не екенін жіктеу әрекеттері бірауыздан қабылданбады, бұл ішінара жеке би тәжірибелері пайда болатын әртүрлі тарихи контексттерді есепке ала алмауына байланысты. "Әр биші қазіргі әлемде" өз уақытында" болу сән – салтанатына ие бола бермейді", - дейді би маманы Ноэми Соломон[4].

Бүгінгі қозғалысты зерттеуде, деп жалғастырады Соломон, би жасаушылар " қозғалу немесе қозғалу деген нені білдіреді? Қозғалысқа кімге рұқсат етіледі, кімге рұқсат етілмейді? Қандай денелер қозғалуға мәжбүр, ал басқалары қозғалыссыз қалады? Қозғалыс Еңбек және көріну мәселелерімен қалай қиылысады?». Би сонымен қатар табиғаты бойынша эфемерлік өнер болып табылады.

Соломон: " би көбінесе жоғалып кететін өнер ретінде мақталды, өйткені би ешқандай із қалдырмады", – дейді[4]. "Көптеген заманауи бишілер уақыт өте келе бидің нақты не шығаратыны туралы осы мәселемен айналысты". Біз бидің "contemporary"сөзіне байланбайтыны сияқты категориялық анықтамадан жалтарғанын көре аламыз.

Американдық және еуропалық дәстүрлер бүгінде батыста биді қалай түсінетінін, соның ішінде бидің қандай болатынын анықтайтын параметрлерді қалыптастырды. Бұл нұсқаулар 20 ғасырдың басынан бастап қазіргі заманғы би дами бастаған кезден бастап күмән тудырды.

Солтүстік Америкадағы заманауи бидің пайда болуы туралы пікірталастар әрдайым 19 ғасырдың аяғынан бастап қазіргі уақытқа дейін Нью-Йорк, Сан-Франциско және Лос-Анджелес сияқты мәдени орталықтардан шыққан қойылымдардан басталады. Бұл дәстүрлер Айседора Дункан бастаған заманауи бидің күшті матриархаттық сызығынан туындайды.

19 ғасырдың басында Дункан биге деген көзқарасымен жанның көрінісі ретінде тәртіпті қайта қарастыруды катализдеді және водевильдік қойылымдардың танымалдылығымен күресті. Оның ішкі өмірді көрінетін етуге баса назар аударуы би туралы негізгі түсініктерді бұзды – бұл қатаң баяндау және ойын-сауыққа бағытталған болуы керек. Марта Грэм бұл идеяны баяндау элементтерінен гөрі

мәнерлі қозғалысқа басымдық беру арқылы одан әрі тұжырымдады. Ауырлық күшіне деген қызығушылығымен ол бишілердің осы уақытқа дейін барлық жерде болған балет тәлішкелерін киюінен бас тартты және олардың орнына жалаң аяқ өнер көрсетті.

Дункан мен Грэмнің инновациялары басқа радикалды тәжірибелерді қалыптастыру үшін кеңістік құрды. Грэмнің ілімін елемей, оның шәкірті Мерс Каннингэм 1950 жылдардағы бейнелеу өнері қауымдастығымен тікелей диалог жүргізді. Ол және Джон Кейдж өмір бойы ынтымақтастықта болды және композитор музыканы дыбыс ретінде қайта ойластырған сияқты, Каннингэм биді қозғалыс ретінде қайта ойластырды. Ол әдеттегі болып көрінетін қозғалыстарды өз жұмыстарына біріктірді және кездейсоқ элементтермен ойнады, сонымен бірге музыкалық фонның қажеттілігін жойды. Бұл зерттеулер бидің кез келген нәрсе болуы мүмкін екенін көрсетті.

АҚШ-тағы осы негізінен ақ эксперименттік би қауымдастығымен бірге хореограф және биші Элвин Эйли 1950 жылдардың аяғынан бастап афроамерикалықтар үшін дауыс шығарды. Оның инновациялық хореографиясы джаз, блюз және Інжіл сияқты АҚШ-тағы Заманауи би, балет және қара нәсілділердің мәдени ағымдарының әсерін біріктірді.

Кейінірек, 1962 жылы Гринвич ауылында би мен өмір арасындағы шекаралардың жауынгерлік араласуымен ерекшеленетін джудсон би театрының шығармашылық би тобы құрылды. Екі жылдық өмірінде ұжымға өнер көрсеткен әртістерге Ивонна Райнер, Триша Браун, Роберт Моррис, Люсинда Чайлдс және Кэроли Шнейман сияқты көрнекті тұлғалар кірді.

Джудсон би театрының денені қайта түсіндіруі биді "хореографиялық тәжірибелер шеңберінде корпоративті емес бишілерге арналған құрал ретінде қарастыруға, би формаларын күнделікті қозғалыстармен және кең мәдени мәселелермен байланыстыруға" мүмкіндік берді", – деп түсіндіреді Соломон. Олардың ықпалды жұмысы қазіргі уақытта билердің әртүрлі формаларына жол ашты.

Баухауста 1920 жылдары би эксперименттері пәнаралық бизнеске айналды және би өмірге әкелудің құралы болды *gesamtkunstwerk* ("біртұтас өнер туындысы"), костюмнің, жарықтандырудың, музыканың және сахнаның әр түрлі спектакльдік элементтерін біріктіруге баса назар аударып, театрлылықты тағы бір рет атап өтті.

Еуропалық би траекториясы эмоциялардың күшеюімен қатар қозғалыстарды жеңілдетуді көздеді. Мұны неміс титаны Пина Бауштың жұмысы көрсетеді, ол 1970 жылдардың басынан бастап қайтыс болғанға дейін би театрының директоры бола отырып, эмоциялар баяндаудан асып түсетін жоғары драмалық қойылымдар арқылы сахнадағы көңіл-күйді көтере бастады.

Шамамен сол уақытта Штутгарт балетінің хореографы ретінде Уильям Форсит балетті қайта өңдеп, хореография, костюм, Музыка және сценография туралы дәстүрлі және инновациялық идеяларды біріктіріп, ерекше нәрсе жасау үшін тәжірибенің жаңа көзқарасын көрсету үшін контурын өзгертті. Форситтің мансабы бейнелеу өнеріне таралды, онда ол хореография ұғымдарын зерттейді.

80-ші жылдардан бастап биші Анна Тереза де Кирсмакер өзінің жұмысында шаблонды, қайталауды және жылдамдықты қолдана отырып, күнделікті қатаң қимылдарды жүзеге асыра отырып, әңгімеге қатысы жоқ трендті жалғастыруда.

Тәртіпті талап ете отырып, оның билері ашулы эмоцияларды визуалды түрде сезінеді.

Кейбір билер пәнаралық сипатқа ие болғандықтан, орындаушылық өнермен сәйкестік олардың арасындағы айырмашылықты қайталанатын басқатырғышқа айналдырды. Бұл эксперименттік тәжірибелердің "денеге көркем материал ретінде рефлексивті көзқарас" және "оның сақталуы және уақыт пен әсер тәжірибесін қалыптастыру жолдары" сияқты ортақ мәселелерге ие болуымен түсіндіріледі, деп түсіндіреді Соломон[2]. "Спектакльдің ұзақтығына баса назар аударуды бидің қозғалыс мәселесімен тығыз байланысты көруге болады, бұл көбінесе уақыттың созылуына (немесе баяулауына) әкеледі".

Джудсон би театрына оралсақ (ол 2018 жылдың күзінде қазіргі заманғы өнер мұражайында көрменің тақырыбы болып табылады), онда сөйлеу, кино және эксперименталды музыка күткенді бұзудың тәсілі ретінде бимен өрілген, біз бұлыңғырлықтың қайнар көзін анықтай аламыз. Алайда, Фостер біз олардың арасындағы шекараны жеке тәжірибені қарастырмай-ақ қоя алмайтынымызға қарсы болар еді. Сол бағытта Эванс практиктерді би немесе орындаушылық өнермен шектейтін пәнаралық тәсілді және "жеке тұлғаға негізделген бөлінулерден" бас тартуды ынталандырады.

Қазіргі заманғы бидің кейбір маңызды мәселелеріне арналған осы қысқаша нұсқаулықты ескере отырып, біз бастапқыда дайын емес көзге түсініксіз болып көрінуі мүмкін биді қарау тәсілін таба бастаймыз. Алдымен Фостердің айтқанын есте ұстаған жөн, би біздің кім екенімізді көрсетеді. "Біз денемізді қозғалтамыз және би мұны бұрынғыдан да айқын етеді", - дейді ол[3].

Өзіңізді көрнекі түрде сынайтын биде тану біз күткен нәрсе Мен шын мәнінде көріп отырған нәрсе арасындағы тосқауылды бұзуға көмектеседі. Мұны дамыту үшін біз көрермендер кинестетикалық эмпатия теориясымен жұмыс істей аламыз, бұл би - бұл біздің барлық сезімдерімізді

тартатын және "денемізді басқаларға қатысты кеңістікте қалай сезінетінімізді күшейтетін екі жақты әңгіме", – деп түсіндіреді Соломон[4].

Интуитивті түсіну компоненттерінен тыс, уақыт өте келе көбірек билерді көру бізге ресми байланыстар орнатуға және куә болған нәрселер туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бидің көзбен жағымсыз тәжірибе екенін есте ұстаған жөн.

Егер бәрі сәтсіз болса, Фостер сияқты құрметті ғалымдар барда болып жатқан сияқты сахнада болып жатқан биге бірдей қызығушылық танытатындығына жұбаныш беріңіз. "Бұл сізге дененің не немесе болуы мүмкін екендігі және адамдардың бір-бірімен әлеуметтік қарым – қатынасы туралы толық түсіндіретін нәрсе айтуы мүмкін", - дейді ол.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Галайда А. В. В поисках языка [Электронный ресурс]//Российская газета. Уральский Федеральный округ, №5356. 08.12.2010 URL:<http://www.rg.ru/2010/12/08/gran.htm>
2. Рубежная Т. Современный танец. Пути развития [Электронный ресурс] URL:<http://www.polit74.ru/sotsart/dialogue/detail.php?ID=5693>
3. Толмачева С. Роль современного танца в культурной жизни Екатеринбургa[Электронный ресурс]// Радио Свобода. 28.04.2006 URL:<http://www.svobodanews.ru/content/transcript/155996.html>
4. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. — М.: АСТ, 2002. — 557 с.

БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

НҰРХАН Нұрай Ерланқызы, АХМЕТБЕКОВА Айжан Уалижановна

Тараз «Парасат»колледжі
Жамбыл, Қазақстан
Sskurmankul@mail.ru

Қай уақытта да болмасын кез-келген мемлекет пен қоғамның қалыптасуына, жан-жақты дамуына, өркендеуіне, әлемдік аренада өзіндік орын алып, өркениетті елдер қатарына қосылуы үшін білім мен ғылымның алатын ролі аса ерекше. Білім беру жүйесіндегі өзгерістерге негізделген әлемдік дамудың негізгі үрдістеріне тоқталсақ: қоғам дамуының қарқындылығы; ақпараттық қоғамға көшу; мәдениаралық өзара қатынас ауқымының кеңеюі; халықаралық ынтымақтастық нәтижесінде шешілуі мүмкін ғаламдық проблемалардың туындауы; қоғамның демократиялануы; экономиканың қарқынды дамуы, бәсекелестіктің өсуі; адам капиталы мәнінің артуы. Осыған сәйкес дамыған елдердің білім беру жүйесінде төмендегідей тенденциялар байқалып отыр: білім беру философиясы мен әдіснамасының жаңаруы; мазмұнын құру әдістерінің өзгеруі; жүйенің жетілдірілген моделдердің жасалуы; басқарудың тиімді жолдарының қарастырылуы; жаңа білім технологияларының енгізілуі; оқытудың дәстүрлі өнімсіз стилін ығыстырып, оқушылардың танымдық белсенділігі мен өзіндік ойлауын қамтамасыз ететін дамытушы, сындарлы білім беру моделіне көшуі; терең және белсенді кәсіби бағдар берудің ерте жастан басталуы; оқушы жастарға азаматтық-патриоттық, рухани-адамгершілік, көпмәдениеттілік, денсаулықсақтау және экологиялық тәрбие беру рөлінің күшейтілуі және т.б.

Білім беру сапасын бағалаудағы халықаралық PISA, TIMSS, PIRLS зерттеулерінің соңғы 10 жылдағы нәтижелері негізінде, оқушылары тұрақты түрде жоғары нәтижелер көрсететін дамыған елдер: Финляндия, Гонконг, Сингапур, Оңтүстік Корея, Жапония, Тайвань, Канада, Жаңа Зеландия және Шанхай екендігі анықталған. Финляндия барлық халықаралық зерттеулер бойынша алдыңғы орында тұр және қазір Еуропа Финляндиядағы мектептік білім беру жүйесіне Еуропаның эталоны деп баға беріп отыр[1].

12 жылдық білім беруге көшу — қазіргі заман талабына сай туындап отырған мәселе. Дамыған елдердің тәжірибесі біздің еліміздің білім жүйесіне өзгеріс енгізудің қажеттілігін көрсетіп отыр. Дүниежүзінің аса дамыған елдерінде -АҚШ-та, Англияда, Швейцарияда, Канада мен Германияда жалпы білім беру ұзақтығы 12 не 13 жыл, Голландияда 14 жыл, ал Кореяда, Жапонияда, Швецияда, Францияда, Италияда – 12 жыл. Енді сол елдердің тәжірибесіне тоқталайын. АҚШ-та орта мектеп 2 буыннан тұрады: кіші және жоғары мектеп. Кіші орта мектепте 7-9-сыныптарда жалпыға бірдей бағдарлама, және таңдау бойынша сабақтары, жоғары орта мектепте 10-12-сыныптарда міндетті түрде 5 оқу пәндері және практикалық, академиялық бағыттағы профильдік пәндер берілген. Оқушылар 9-сыныптан кейін міндетті 5 пәнге қоса келешектегі мамандығына жақын бейінді пәндерді таңдап оқиды. Жапонияда мектептің жоғары сатысы 5 түрлі – техникалық, сауда, ауыл шаруашылық, флоттық,

қосымша мектептер болып құрылған. Ұлыбритания білім беру жүйесі мектепке дейінгі білім беру және тәрбиеден басталады. Дамыған елдерде орта және жоғары білім сапасын көтеруге негіз болатын, орта мектеп пен жоғары оқу орны арасындағы байланысқа ерекше назар аударады. Мысалы: Америкада 7-8-сыныптарда кәсіптік бағдар беріліп, 9-сыныпта дифференциалдық сипат алады. 11-12-сыныптарда оқыту үш бағытта – академиялық, кәсіптік және жалпы бағыттарды жүргізіледі. Тек академиялық бағыт қана оқушыларды университетке түсуге дайындайды. Францияда 3 жылдық лицей жалпы және технологиялық білім болып бөлінеді. Лицей бітірушілер жалпы және технологиялық білім бакалавры дәрежесін алу үшін емтихан тапсырады. Бакалавр дипломы талапкерлердің өздері оқыған секция бағдарына сәйкес келетін университет мамандықтарына түсуге мүмкіндік береді. Ұлыбританияда жоғары орта мектепте бағдарлы білім беріледі. 13-сыныпта оқитын барлық оқушылар өздері келешекте оқуын жалғастырғысы келетін университеттермен тығыз байланыс жасайды. Сөйтіп оқу бітірген әрбір оқушы келешекте қайда оқитынын толық анықтайды [3].

А.Құсайыновтың білім реформасы туралы кітабынан басқа «Семей таңы», «Мәдени мұра», «Жалын» журналдарында жарияланған мақалалары арқылы Жапон мектептерінің тағылымымен толық таныстым. Бұл мектептегі оқушылардың еркіндігі, партаға отырудағы өзгерістер, мұғалімнің баламен байланысы, ата-аналардың сабаққа еркін қатысуы балалардың достық қарым қатынасы, мұғалімді, мектепті ерекше құрмет тұтуы мен баланы рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің жапондық жүйесі мені өте қызықтырды. Әрине қазақ халқының да дәстүрлі рухани-адамгершілік тәрбиелеудегі мол тәжірибесі бар, алайда қазір кейбір құндылықтар жойылып, саясаттанып кеткендігін жасыра алмаймыз.

Дамыған елдердегі оқушылардың үлгерімін бағалау мені өте қызықтырады. Біздің елімізде 5 балдық жүйе қолданылады. Дегенмен дамыған елдердегі бағалау оқушы білімін нақты, дәл анықтауға мүмкіндік беретіндігі сөзсіз. Атап айтсам, Америкада білім деңгейін бағалау мен

бақылау барысында көбіне кредитті көп қолданады. Мектепті бітіргендігі туралы аттестат алу үшін небәрі 16 кредит жинауы қажет. Германияда орта білім беретін оқу орындарында алты деңгейлі білімді бағалау шкаласы негізге алынған. Румыния, Голландия, Ауғанстан мектептерінде оқушыларға 1-ден 10-ға дейін балл қойылады. 10 — өте жақсы, 1 — өте жаман, Жапонияда бастауыш және орта мектепте 5 дәрежелі шкала бағасы қолданылады: S (өте жақсы), A (жақсы), B(қанағаттанарлық), C (нашар), (өте нашар)[4].

Дамыған елдерде дарынды, талантты балаларға оқытуға ерекше назар аударады. АҚШ-та 1970 жылдардан бастап дарынды балаларға арналған арнайы білім беру бағдарламалары дайындалып келеді. Сондай-ақ, Ұлыбританияда дарынды балаларды қолдайтын қолданыстағы «Дарынды және талантты оқушылардың білімін дамытудың Ұлттық бағдарламасы» бар. Сингапурда дарынды оқушыларға оқудың ерекше жағдайлары жасалды. Оқу жетістіктерін бағалайтын Халықаралық қауымдастық өткізген математикалық және жаратылыстану ғылыми білімді бағалаудың халықаралық зерттеулердің қорытындылары бойынша ең жақсы нәтижені Сингапурдың оқушылары көрсетті. Ал Қазақстанда дарынды балаларды оқыту қолға алынып, оларға арналған бағдарламалар жасалуда.

Тағы бір жетістіктеріміздің бірі — әлем бойынша білім беру аспектілерін түбегейлі өзгертетін және оларды тиімді біріктіретін, ХХІ ғасыр трендіне айналған ақпараттандыру процесінің арқасында Қазақстанда IT-технология бойынша қашықтан және электронды оқуға қатысатын оқушы санының жыл сайын артуы. Білім беру ұйымдарында электрондық оқытудың сынамасы толық деңгейде жүргізілуде.

Қазақстандағы жоғары білім саласында жасалынып жатқан маңызды бір қадам — білім беруді интернационалдандыру үрдісі ерекше орын алуда, яғни көптілді кадрларды даярлау мәселесі. Елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқы үш тілді меңгерген жоғары білімді ел ретінде танылуы тиіс деген нақты міндет қойып, Қазақстан халқына Жолдауында «Қазір біз балаларымыз қазақ тілімен қатар орыс және ағылшын тілдерін де белсенді меңгеру үшін жағдай жасауға шаралар қабылдап жатырмыз» деп атап өтті.

Білім беруді жанартудың маңызды басымдықтарының бірі 12 жылдық оқытуға көшу. Әр елдің білім беру және тәрбие саласында өзіндік ерекшелігі мен артықшылығы, тіпті кемшілігі де болады, осы себепті де біз Қазақстанда оқушыға білім беру мен тәрбиені жан-жақты дамыту мақсатында шетелдік білім берудің тек оң және тиімді жақтарын алуымыз қажет. Мысалы, АҚШ пен Францияның балаларды мектепке дейінгі дайындау тәжірибесіне, Германиядағы бейіндік оқытуда пәндерді блоктарға біріктіру тәжірибесіне, Қытайдың мектеп оқушыларын адамгершілікке, әлеуметтендірілуіне көп көңіл және ғылыми жұмыс әдістеріне баулуына, Скандинавия елдерінің оқу үдерісін демократияландыруына баса назар аударған абзал болар еді. Жапониядағы сияқты орта білімнің жоғарғы сатысында бейіндік оқыту бағыттарын кеңейту мүмкіндігін қарастырған да жөн болар. Білім

саласына өзгерістер енгізу үшін оны елдің тарихи дәстүріне, мақсатына, өндірісі мен мәдениет сұранысына бейімдеу керек.

Ұлыбритания және Қазақстан арасындағы білім беру саласында өзара ынтымақтастық жүзеге асырылуда. Қазақстанға Кембридж университеті ғалымдарының оқыту тәсілі, яғни жаңа бағдарлама енгізілді. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты – қазақстандық мұғалімдерге педагогикалық тәжірибесін жетілдіру мен бағалауға көмектесу, зерттеушілік әрекетінің ұйымдастырылуын, игерген білімін іс-әрекетте яғни оқушыға дайын білім бермей, оны дамыта оқытып, ізденушілік-зерттеушілік әрекетінің ұйымдастырылуын, игерген білімін іс-әрекетте пайдалана алуын көздейді. Бірінші деңгей көшбасшысы болып мектептің даму жоспарын әзірлеу барысында көптеген дамыған елдердің білім саласындағы реформаларымен, жаңалықтарымен таныстым. Әсіресе мені дамыған елдердің мектептерінің құрылымы, оқушылардың білімі бағалау әдістері, электрондық оқу жүйелері, оқушылардың білім сапасының көрсеткіштері мен рухани – адамгершілік тәрбие бағыттары үлкен ойға қалдырды. Осындай өзгерістерді көшбасшы ретінде өз мектебіме енгізуге талпындым. Көшбасшы ретінде мектеп басшыларымен, мұғалімдермен, ата-аналармен, оқушылармен пікірлестім, ақылдастым. Зерттеу жұмыс-тарына бет алып, оларға арнап сауалнама үлгісін дайындадым. Осы бастапқы сауалнама зерттеулерінің қорытындысы бойынша мектепті дамыту жоспарының басымдығы тандалып, мектептің даму жоспарын жасауға өз үлесімді қостым. Біз еңбек ететін Үш тілде оқытатын дарынды балаларға арналған №30 мектеп-гимназиясы қаламыздың бірнеше мектебін біріктіретін желілік қоғамдастықтың тірек мектептеріне кіреді. Биылғы оқу жылында ай сайын жоспарлы түрде мектептер өзара тәжірибе алмасу семинарларын өткізуде. Біз де өз мектебімізде «Ізденіс» желілік қоғамдастығын құрып, даму жоспары бойынша жоспарланған іс-шараларды жүзеге асырудамыз. Желілік қоғамдастықтың көмегімен көптеген мәселелерді шешіп, жаңа идеялармен алмасып, қала, облыс көлемінде бірнеше семинарлар өткіздік. Білім беруді жаңғырту – бүгінгі заманның талабы. Білім беруді дамыту тұжырымдамасы (бұдан әрі – Тұжырымдама) мемлекеттік тәуелсіздікті қалыптастыру мен нығайтудың, елдің прогресшіл дамуының негізін құрайтын Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамытудың мақсаттары мен міндеттерін, құрылымы мен мазмұнын және негізгі стратегиялық бағыттарын айқындайтын ғылыми-теориялық, әдіснамалық құжат болып табылады.

Тұжырымдама Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының Заңына, «Қазақстан-2030» стратегиясына, «Қазақстанның 2015 жылға дейінгі индустриалдық-инновациялық даму стратегиясына», «Білім» мемлекеттік бағдарламасына, Баланың құқықтары туралы конвенцияға, Техникалық және кәсіптік білім беру жөніндегі конвенцияға, Еуропа аймағындағы жоғары білімге қатысты біліктілікті тану туралы Лиссабон конвенциясына, Жоғары білім жөніндегі бүкіл дүниежүзілік конференцияның декларациясына, Болоньядағы Еуропа елдері білім министрлері кеңесінің, Тәуелсіз мемлекеттер достастығына қатысушы мемлекеттер білім министрлерінің және ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің білім беру саласындағы ынтымақтастығы жөніндегі кеңесінің, Еуразия Экономикалық Қоғамдастығының Интеграциялық комитетінің жанындағы білім, ғылыми дәрежелер мен атақтар туралы құжаттарды өзара тану және олардың баламалылығы жөніндегі кеңестің конференцияларының ұсынымдарына сәйкес әзірленді. Тұжырымдама білім беруді жалпы ұлттық басымдық ретінде белгілейді және мемлекеттің Қазақстан Республикасының ұзақ мерзімге арналған білім беру саясатын дамытудың негізін қалайды әрі заңнамаға, қаржыландыру жүйесіне, білім берудің мазмұнына, білім беру жүйесінің құрылымына, білім беруді басқару жүйесіне, кадрлық және әлеуметтік саясатқа өзгерістер мен толықтырулар енгізу үшін негіз болып табылады. Қазіргі кезде әлемдік қауымдастық Қазақстанды нарықтық экономика елі ретінде танып отыр. Тәуелсіздік алған қысқа тарихи кезең ішінде Қазақстан экономикада сілкініс жасады, әлемдік өркениетпен ықпалдасуда, жаңа прогресшіл технологияларды пайдалануда. Елдің әлеуметтік-экономикалық даму перспективалары айқындалған. Осыған орай қоғам өмірінің жаңа сапасының негізін құрайтын және елдің экономикалық қуаты мен ұлттық қауіпсіздігінің аса маңызды факторлары әрі базасы болып табылатын, қоғамдық даму деңгейінің өлшемдері ретінде, қазіргі білім беру жүйесінің, адам капиталының рөлі мен мәні арта түседі.

Қоғамдық қарым-қатынастар жүйесіндегі өзгерістер өз кезегінде білім беру ісіне ықпал етеді және одан жаңа тарихи кезеңнің шақыруларына жұмыла үн қосуды әрі соған сай жауап беруді талап етеді және де тұтастай алғанда экономиканың даму қажеттіліктеріне сәйкес келуге тиіс.

Қазақстандық білім беру жүйесін дамыту оның әлемдік білім беру кеңістігіне кезең-кезеңімен енуіне жеткіліксіз болып келген бұрынғы білім беру әдіснамасының, құрылымы мен мазмұнының жағдайында өтіп жатыр.

Білім беру саласының жай-күйін талдау бір жастан бес жасқа дейінгі балаларды мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың ұйымдастырылған бағдарламаларымен нашар қамтылғанын көрсетеді.

Қазіргі жалпы білім беретін мектептегі оқытудың мазмұны фактология күйінде қалып отыр, пәндік тәсілге негізделген мемлекеттік стандарттар моральдық тұрғыдан ескірген. Оқушының даралығына бағдарланған білікті көзқарас жоқ. Мектепте оқу оқушының өмірлік жолын, мүдделері мен перспективаларын таңдауына нақты дәлелдемелер бермейді. Жоғары сынып оқушыларының тек 30%-ы ғана өздерінің қабілеттеріне сәйкес келетін кәсіби қызметті таңдайды. Демек, бұл жоғары сынып оқушыларының 70%-ының өмірден өз орындарын табуға мүмкіндігі аз деген сөз.

Техникалық және кәсіби білім беру жұмыс берушілер мен еңбек рыногының қызметкерлердің біліктілік деңгейіне қоятын жаңа талаптарына байланысты “кадрлық ашығу” проблемасын толық көлемінде шеше алмайды.

Жоғары білім жүйесінде де жағымсыз үрдістер қалыптаса бастады. Жекелеген жоғары оқу орындары мен олардың көптеген филиалдарының қазіргі талаптарға сәйкес келетін интеллектуалдық, кадрлық, материалдық-техникалық әлеуетінің жоқтығынан, жоғары оқу орындарына түсудің жалпыға бірдей қол жетімділігі мамандарды қайта өндіруге және еңбек рыногын талап етілмеген кадрлармен тоғытуға әкеліп соқтырды. Бұған сондай-ақ бұрыннан қалыптасқан, тұрақты салаларға және тұтынушыларға ғана бағдар ұстанған тар шеңбердегі мамандықтар бойынша жаппай даярлауға ықпал етті. Біздің білім беру бағдарламалары мен олардың шетелдік баламаларының өзара есептесу, білім туралы құжаттарды өзара тану тетігінің жоқтығы студенттердің, оқытушылардың және жұмысшы күшінің академиялық ұтқырлығын тежеп отыр.

Жаңа жүзжылдықтың басында елдегі экономикалық ахуалдың жақсаруы тұтастай алғанда білім беру жүйесіне оң әсерін тигізді. Жаңа мектептер салу ісі жандандырылды. Білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық базасын нығайтуға қаражат бөліне бастады. Алайда бұл білім беру жүйесіндегі жағдайды түбірімен өзгертуге жеткіліксіз. Білім беру жүйесінің нарықтық экономиканың, ашық азаматтық қоғамның қажеттіліктерінен қалыс қалуы айқын көрініп отыр.

Инклюзивті оқыту – барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту – оқушылардың тең құқығын анықтайды және ұжым іс-әрекетіне қатысуға мүмкіндік береді. Адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар инклюзивті оқыту – барлық балалардың мұқтаждығын ескеретін ерекше қажеттілігі бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы деп білеміз. Инклюзивті білім беру балалардың оқу үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайын да өзгертеді. Инклюзивті білім беруді ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіндік алады. Инклюзивті оқыту балаларды жалпы білім беру үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімделуге, жынысына, шығу тегіне, дініне қарамай балаларды айыратын кедергілерді жоюға ата-аналарын белсенділікке шақыруға балалардың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік қажеттіліктерін арнайы қолдау, қоршаған ортаның балаларды жас ерекшеліктеріне бейімделуіне жағдай қалыптастыру, яғни жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді саясат. Инклюзивті білім беру мәселесі шет елдерде 1970 жылдан бастау алады. Дамыған Еуропа елдерінде «Коррекциялық педагогика институтының» директоры Николай Малофеев былай дейді: «...1950 жылдарда педагогика мамандығын алатын студенттер міндетті түрде ауыр балаларды оқыту түрімен танысу курсынан өткен. Сонда мұғалім ондай балаға қалай көмек беру керек, қалай оқыту керектігін алдын-ала білген. Басқа Еуропа елдерінде бұл оқыту түрінің саясаты 1970-80 жылдары басталған.

90 жылға қарай АҚШ пен Еуропа өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізді. Қазіргі таңда АҚШ-та «Инклюжен» бағдарламасы іске асырылады екен. Оның негізі 1973 жылы заңды түрде қаланған. Ұлыбританияда инклюзивті оқыту 1978 жылдан бастап оқу бағдарламасына енгізілген. Италияда 1977 жылы бірінші нормативтік акті қабылданған: сыныпта 20 бала оқыса, оның екеуі мүгедек бала болған. Бұл сыныптарға педагог-дефектолог мамандарымен бірге пән мұғалімдері білім берген. 2005 жылдан бастап мүгедек балалардың 90 % қалыпты мектептерде оқыған. Испания мемлекетінде «Арнайы білім беру» тіпті ерте басталған екен. 1940 жылдары жалпы білім беру заңдарына енгізіліп, бекітілген. Ал, біздің елімізде инклюзивті білім беру жүйесінің дамуы туралы ресми дерек «Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» көрсетілді.

Мүмкіндіктері шектеулі балалардың үйде білім алуын қамтамасыз ету, жай және арнайы мектептерде оқуға мүмкіндігі жоқ балаларды қашықтықтан оқытуға жағдай жасау мемлекетіміздің басты парыздарының бірі. Педагогта әр оқушының үлгермеу себебін анықтап, мүгедек баланың

диагнозына қарай жұмыс жүргізсе, оқушының білімге деген құлшынысы артып, өзіндік дарындылығы айқындалады деп ойлаймын. Сөйтіп олар да осы өмірден өз орнын тауып, мектепте алған білімдерінен кейін тандаған мамандықтарының иесі болып, өмірде өздерін кемтарлыққа бой жібертпей, қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаев айтқандай дүниенің бір кірпіші болып қаланар еді.

Сонымен қорыта айтқанда, инклюзивті оқыту балалардың оқу үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайлары да өзгереді. Инклюзивті оқытуды ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіншілік алады. Өйткені, олар бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, танып-білуге, қабылдауға үйренеді. Инклюзивті оқыту - барлық балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – 30 тамыз 1995ж.
- 2.«Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылға арналған Мемлекеттік бағдарламасы». – Астана, 2010 ж.
- 3.Байтұрсынова А.А.«Арнайы педагогика: проблемалары мен даму болашағы». – Алматы, 2008 ж.
4. Инклюзивное образование: не строиться под «норму ... //www. miloserdie.ru/ .../inklyuzivnoe-obrazovanie-ne-stroitsya-pod-normu.
5. Инклюзивное образование– Википедияru.wikipedia.org/wiki/Инклюзивноеобразование.
6. А.Құсайыновтың «Әлемдегі және Қазақстандағы білім берудің сапасы» атты кітабының жарық көруіне байланысты автордан алынған сұхбат, 2013
7. Құсайынов А.Қ. «Білім және реформа» — Алматы 2016 ,77-82-б.
8. Айқынбаева Г.Қ «12 жылдық білім беру жүйесінің шетелдік мемлекеттердегі дамуының ерекшеліктері» Жоғары мектеп педагогикасы.

ҚАЗАҚ ВЕБ-СЕРИАЛДАРЫНЫҢ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУДАҒЫ РӨЛІ

БАТАН Берікбол Мұратұлы, Б.Б Нөгербек

Т.Қ Жүргенов атындағы өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

beqa_95.777@mail.ru

Цифрлық технологиялардың мүмкіншіліктері адамзаттың пайдасына жұмыс жасауы ғасыр ықпалымен өркендеп, мәдениет пен әлем қарқынды даму үсінде. Әр күн сайын визуалды ортада кино мен телехикаялар бағыты өз алдына дамып, сұраныс арта түскені, теледидарлар бастап, түрлі гаджед, платформалардың көрермен сұранысын қанағаттандыруға жұмыс жасауынан болса керек. Кино – мәдениеттің адамзат тарихындағы озық үлгісінің бірі болып саналатын, визуал мен аудио, түрлі реалдық өмірдегі сезімдер мен оқиғаларды түрлі сахналар арқылы ашық әрі астарлы түрде жеткізе алатын материалдар жиынтығы. Уақыт өте фильмдер мен телесериалдардың өзара айырмашылығы уақыт, сценарий, бөлім сынды бірліктермен айқындалар болса, телесериалдың дәстүрлі форматына әлімінің даму үдерісіне байланысты веб-сериалдар да келіп қосылды. Веб-сериалдарды Қазақстандық киноға жаңадан келіп жатқан бағыт ретінде қарастырсақ та, кино өндірісінде соңғы ширек ғасырдан бері қолданыста.

1. Веб-сериалдардың шығу тарихы және ерекшелігі

Веб-сериал - 1 минуттан бастап, 30 минуттың шамасына дейін, бірнеше эпизоттарды қамтитын, оқиғалар желісі бірінен-біріне тез ауысып, тез дамидын видео-контент. Алғашқы веб-сериал 1980 жылдардың соңында шыққан Quantumlink мәтіндік сериясы болып саналады. Жоба авторы Трейси Рид интернетке өз тарихын баяндап, оқырмандары сюжеттің дамуын бақылап қана қоймай, іс-әрекетіне бағдар жасай алатындай кері байланысқа негіздей отыра жариялап отырған болатын. Ал 1995 жылы The Spot интерактивті веб – сериялы жарық көрді, ол қазіргідей фото және бейне мазмұнын қамтыды. Режиссері Скотт Закарин Калифорния жағалауындағы жағажай үйін жалға алған достарының тарихын ұсынды. Олардың әрқайсысы онлайн күнделік жүргізді және көрермендермен өміріндегі оқиғалармен бөлісу үшін фото және бейне нұсқада есеп беріп отырды. Көрермендер кейіпкерлерге жеке электрондық хаттар жіберу немесе арнайы форумдарда хабарлама қалдыру арқылы сюжеттің дамуына өз әсерін қалдыруға мүмкіндік жасаған болатын.

Веб-сериалдар интернетке тығыз байланысты болғандықтан да бірге дамып келеді. Көрерменнің көзқарасы қалыптасып, өз аудиториясын жинап келе жатқан веб-сериалдарды түрлі платформалар өзіндік қалыптасу жолында қолданды. Мысалы, "Netflix сияқты платформалар жаңа тыныс ашатын және дәстүрлі теледидармен салыстыра қарағанда онлайн көруді ұнататын жас аудиторияны тартатын жаңа мазмұн үшін тәуелсіз веб-сериалдарға жүгінді"-дейді, С. Маргиту өзінің мақаласында. [1. 1051 Б.] Яғни, веб-сериалдар жастар тарапынан қолдау тауып, қызығушылық тудырып отыр.

Веб - сериал форматы теледидардағы сериялық дәстүрлі форматының тікелей тармағы болғандықтан, оның кейбір негізгі қасиеттері көрініс табады. Ең алдымен, бұл көрерменнің назарын ұзақ уақыт ұстап тұру және оны жаңа эпизодтарды көруге қайтару қажеттілігі. Бұл қажеттілік, өз кезегінде, жоспарлау қажеттілігіне, эпизодтардың белгілі бір жүйелілігіне әкеледі (бұл әсіресе Facebook Watch немесе YouTube Originals сияқты ірі платформаларға қатысты) және ең дұрысы – қатысу әсерін жасау. Бұл белгілердің барлығы теледидардағы бағдарламалар мен сериалдарға да тән [19, б.10]. Сондай-ақ, екі жағдайда да сериялық құрылым "ілімдердің" болуын, яғни көрерменнің сұрақтары мен үміттерін қалыптастыратын драмалық элементтердің болуын болжайды, осылайша оны көруді жалғастыруға ынталандырады. Сонымен қатар, веб-серияларды, теледидардағы сериалдар сияқты, баяндау форматына сәйкес нақты топтарға бөлуге болады. Бұл «вертикаль» сериялар деп аталады, мұнда әр серияның өзіндік тәуелсіз сюжеті болса, ал көптеген серияларда дамып келе жатқан сюжетті «горизонталь» сериялар бар және алғашқы екеуінің негізгі ерекшеліктерін біріктіретін «вертикаль-горизонталь» форматы бар. Сондай-ақ, "альманах" немесе "антология" форматы бар, яғни белгілі бір жалпы белгілер бойынша біріктірілген әр түрлі кейіпкерлер туралы жеке тәуелсіз әңгімелер жиынтығы. Веб-сериалдардың ұтатын қыры да осы – көрерменнің назарын шоғырландырып, сюжет бағытын құбылтып отыруында.

Ресейлік *realist web fest* фестивалінің бас продюсері Антон Калинин өз сөзінде: "Веб-сериялар - бұл белгілі бір өндіріс технологиясы, сценарий нюанстары бар сериалдар. Мысалы, «Алтыншы секунд» ережесі, онда көрерменнің назарын аудару үшін интернет мазмұнында әр алты секунд сайын бір нәрсе болуы керек. Сондай – ақ, бұл белгілі бір операторлық тәсіл: өнім негізінен гаджеттерде көрінетіндіктен, бұл баяндаудың динамикалық түрі-батыл, жарқын, оқиғалы. Бұл визуалды бөлікке қатысты. Аудиоға келетін болсақ, біз қысқа көркем шығарманың дыбысы басқа заңдарға сәйкес жұмыс істейтінін анық білуіміз керек. Яғни, егер сіз үлкен сериалдан алшақтап кетсеңіз, онда сіз сюжеттік желіні жіберіп алмайсыз, ал егер сіз 15 минуттық фильмнен алшақтасаңыз, онда сіз баяндау сызығын жоғалтуыңыз мүмкін. Тиісінше, дыбыс подкаст сияқты жұмыс істеуі керек, сізді үнемі мазмұнында, сюжетінде ұстап, осы өнімге қызығушылық танытуы керек. Бірақ жалпы алғанда, бұл үлкен технологиялық және шығармашылық әңгіме – бұл мазмұнды өндірудің ережелері мен әртүрлі технологиялық нюанстарын қалыптастыру енді ғана басталады, өйткені нарық әлі қалыптаспаған."-дейді.

Веб-сериялар сериясы теледидарға қарағанда әлдеқайда жылдам оқиғаны баяндайды, ал оның визуалды бөлігі көбінесе жарқын графикалық эффектілермен, жоспарлардың тез өзгеруімен, монтаждың бұзылуымен сипатталады. Интернетте алғашқы алты секундта көрерменнің назарын аудару өте маңызды екені белгілі.

Тағы бір сөзінде Антон Калинин бұл туралы былай дейді: "біз интернеттің алтыншы секундқа бағытталғанын білеміз. Егер сіз көрерменді ұстамасаңыз, 14 + аудиториясы алтыншы секундта сіздің ең талғампаз оқушыңызды өшіреді " [10]. Сондықтан интернет-бейнелердің алғашқы алты секундында, соның ішінде веб-серияларда әдеттен тыс нәрсе болады: бұл кейіпкердің қорқынышты немесе арандатушылық мәлімдемесі, оғаш немесе абсурдтық жағдай, таң қалдыратын кадрлар сериясы, сюжеттің шарықтау шегіне қысқа флэшфорвард және т. б. бұрын жасалған қорытындыларды қорытындылайтын бірқатар интернет-жобаларды шолуды аяқтау және веб-серияның негізгі формат қалыптастырушы белгілерін тұжырымдаймыз.

Оларға мыналар жатады:

- 1) маусымдағы сериялардың ерікті саны және сериялардың еркін шығу жиілігі;
- 2) сериядан серияға өзгертін уақыт, ол әрдайым теледидардан аз болып қалады, яғни шамамен 1-ден 25 минутқа дейін;
- 3) жас кейіпкер, оның бейнесі әдетте "очаровательный лосось" архетипіне сәйкес келеді немесе сәйкес келеді;
- 4) оқиғалардың жоғары динамикасы мен үлкен тығыздығы сюжет.

Қазақ кино өндірісі үшін бұл жол енді ғана басталып жатыр. Алдағы уақыттағы өзгерістер отандық авторлардың батыстық әріптестерінің тәжірибесін қаншалықты сауатты қабылдап, өзгерте алатындығына тікелей байланысты болады.

II. Қазақ веб-сериялдарының мәдениетті дамытудағы маңызы

Отандық кино индустрияда әлемдік кинематография саласынан шет қалмай, өздігінше даму үстінде. Қазақстандық веб-сериялдардың саны жылма-жыл толығып, көрермен сұранысына қарай өзекті оқиғаларды көтеріп, түрлі аудиторияны қамти отыра түсіріліп келеді. Әр түрлі тақырыптарда, оқиға желісі жылдам өрбіп, аз уақытта түйіндейтін әрі реализммен ұштасқан веб-сериялдардың қаралымы сериялдардан басым, қамтитын аудиториясы кең. Веб-сериялдардан қаралымы жағынан көш бастайтын «5:32», «Жездуха», «Serjan Bratan» сериялдарымен қатар, соңғы уақытта тарих қатпарларына көз жүгіртіп, ұлттық болмысты оятатын ұлт зиялылары жайлы «Ұлт Ұстазы», «Мен жастарға сенемін», «Міржақып. Оян қазақ» сынды сериялдарды көрермен жылы қабылдады.

Веб-сериялдарды түсіру барысы дәстүрлі сериялдардағыдай шығармашылық топты, техникалық топты, режиссер мен сценаристтерді талап етеді. Алайда веб-сериялдарда дәстүрлі сериялдардағыдай қымбат мекендерді жалдауды талап етпейді. Өйткені веб-сериял біздің өміріміздің көрінісі, қазіргі сәттің сипатын анық суреттеуге, бас-аяғы жоқ жасандылықтың кебінен ажырауға негізделеді. Дәстүрлі телехикаялардың сценарийін жазу барысы диалогқа акцент қойып, тек аудио тыңдау арқылы түсінік қалыптастыруға жол ашатындай болса, сол диалогтың ауыз-екі тілден аражігі ажырап, тек әдеби сөздермен әрі әдеби тіл нормасына сәкес болуы қажеттілік болса, веб-сериялдарда диалог аз, әрі әдеби сөз нормасынан ауытқып, реалды өмірдегі жаргон, сленг, қыстырма сөздерді, қысқарған сөздерді, эмоционалды-экспрессивті сөздерді қолдану арқылы шағын әрі жұмыр диалог құрып, актерлардың эмоциясы, артқы фондағы әуен, жүріп жатқан бейненің өзі жеткізілуі тиіс өзекті ойды айшықтап, жылдам өрбитіндіктен, визуал мен аудио өз алдына бағыттарда дамып, идеяны қуаттай түседі. Осы себеппен де көрерменнің назарын шоғырландырып, 1 минут пен 30 минут арасы көз алмай қараған сериялдың бөлімін қалай аяқтап қойғанын аңғармайтын дәрежеде өзіне тартады. Бұдан шығар қортынды: веб-сериялдар - жастарды тәрбиелеу, ұлтымыздың ұлттық руханиятын насихаттау, көрерменнің психологиясына сериялдарды қарау арқылы әсер ету мақсатында пайдалануға болатын ең мықты құрал.

Мысал ретінде отандық кинематографияның кезекті туындысы ретінде көрермен назарына жол тартқан «Алдар көсе» сериялын қарастырып көрейік. Бұл сериял эксцентрикалық комедия жанрында 2011 жылы Дин Махаматдиновтің режиссерлігімен жарыққа шықты. Сериялдың басты кейіпкері адамдық құндылықтарды айшықтаған, жақсы адам мен жаман адамның қасиеттерін, кедей мен бай арасындағы қоғамның аржігін айқын жеткізген қазақ ауыз әдебиетінің аңыз-тұлғасы – Алдар көсе. Бұл сериялдың басты кейіпкері арқылы сол замандағы қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, пайым-түсінігін, болмысын ауыздан-ауызға тараған аңыздардан бөлек, қазақ ертегілерінің комедия жанрындағы кейіпкері деп қана емес, визуалды түрдегі болмысын, қасиеттері мен тандауларын, сол заманғы оқиғаларды, ащы да болса заман шындығын астарлай жеткізіп, көз алдымызға әкелді. Екіншіден, біз осы сериялды қарап отырып, қазақ халқының болмысын, дәстүрлерін, мәдениеті мен әдебиетін, шешендігін, ұлтымыздың сөз қадірін ұғынып, сөзге тоқтай білгендігін, Алдардың кекесін сөздерінің астарын түсіне білуінен де тіл құдыретін ұғынып, халқымыздың тіл байлығын көрерменге насихаттап отыр деп қарай аламыз. Үшіншіден, бұл сериялда қазақ даласының түпкір-түпкіріндегі дархан дала, қыраттарды, жер-су аттарын, адам есімдерін естіп, құлақ үйренсе, ең бастысы қазақтың ұлттық киім үлгілерін көріп, визуалды тұрғыда тамашалап, ұлттық образдарды, ұлтымыздың мәдениетін 16 бөлім бойы қарап, қос етек көйлек, кимешек, шапан, шолпы, сырға, кебіс, тымақ сынды киім атауларымен таныса отырып, бай мен кедейдің тұрмысын аңғартып, бағзы заманнан келе жатқан қазақ мәдениетін қарап отырған аудиторияға таныстырумен қатар, қазіргі қазақ жастарының бойына сіңірудегі ең озық шешім болары анық. Отандық веб-сериялдарды тамашалайтын тек өз мемлекетіміздің азаматтығын алған адамдар емес, интернетке қолжетімді барша Жер шарының тұрғындары екенін ескетсек, қазіргі күнгі деректерге сүйеніп, түрлі отандық платформаларға жүктелген сериялдарымызды 30-дан астам ТМД елдерінен тамашалайды екен. Бұл дегеніміз веб-сериялдар қазақ мәдениетін күллі жаһанға насихаттауға жол ашып отырған әлемдік кино өндірісінің тиімді әрі озық бағыты.

Веб-сериялдар арқылы тарих қатпарларымен ұрпақ жадын сусындатып, ұлтымыздың ұлттық кодын дәріптеу – тиімді болмақ. Мысалы, Ұлттық арнаның тапсырысымен жарыққа шығып жатқан қазақ интелегенциясының үздіктері, ұлт зиялыларының ғұмырнамаларынан хабар берер Ахмет Байтұрсынұлы жайлы «Ұлт Ұстазы», Мағжан Жұмабай жайлы «Мен жастарға сенемін», Міржақып Дулатұлы жайлы «Міржақып. Оян қазақ!» Қаныш Сәтбаев жайлы «Қаныш. Қазына», Әлкей Марғұлан жайлы «Әлкей. Ғұлама ғұмыр» атты телехикаяларды алып қарай аламыз. Бұл сериялдар тарихи дереккөздермен сәкестендіріле отырып, шым-шытырық оқиға желісі арқылы тұлғаларымыздың басынан өткен заманның қиындықтарын ашып, көрермен көзайымына айналды. 6-8 серия арасында, XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының тағдырынан хабар берер бұл сериялдардың мәдениетімізді насихаттауда тигізер үлесі зор. Түрлі сезімдер астаса, интрига, драмалық шиеленіс,

комедия, трагедия сынды жанрларды бір толқында түйістіріп, интрига, драмалық шиеленістерді ұтымды пайдаланып, визуал, музыка, режиссураны теңдей ұстаған сериалдарды тамашалап отырып, сөйлесу, келісімге келу сынды коммуникациялық қатынастардың мәдениетінен киінуге мәдиетіне дейін санамызға сіндіреді.

Веб-сериалдарда дәстүрлі сериалдағыдай емес, еркіндік бар. Яғни цензура жоқ. Интернет желісіндегі түрлі платформаларға 6+ 12+ 14+, 16+, 18+, 21+ сынды жас шектеулерін қойып, ешқандай сұрыптаудан өтпестен, сюжеттерді жариялап отырады. Яғни аудиторияны бақылауда ұстау мүмкін емес интернет әлемінде салынған видео-контенттің көрермендері де әртүрлі жастағы аудитория. Дәл осы орайда біз веб-сериалдардың қазіргі мәдениетке тигізер әсерінің орасан зор екенін байқаймыз. Т. Клейн мақаласында: "Веб-сериялар телехикаяларға қарағанда интернетте медиа өнімдерді ілгерілету және тарату үшін қосымша платформа ретінде пайдаланатын партизандық мәдениеттің бөлігі болып табылады", -депті. [20, с.9] Ешқандай сүзгісіз кино нарығына жүктеліп жатқан түрлі веб-сериалдардың санасы мен тастар ойы мәдениетке ықпал етпей қоймасы анық.

Әлбетте, Отандық кино әлімі енді ғана веб-сериалдарды түсіруді бастағандықтан, цензурадан өтпеген көптеген веб-сериалдардың көтерер тақырбы жеңіл, айтар ойы таяз. Алайда бұл уақытша құбылыс. Интернеттің жылдамдығын игере алған платформа ретінде болашақта веб-сериалдарға сұраныс артса, талап та артып, жүйеге түсетініне сенемін. Веб-сериалдар дәуірлер арасындағы сабақтастықты орнатып, визуалды түрде санамызға түсініктер ұялатады, ұлтымыздың болмысын, жақсы қырларын әлемге танытуға, болашақ ұрпақтың бойына жақсы әдеттер қалыптастыруға мәдениетті түзуге тікелей әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Margitu S. Independent women: from film to television. *Feminist Media Studies*, 09.2019, 1050–1053 б
2. Klein T. Web Series – Between Commercial and Non-Profit Seriality. *Media Economies. Perspectives on American Cultural Practices*. Eds. Hartwig M., Keitel E., Süß G. Trier: WVT Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2014. 3–14 б
3. Gripsrud, J. *Relocating Television: Television in the Digital Context*. Abingdon: Routledge, 2010. 275 б
4. Ю Малюкова Л. Веб-сериалы завоевывают YouTube // Новая газета. 2019. № 89.
5. Прохоров А.В. Веб-сериалы: специфика и ключевые особенности формата 2019

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОБЛЕМНОЙ СИТУАЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКУ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

БЕГАХМЕТОВА Балжан Каиргельдыевна
ЧУ АКАДЕМИЯ «BOLASHAQ»

Караганда, Казахстан
zhannastra15@mail.ru

Аннотация

Мақала проблемалық оқыту негізінде жоғары оқу орындары студенттерінің ауызша сөйлеу қызметін дамытуға арналған. Бұл әдіс болашақ мұғалімдердің екі шетел тілін белсенді меңгеруін едәуір жеңілдетеді. Бұл әдістің анықтамасы қазіргі заманғы шетел тілін оқыту әдістемесінде берілген. Мақалада жоғары оқу орындарында шетел тілі сабақтарында проблемалық жағдайды пайдаланудың артықшылықтары туралы қорытынды бар, оны модельдеу кезеңдері анықталған.

Аннотация

Статья посвящена развитию устной речевой деятельности студентов высших учебных заведений на основе проблемного обучения. Данный метод значительно облегчает активное усвоение будущими учителями двух иностранных языков. Дано определение этого метода в современной методике иноязычного образования. Статья содержит вывод о преимуществах использования проблемной ситуации на занятиях по иностранному языку на старших курсах обучения, определены этапы ее моделирования.

Развитие устных речевых умений и навыков является важным элементом занятий по иностранному языку в высшем учебном заведении, поскольку социальная и образовательная роль и значимость знания одного и даже нескольких иностранных языков и умения общения на них в

современном мире растет. Оно становится «обязательной составляющей профессиональной квалификации современного специалиста и действенной основы для подготовки молодого поколения к жизнедеятельности в новых условиях международного взаимодействия и сотрудничества» [1]. Поэтому в работах по проблемам современной методики преподавания иностранных языков активно рассматриваются вопросы обучения иностранному языку в общеобразовательном и высшем учебном заведении [2,3]. Предметом их изучения является вопрос улучшения качества речи обучаемых и формирование у них межкультурно-коммуникативной, лингвистической и профессиональной компетенций. Создание преподавателем проблемной ситуации на занятии и совместный поиск ее разрешения является одним из продуктивных средств развития устной речи обучаемых. Она способствует проведению самостоятельных мыслительных операций, является репродуктивным, реконструктивным и творческим видом работы.

Темы для создания проблемной ситуации весьма обширны, для них берутся события повседневной, социально-общественной, профессиональной, образовательной и иных сфер жизни. Польский ученый В.Оконь писал, что «сущность процесса учения путем решения проблем сводится в каждом случае к созданию такой ситуации, которая вынуждает учащегося самостоятельно искать решение»[4]. Таким образом, проблемная ситуация является исследовательским типом обучения, развивающим сознание и память, способствует активному усвоению лексики, грамматики, стилистики языка, формирует темп речи, культуру общения. По мнению Е.В. Ковалевской, «проблемная ситуация – это такая ситуация, при которой обучающийся хочет решить трудные для него задачи, но ему не хватает данных, и он пытается найти пути решения самостоятельно» [4]. Роль студента в такой ситуации может быть различной: учителя, родителя, работодателя, клиента, подчиненного и так далее. Конкретный текст учебника или учебного пособия, а также аудиотекст становится основой для создания проблемной ситуации, ее обсуждения.

Какие качества устной речи помогает улучшить решение обучаемым проблемной ситуации? Во-первых, соблюдать диапазон и точность речи. Студент имеет возможность планировать речевой акт, отбирать необходимые языковые ресурсы, искать выход из положения при их недостаточности, уметь исправить допущенные ошибки в речи, то есть развивать собственные стратегии построения речи. Развивается достаточный словарный запас, позволяющий описывать любую ситуацию, выражать собственную точку зрения на ее решение, использовать сложные синтаксические конструкции, демонстрируется уровень контроля грамматической правильности речи. Обучаемый учится строить диалогическую и монологическую речь в процессе обучения иностранному языку определенной продолжительности с достаточно ровным темпом речи, продолжительных пауз в ней в его речи раз от раза становится меньше. Речь становится более беглой[5]. Важным элементом речи является формирование умения взаимодействовать в речи с партнером, приглашать других партнеров и самому начинать беседу и заканчивать ее, может поддержать беседу на знакомую тему. В конечном итоге формируется самостоятельное владение речью. Перед выполнением задания необходимо определить наполняемость ответа определенными грамматическими и синтаксическими конструкциями. В речи студентов старших курсов должны быть корректно использованы временные формы глагола, сложноподчиненные и сложносочиненные предложения, инфинитивные конструкции, определенные формы страдательного залога.

Что значит создать проблемную ситуацию в обучении иностранному языку? Это означает смоделировать противоречие на основе содержания прочитанного или услышанного текста и вызвать тем самым у обучаемых эмоциональную реакцию, некоторое удивление или даже затруднение в его понимании и соответственно желание поиска ответа или реакции на ее решение. В проблемную ситуацию могут быть заложены предположения, опровержения, некие несоответствия, неопределенности даже конфликт. Любая созданная преподавателем на языковом занятии проблемная ситуация должна иметь к концу ее обсуждения описание возможных путей выхода из нее. Важны его речь в виде монолога или диалога в предъявлении задания в виде ситуации, определение вопросов для исследования ее состояния, его стимулирующие реплики или вопросы в ходе обсуждения ситуации, побуждающие обучаемых к высказыванию собственной оценки происходящего. Проблема может быть задана как преподавателем, так и быть созданной самими обучаемыми. Внутри заданной ситуации может и должно быть противоречие между нашим обычным житейским представлением по заданному вопросу и возможным авторским (научным, общественным) мнением по его оценке. Мнения могут быть диаметрально противоположными. Категоричной оценки мнения студента не может быть. Побуждающими к диалогу могут быть вопрос: Почему Вы так думаете? На чем Вы основываете свое мнение? Что интересного предлагает автор учебной статьи? Что Вас удивляет в содержании текста? Какие вопросы у Вас возникают по поводу заданной ситуации? Как Вы предлагаете решить сложившуюся проблему? Какие противоречия видите Вы в предлагаемом автором

варианте решения? Почему ситуация сложилась именно так? Прав ли автор текста? Правильное ли решение нами принято? Согласны ли Вы с мнением одноклассников? В чем они не правы?

Для преподавателя и студентов важен алгоритм работы над проблемной ситуацией. Студентам следует ознакомиться с содержанием текста в качестве домашнего задания или работы в аудитории, выявить в нем противоречивые факты, задать к нему вопросы по содержанию с целью выявления противоречия. Преподаватель побуждает студентов к формулировке проблемы. По возможности может столкнуться с мнениями обучающихся, постараться выяснить, почему ситуация разворачивается именно так или иначе.

Решения не могут быть однозначными. Мнений может быть высказано несколько. При этом развивается гибкость мышления, критичность в оценке, оригинальность решения, отказ от стандартных ситуаций. Мыслительный процесс идет по схеме: выдвижение гипотезы, ее обновление и проверка. Обучаемые осуществляют мыслительный поиск самостоятельно либо с помощью преподавателя. В задании должно быть противоречие между исходными знаниями и новыми, порой парадоксальными фактами, разрушающими известную точку зрения или теорию, между теоретически возможным способом решения, его практической целенаправленностью, между практически доступным результатом и отсутствием теоретического обоснования. Большинство практических ситуаций можно свести к случаям нехватки или избытка теоретической или фактической информации. Следует помнить о главном: проблемная ситуация должна вызывать интерес, удивлять обучающихся своим содержанием, вызывать желание разобраться в ней. Должен сработать эффект возбуждения интереса к теме.

Проблемная ситуация на языковом занятии может быть использована на всех этапах практического занятия: при введении нового материала, его закреплении, контроле. Преподаватель может выступать в роли модератора ситуации: подводить к определенному мнению аудиторию, просить сравнить различные мнения на один и тот же вопрос, подтолкнуть к сравнениям, выводам, обобщениям, сопоставлению фактов. Автором статьи широко используется проблемное обучение иностранному языку на 3-4 курсах образовательной программы «Иностранный язык: два иностранных языка» на уровнях В1+, В2. К этому времени обучающиеся владеют довольно большим словарным запасом, клишированными фразами, необходимыми для выражения согласия, отрицания, сомнения, подтверждения мнения и иных речевых позиций. Предлагаемые авторами учебников «Menschen» (уровень В1) и «Sicher» (уровень В2) тексты для чтения и аудирования настолько информативны, актуальны и интересны по содержанию, что работа над предлагаемыми самими авторами проблемными заданиями и ситуациями достигают в определенной степени своих целей. По совету Е.В.Ковалевской учитываются объем и содержание предлагаемой учебной ситуации, предъявляется толерантное отношение к допускаемым студентами грамматическим ошибкам[4]. От педагога требуется большая предварительная подготовка к такому занятию. Постепенно видимым становится снятие речевого барьера у студентов, проявляется желание активного участия в индивидуальной презентации своей позиции в предложенной проблемной ситуации или в работе в группе. Роль преподавателя иностранного языка заключается в умелом руководстве процессом разрешения заданной ситуации и активизации речевой деятельности студентов. Опыт показывает положительные результаты проводимой работы. Она продолжается дальше.

Список использованной литературы

1. Кунанбаева А.С. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. Алматы, 2014. с.158
2. Мельникова Е.Л. Проблемно-диалогическое обучение: понятие, технология, методика. Монография. М.: Баласс, 2015.- 272с.
3. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – М.: Просвещение 2013, 64с.
4. Ибрагимова К.К. Технология проблемного обучения на уроках иностранного языка//Вестник Каз.НПУ. Категория Педагогика. Алматы. 2015.
5. Общеввропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка. М., 2005.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРНЕТ-МЕМОВ ШИПИЛОВА Юлия Валерьевна, ГРУНЬ Анна Викторовна

Kozybaev University
Петропавловск, Казахстан
shipilova.yuliya@mail.ru, 0304123@mail.ru

Аннотация

Қазіргі уақытта "мемдер" белгілі бір ақпаратты беру мақсатында қоғамда жасалатын және таратылатын сандық артефактілер болып табылады. Интернет-мемдер әлеуметтік және коммуникативті функцияға ие, сондықтан бұл мақалада олардың әлеуметтік-лингвистикалық әлеуетті қалыптастыруға қалай ықпал ететініне назар аударылады. Сондай-ақ, біз интернет-мемдердің кейбір лингвистикалық және әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін анықтаймыз, оларды байланыс формасы ретінде талдаймыз.

Аннотация

В настоящее время «мемы» представляют собой цифровые артефакты, которые создаются и распространяются в обществе с целью передачи определенной информации. Интернет-мемы имеют как социальную, так и коммуникативную функцию, поэтому основное внимание в этой статье будет уделено тому, как они способствуют формированию социолингвистического потенциала. Также мы выявим некоторые лингвистические и социокультурные особенности интернет-мемов, чтобы проанализировать их как форму коммуникации.

Сегодня слово «мем» прочно вошло в повседневный разговорный язык, хотя этот термин, как ни удивительно, возник до появления Интернета. Изначально мем был понятием, задуманным в области эволюционной биологии, который обозначал единицу для переноса культурной информации от мозга к мозгу. В настоящее время «мемы» представляют собой цифровые артефакты, которые создаются и распространяются в обществе с целью передачи определенной информации.

Поскольку интернет-мемы имеют как социальную, так и коммуникативную функцию, основное внимание в этой статье будет уделено тому, как они, соответственно, способствуют формированию социолингвистического потенциала. Также мы выявим некоторые лингвистические и социокультурные особенности интернет-мемов, чтобы проанализировать их как форму коммуникации. Современные лингвистические теории и подходы позволяют рассматривать интернет-мемы на пересечении таких наук, как семиотика и прагматика.

Что же такое мем? Чтобы дать ответ на этот вопрос, необходимо рассмотреть происхождение термина «мем», изучить применение этого термина в интернет-дискурсе, проанализировать, что следует понимать под «мемом» в эпоху цифровых технологий.

Итак, термин «мем» был изобретен задолго до появления Интернета биологом-эволюционистом Ричардом Докинзом в работе 1976 года «Эгоистичный ген». Мем, как утверждает Докинз, является «культурным аналогом биологического гена» [1, с. 252]. Подобно гену, мем является «единицей подражания». Но в то время как ген передает биологическую информацию, мем передает культурную: «примерами мемов являются мелодии, идеи, крылатые фразы, мода на одежду, способы лепить горшки или строить арки» [1, с. 249] — и это лишь некоторые примеры.

Для того чтобы мем (любого рода) попал в базу мемов, он должен «заразить» разум человека подобно тому, как «вирус может паразитировать в генетическом механизме хозяина клетки» [1, с. 250]. Таким образом, мимикрия, или имитация, происходит по мере того, как мем переходит из одного мозга в другой, так же, как вирус будет распространяться от тела к телу. Передачу мема можно проиллюстрировать так: представьте себе песню, которую передают по радио; кто-то слушает, у него «застревает» в голове, впоследствии он делится ею со своими коллегами, друзьями, родственниками, а, возможно, даже напевает ее на улицах, таким образом «заражая» другой ум.

С этого момента мем развивается как отдельная маленькая культурная единица, которая по мере своего распространения копируется и имитируется. Однако, как и в случае с генами, мемы подвержены естественному отбору, и некоторые из них обязательно исчезнут. Мемы постоянно конкурируют с другими мемами, чтобы обеспечить свое «выживание». Некоторые из них группируются с другими, создавая то, что Докинз называет «коадаптированными комплексами мемов» [1, с. 256].

Аналогия, проведенная Докинзом между мемами и генами, вдохновила целую академическую дискуссию и школу мысли, получившую название «меметика», привлекая исследователей из самых разных областей науки. Благодаря технологическим достижениям, в частности появлению Интернета, термин времен Докинза формирует свое значение в новом направлении, отклоняясь от таких понятий,

как подражание, тиражирование, поторение. Поколение пользователей сети знает о мемах не как о маленьких воспроизводящихся единицах культуры, а, скорее, как о цифровых артефактах.

С появлением интернета появилась огромная, преодолевающая географические границы платформа для обмена, общения, распространения информации/контента с невероятной скоростью. Сочетание этих аспектов создает идеальные условия для передачи мемов, обеспечивает их «выживание», создавая синтез меметической теории и Интернета. Лимор Шифман, профессор коммуникации в Еврейском университете в Иерусалиме, чья работа заключалась в исследовании интернет-мемов, цифровой культуры и цифровых медиа, определяет интернет-мемы как «группу цифровых элементов, имеющих общие характеристики содержания, формы и/или позиций, которые были созданы с осознанием друг друга и были распространены, имитировались и/или трансформировались через интернет многими пользователями» [2].

Гретчен МакКалок, канадский лингвист, эксперт в области интернет-лингвистики, отметила, что «мем в интернет-пространстве — это не просто что-то популярное (видео, изображение или фраза), которое может стать вирусными. Это нечто переделанное и перекомпонованное, распространяющееся как атом интернет-культуры» [3, с. 239]. Наряду с этим утверждением, культурный критик Лорен Мишель Джексон отметила определенную связь мемов с юмором, интерпретируя их как «часть культуры, как правило, шутку, которая приобретает влияние через онлайн-передачу» [4].

Люди являются неотъемлемой частью производства мемов, и, анализируя интернет-мемы, нельзя не учитывать их социальные аспекты. Американский фольклорный центр (исследовательский центр при Библиотеке Конгресса) счел это явление настолько значительным, что, заархивировав базу данных мемов, создал онлайн-энциклопедию Know Your Meme, которая стремится документировать и объяснять широкий спектр функционирования различных интернет-мемов [5].

Учитывая этот факт, Силле Хвасс Холм, аспирант Орхусского университета (Дания) в статье «Что такое мем? Социолингвистический потенциал интернет-мемов» называет интернет-мемы формой современного фольклора. «Фольклор как зеркало культуры, поскольку он отражает (и тем самым укрепляет) ценностные установки народа, но в то же время фольклор дает санкционированную форму побега от этих самых ценностей. Кроме того, зеркальное отображение также влечет за собой «автобиографическую этнографию» — в том смысле, что народ или определенная культура - описание себя» [6, с. 14].

В эпоху клипового мышления интернет-мемы представляют собой благодатную почву для когнитивных лингвистических исследований, поскольку они сочетают в себе две модальности, язык и изображение смешиваются в них и дополняют друг друга. Именно поэтому эти компоненты не должны анализироваться отдельно. Важно отметить, что смысл этих цифровых графических текстов составляет часть коллективного дискурса: мемы никогда не конструируются только одним пользователем сети.

Следует заметить, что мемы обычно представляют собой сложные творения: они мультимодальные, многоуровневые сочетания, влияющие на наше представление мира, которое слегка видоизменяется каждый раз, когда мы «распаковываем» их. Возможность подметить аналогию между различными элементами и их особенностями заставляет нас мыслить творчески. Это также объясняет, почему каждый вновь созданный мем немного отличается от предыдущего, при этом функционируя в общепринятом контексте (семантических рамках) данной культуры и языка.

Считается, что мемы представляют собой юмористический или даже насмешливый взгляд на реальность, которая окружает нас. Но под прикрытием сарказма мы можем увидеть точки зрения, разделяемые различными интернет-сообществами, касающиеся тех или иных вопросов. Каждый мем должен быть сделан в соответствии с определенными правилами, условностями и стилем. У них есть коннотативное значение, и они вызывают определенные ассоциации. Мемы интертекстуальны и аллюзивны — они относятся к другим мемам, известным фигурам или текущим политическим и культурным событиям. Метафора, персонификация и метонимия, а также гипербола, усиливающая их комический подтекст, являются важным средством создания мемов.

Таким образом, интернет-мемы представляют собой новую форму коммуникации. Это динамичные и постоянно меняющиеся атомы культуры, поскольку они распространяются по всему интернету; это артефакты, отражающие текущие события или проблемы повседневной жизни и выполняющие, среди прочего, такие функции, как комментарий, критика, протест или развлечение. Интернет-мемы можно считать относительно «молодым» явлением, и пока пользователи интернета будут продолжать создавать контент и общаться с помощью мемов, эта тема будет актуальна и востребована.

Список литературы:

1. Докинз Р. Эгоистичный ген. — М.: АСТ, 2013. — 522 с.
2. Shifman, Limor. Memes in Digital Culture. - Cambridge, MA: MIT Press, 2014.

3. McCulloch, Gretchen. Because Internet: Understanding the New Rules of Language. - New York, USA: Riverhead Books, 2019. 237-246.
4. Jackson, Lauren Michelle. A Unified Theory of Meme Death [Электронный ресурс]. URL:<https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/12/a-unified-theory-of-meme-death/546866/> (дата обращения: 28.04.2023).
5. Know Your Meme [Электронный ресурс]. URL:<https://www.loc.gov/item/lcwaN0009692/> (дата обращения: 1.05.2023).
6. Holm, Cille Hvass. What Do You Meme? The Sociolinguistic Potential of Internet Memes. [Электронный ресурс].
7. URL:https://www.academia.edu/48167523/What_Do_You_Meme_The_Sociolinguistic_Potential_of_Internet_Memes

ФИЗИКА ПӘНІ САБАҚТАРЫНДА САРАЛАП ОҚИТУ ДАБЫЛТАЕВА С.Е., НҰРЖІГІТОВА З.Т.

Физика-математикалық бағыттағы Назарбаев Зияткерлік мектебі
Тараз, Қазақстан
dabylytaeva_s@trz.nis.edu.kz, nurzhigitova_z@trz.nis.edu.kz

АНДАТПА

Саралау әр оқушының оқу сапасы мен дамуын арттыру үшін олардың әрқайсысына назар аударуды, әрбір оқушының қызығушылығы, ынтасы, қабілеті сияқты сипаттамалары негізінде сабақтағы іс-әрекетті алдын-ала сыныпқа бейімдеуді болжайды. Саралауды тиімді қолдану оқушылардың әр сабақтағы іс-әрекетін алдын-ала жоспарлаумен байланысты.

Мақалада физика сабақтарын жоспарлау кезінде сабақтың мақсаттарын, әртүрлі деңгейлі іс-әрекеттерді қалай саралауға болатынына мысалдар келтірілген. Сабақтың әртүрлі кезеңдерінде саралауды жүзеге асыру жолдары көп, атап айтқанда, оқу бағдарламасынан ауытқымай-ақ, берілетін сабақтың мазмұнын саралауға, сабақтағы оқушылардың өзара әрекеттесуін, атқаратын іс-әрекеттерін, үдерісті саралауға болады. Физика пәні сабағында есептер шығаруда саралауды жүзеге асырудың ең қарапайымы жолы – саралаудың жеңілден-күрделіге қағидаты бойынша құрастырылған деңгейленген тапсырмалар арқылы оқушылардың тапсырманы таңдауына мүмкіндік беру. Сыныптағы оқушылардың барлығының темпераменті, зейін тұрақтылығы, қызығушылығы мен қабілеттері әртүрлі болатындықтан, сабақтағы іс-әрекеттердің де бірсарынды болмауы, жұптық, топпен жұмыстарды ұйымдастыру арқылы оқу ортасын саралау да маңызды.

Саралап оқытудың негізгі міндеттерінің бірі — әр оқушының оқу материалын толық меңгеруіне қолайлы жағдай жасау. Ю.К.Бабанский саралап оқытуды сыныптық, топтық және жеке оқытудың тиімді үйлесімі ретінде қарастырады [1]. Саралап оқыту технологиясы авторларының бірі Н.П. Гузик деңгейлік саралауды сабақтың жаңа білімді меңгерту, бекіту немесе қорытындылау кезеңінде қолдануға болатынын айтады [2]. Қазіргі мұғалімдер Ю.К.Бабанский, Г.К.Селевко, Н.П. Гузик, И.Э.Унт, В.В. Фирсов сияқты көптеген зерттеушілердің еңбектерінен таныс болғанымен, саралап оқытуды жүзеге асыруда қиындықтар әлі де кездеседі. Саралап оқытуды іске асырудағы қиындықтар әр сыныптағы әрбір оқушының қажеттіліктері мен қабілеттерін ескере отырып, сабақты егжей-тегжейлі жоспарламаудан туындайды. Жоспарлау бірнеше кадамнан тұрады: Бірінші «Қандай?» деген сұраққа жауап ізделінеді. Толығырақ айтқанда, сабақты жоспарлауда ең алдымен, оқу бағдарламасына сай оқушылар осы сабақта қандай оқу мақсаттарына қол жеткізуі керектігіне мән беріледі.

Мысалы, 8- сыныптағы «Потенциал. Потенциалдар айырымы» тақырыбы бойынша «потенциал және потенциал айырымы ұғымдарының физикалық мағынасын түсіндіру» оқу мақсатына сәйкес сабақтың мақсаты төмендегідей сараланады:

- Барлық оқушылар: электр өрісінің потенциалы және потенциалдар айырымының физикалық мағынасын, өрістің энергиясы болатынын түсіндіреді;
- Көптеген оқушылар: электр өрісінің потенциалы және потенциалдар айырымы формуласын қолданып сандық және сапалық есептер шығарады, түрлендіреді;
- Кейбір оқушылар: потенциалдар айырмасының зарядтың орын ауыстыру кезінде атқарылатын жұмыспен байланыс формуласын қорытып шығарады және атқарылатын жұмыстарды салыстырады.

Бұдан кейін «Қалай?» деген сұраққа жауап беретіндей қадамдар жасалады, мұғалім сабақта оқушылардың атқаратын іс-әрекеттерін жоспарлайды. Барлық оқушыларға бірдей тапсырма берілсе, мұғалім олардың шапшаңдығын ескеріп, тапсырманы орындау уақытын әртүрлі етіп бере алады немесе тапсырма ортақ, бірақ ресурстар әртүрлі болуы мүмкін. Барлық оқушыларға бірдей тапсырма берілгенде, мысалы жоғарыда келтірілген оқу/сабақ мақсаттарына сәйкес электр өрісінің потенциалы және потенциалдар айырымы формуласын қолданып сандық және сапалық есептер шығару кезінде оқушыларға көрсетілетін қолдау олардың қабілетіне сәйкес әр түрлі болады.

Сабақтың білімді бекіту кезеңінде саралауды жүзеге асыру үшін А, В, С үш бөлімнен тұратын деңгейленген тапсырмаларды ұсыну арқылы оқушылардың тапсырманы таңдауына мүмкіндік беруге болады. А бөлімде физикалық заңды, формуланы тікелей қолдануға берілген сандық немесе сапалық есептер, В бөлімде физикалық заңды, формуланы түрлендіріп қолдануға берілген есептер, ал С бөлімде белгісіз шама жаңа біліммен қоса, алдыңғы білімді де қолдану арқылы және бірнеше қадаммен анықталатын есептер болады.

Жоғарыда келтірілген «Потенциал. Потенциалдар айырымы» тақырыбына сай саралаудың жеңілден-күрделіге қағидаты бойынша құрастырылған есептерді мысал ретінде қарастырайық [3].

А бөлімі:

1. Электр өрісінің екі нүктесі арасында шамасы 6 мкКл зарядтың орын ауыстыруы үшін 8 мДж жұмыс жасалса, шеткі екі нүктедегі өрістің потенциалдар айырымы қандай?

2. Потенциалдар айырымы 1600 В болатын электр өрісінің екі нүктесі арасында шамасы 2 мкКл зарядтың орын ауыстыруы үшін қандай жұмыс атқарылады?

В бөлімі:

1. Өрістің екі нүктесіндегі кернеуліктердің қатынасы 2-ге тең болса, осы нүктелердегі өріс потенциалдарының қатынасы қандай?

2. Потенциалы 6000 В нүктеден өріс бағытымен 3 Мм/с жылдамдықпен электрон ыршып шыққан. Электронның жылдамдығы нөлге тең болатын нүктенің потенциалы қандай? $e = 1,6 \cdot 10^{-19}$ Кл. $m = 9,1 \cdot 10^{-31}$ кг

С бөлімі:

1. Кернеуі 8 кВ, арақашықтығы 4 см горизонталь пластиналардың арасындағы ауада қалқып тұрған массасы 2 мг тозаңның заряды қандай?

2. Кернеулігі 1 кВ/м біртекті электр өрісінде күш сызықтарының бағытымен -25 нКл зарядты 2 см-ге жылжитқан. Өрістің жұмысын, заряд пен өрістің өзара әсерінің потенциалдық энергиясының өзгерісін, орын ауыстырудың бастапқы және соңғы нүктелерінің арасындағы кернеуді анықта.

Барлығы бір парақ қағазға басып шығарылған әр түрлі деңгейдегі тапсырмаларды ұсыну арқылы әр оқушының тапсырманы өзі таңдауына мүмкіндік беріледі. Тапсырманы орындауға бөлінетін уақыт тек бір бөлімді орындау үшін белгіленеді. Өзі таңдап алған бөлімнің тапсырмасын жылдам орындаған оқушылар басқа жоғарырақ деңгейдегі есепті шығарады, мысалы А бөлімдегі есепті жылдам шығарған оқушы келесі В бөлімге өтеді, В бөлімді таңдап және бөлінген уақыттан ерте аяқтаған оқушы С бөлімге өтеді. Ал С бөлімді таңдаған оқушы өз тапсырмасын орындап қойса, жоғары ойлау дағдыларын дамытатын қосымша тапсырма алады. Тапсырмалардың барлығы бірсарынды жеңіл немесе қиын болған жағдайда оқушылардың тапсырмаларды орындауға қызығушылықтары төмендейді. Сондықтан оқушыларға берілетін тапсырмалар алдын-ала құрастырылады, іріктеледі. Саралау ол тек қиындыққа тап болған оқушыларға ғана емес, сонымен қатар қабілеті жоғары оқушыға да бағытталуы тиіс. Мысалы «Гук заңын» өткенде оқушылардың барлығы күштің серіппенің ұзаруына тәуелділік графигін тұрғыза алады. Қабілеті жоғары оқушыға Гук заңына сәйкес осы графикте серіппенің созылуымен қатар сығылуын да көрсетуге тапсырма беріледі. Тізбектей және параллель жалғанған қатандықтары бірдей екі серіппеге түсірілген күш белгілі болғанда, әр жағдайда серіппенің ұзаруын анықтау, салыстыру, қорытынды жасау түрінде берілетін тапсырмалар да оның пәнге қызығушылығын арттыра түседі [4].

Сонымен қатар, сыныпта кейбір оқушылар физикалық ұғымдармен, өтілетін материалмен бұрыннан таныс болуы мүмкін. Мұндай жағдайда пән бойынша оқу бағдарламасына сай берілетін сабақтың мазмұнын саралау қажет. Блум таксономиясына сәйкес әртүрлі деңгейдегі тапсырмалар сабақтың алдында дайындап қойылады. Сөйтіп, сабақтың мазмұнымен бұрыннан таныс оқушыларды бір топқа біріктіріп, оларға есте сақтауға және түсінуге бағытталған тапсырмалардан күрделірек тапсырмалар беруге болады. Қабілеті жоғары оқушыларға жоғарырақ ойлау дағдыларын дамытатын тапсырмаларын беріледі де, олар осы сабақта уақытын бос өткізбей, білімін қолдануға, жинақтауға мүмкіндік алады.

Сабақтың мазмұнымен бұрыннан таныс емес оқушыларға жаңа тақырыпты меңгеруде ең тиімді әдістердің бірі оқулықтағы мәтінмен жұппен жұмыс жасауды ұйымдастыру. Оқушының біреуі

көршісіне оқығанын түсіндіреді, екіншісі сұрақ қояды. Сосын рольдерін ауыстырып, екіншісі түсіндіреді, сұрақ-жауаппен алмасады. Физика сабақтарында әрбір тақырып бойынша есте сақтайтын ғылыми терминдер, физикалық шамалар, олардың өлшем бірліктері, формулалар, анықтамалар, заңдар жеткілікті. Сондықтан оқушыларға мәтін бойынша тапсырманы қағазға басып шығарылған жұмыс парағы түрінде берудің артықшылығы бар, себебі кейбір оқушылар түсініп оқу үшін парақта кілт сөздердің, анықтамалардың т.б. астын сызып ерекшелік алады. «Білемін, білдім, білгім келеді» әдісін қолданып, «қанатша», «+», «-», «?» белгілерін қоя алады [5].

Физика сабақтарында практикалық, зертханалық жұмыстар көптеп жасалады және мұндай жұмыстарды жұппен жасау тиімді. Қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасыз етілген әрбір жұп тәжірибені жасап, нәтижесін талқылайды. Физика сабақтарындағы жұптық жұмыстар оқушылардың өзара әрекеттесуін саралауға мысал бола алады. Жұптық жұмыстардың артықшылығы: барлық оқушы іс-әрекетпен қамтылады, барлық оқушы сөйлейді, бірін-бірі оқытады [2].

Физика сабақтарында оқушылар атқаратын іс-әрекеттерді, үдерісті саралауға, сыныптағы аудиалдар, визуалдар және кинестетиктер үшін іс-әрекеттер ұйымдастыруға мүмкіндіктер көп. Құбылыстарды тәжірибе жасап көрсету арқылы демонстрациялау немесе phet.colorado.edu сайтындағы интербелсенді модельдер мен симуляцияларды пайдалану, Twig.bilim сияқты білім беру порталдарындағы фильмдерді көрсету, тақырып бойынша кілттік сөздерді тақтаға жазып, суреттер мен сызбаларды магниттік тақтаға жапсырып қою оларға жан-жақты қолдау көрсетудің мысалдары болып табылады.

Мұғалімнің сабақта оқушыларға қолдау көрсетуін де саралауға болады [6]. Бірақ сабақта берілген тапсырманы орындауда қиындыққа тап болған оқушыға көрсетілетін көмек шектеулі болғаны дұрыс. Жаңа тақырыпқа бейімделуі, жаңа танысқан формулаларды қолданып үйренуі үшін дайын үлгі бойынша шығаруға есеп беру де саралауға жатады. Мұғалім оқушылардың жеке қажеттіліктерін ескеріп, әр сабаққа мұқият дайындалып, әр сабақ сайын оларға қолдау көрсеткен жағдайда оқушылардың барлығының білім сапасы жақсара түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. - М.: «Народное образование», 1998, 3-бет.
2. Биология және физика сабақтарында саралап оқыту. Астана, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2017, 9, 44-беттер.
3. Тұяқбаев С., т.б. Физика: Есептер жинағы. Алматы: Мектеп, 2010, 101-103 беттер.
4. Physics in English for the higher grades. Part 2. Нұр-султан, АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», Центр педагогического мастерства, 2020, 9,11-беттер.
5. Мәтінмен жұмыстың тиімді тәсілдері. Астана, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018, 30-бет.
6. Заманауи мектептегі оқыту мен оқуды саралау негіздері. Астана, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018, 50-бет.

ҚҰҚЫҚ НЕГІЗДЕРІ САБАҚТАРЫНДА ПРОБЛЕМАЛЫҚ ЖАҒДАЯТТАРДЫ ОҚУШЫЛАРҒА ҰСЫНУ АРҚЫЛЫ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

ДЖУМАБЕКОВ Адилет Нурканатович

Химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Атырау, Қазақстан

Myrzageldi@mail.ru

Аннотация

Мақалада құқық негіздері пәні арқылы сабақта оқушылардың функционалдық сауаттылығын проблемалық жағдаяттарды талдату арқылы дамыту туралы айтылады. Оқушылардың шешім қабылдай алуын, өзінің пікірін білдіруін, проблемалардың шешіп үйренуінің маңыздылығы қарастырылады. Жағдаяттарды шешу арқылы құқықтық сана, азаматтық түсінік оқушыларда жақсы қалыптасады.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос о развитии функциональной грамотности учащихся на уроках основы права посредством проблемных ситуаций. Наряду с решением проблемных ситуаций, в данной

статье разбираются пути совершенствования навыков самостоятельного выбора и выражения своих идей. Предоставление подобного подхода-рассмотрение на уроке жизненных ситуации- способствует расширению правового мышления и гражданственности учащихся.

Abstract

The article deals with the issue of developing the students' functional literacy in Law Basics lessons by means of problem situations. This article examines ways to improve the skills of independent choice and expression of their ideas. Discussion of life situations and problem solving contributes the expansion of legal thinking and citizenship of students.

Түйінді сөздер:функционалдық сауаттылық, білім, пән, заң, оқушы

Ключевые слова:функциональная грамотность, образование, предмет, закон, ученик

Keywords: functional literacy, education, subject, law, student

Балаларға өскенде не пайда болатынын үйрету керек.

Аристунн

Бәріміз өмір сүріп отырған ХХІ ғасыр жан-жақты жетілген, өз ісіне және басқаның ісіне шынайы баға бере білетін, өзіне сенімі мол, мемлекетінің әлеуметтік-экономикалық жағынан дамуына бар үлесін қоса білетін азамат тәрбиелеуді қажет етіп отыруы заңдылық екенін келтіреді [1, 35 б.]. Егеменді еліміздің қарқынды дамуының келешегі жас ұрпақ тәрбиесімен тығыз байланысты болып отырады. Бәсекеге қабілетті, алдыңғы қатардағы елу елдің қатарынан табылу білім жүйесін жаңаша құруды қажетсінетінін айтты [2, 51 б.]. Одан бөлек қазіргі өркениеттің даму деңгейі білімділік пен сауаттылық ұғымдарының мазмұны мен оны түсінудің сара жолдарын іздестіруді қажет етеді. Ал сауаттылық ұғымының нақты мазмұны дара тұлғаның дамуына қойылатын қоғамдық талаптарға байланысты құбылмалы сипатқа ие болады екен. Ол қарапайым оқу, жазу, санау, біліктіліктерінен бастап адамның әлеуметтік үдерістерге саналы түрде қатысуына мүмкіндік беретін, қоғамдық қажеттігі айқын кешенді білімдер мен біліктерден құралатын функционалдық сауаттылықты меңгеруді қамтиды деп айтады [3, 20 б.].

Қазіргі уақытта білім беру саласы қарапайым оқытумен шектелмейді. Ол оқушыларға күрделі, құбылмалы және белгісіз әлемде жол табуға сенімді нұсқаулық пен құралдарды әзірлеуге көмектесуге бағытталған. Бүгінгі білім берудегі жетістік білімге құштарлық пен ой ашықтығын дамытумен, жанашырлық және кеңпейілдікпен әрекет етуге бағытталған танымдық, әлеуметтік, эмоционалдық ресурстарды жұмылдыратын батылдықпен байланысты деген пікірін білдіреді [4, 4 б.].

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы бірінші рет ХХ ғасырдың 60-шы жылдары ЮНЕСКО құжаттарында пайда болып және кейіннен зерттеушілердің қолдануына енген болатын. Функционалдық сауаттылық кең тұрғыдан алғанда, білім берудің көп жоспарлы адамзат қызметімен байланысын біріктіретін тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі ретінде түсіндіріледі. Бүгінгі жылдам өзгермелі әлемде функционалдық сауаттылық адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсенді қатысуына, одан бөлек өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторлардың біріне айналып отыр.

Енді толығымен функционалдық сауаттылық ұғымы дегенімізге тоқтала кетсек- адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсене кірісуі, яғни қазіргі жаһандану кезеңіндегі заман ағымына, жасына қарамай ілесіп отыруы, адамның мамандығына, жас ерекшелігіне қарамай әрдайым білімін дамытып отыруы екен. Функционалдық сауаттылық- оқушылардың мектепте алған білімдерін өмірде тиімді қолдануына үйрету. Мұндағы басшылыққа алынатын сапалар: белсенділік, шығармашылық тұрғыда ойлау, шешім қабылдай алу, өз кәсібін дұрыс таңдай алу, өмір бойы білім алуға дайын тұруы болып табылады. Осы аталғандардың бәрі мектепте қалыптасады. Функционалды сауатты адам болу дегеніміз- қоғамның құндылықтарына сәйкес, қоғамдық ахуалдың қалыптасқан мүдделеріне қарай әрекет қылады. Қазіргі уақытқа қажетті мамандықты таңдап дұрыс шешім қабылдап, заманауи ақпараттық технологиялардың тілін біліп кез келген әлеуметтік ортаға бейімделеді. Осы тұрғыда функционалды сауатты адамның басты белгілерін тұжырымдауға болады: қоғамдық ортада өмір сүре білетін, тіл табыса білетін, белгілі бір сапалық қасиеттері бар, жалпы негізгі және пәндік құзыреттіліктерді игерген адам болып саналады [5, 1 б.]. Жалпы сауаттылыққа қарағанда функционалдық сауаттылық адамның алған білімін күнделікті мәселелерді шешу және қоғамда толыққанды қызмет ету үшін пайдалану қабілетін білдіреді деген нақты пікірді айтуға болады [4, 68 б.].

Құқық пәнінің мұғалімі ретінде функционалдық сауаттылықты өз сабақтарымда оқушыларымның бойында қалыптастырып отыру, олардың теориялық білімдерін тәжірибеде, қоғамдық ортада қолдануын өзекті дүние екенін жыл өткен сайын терең түсінудемін. Өйткені өмірімізде болып жататын тосын жағдайларға оқушылардың құқықтық санасының жоғары болуы,

заңды жетік білетін, өзінің құқықтарын қорғап, заң алдындағы міндеттерін орындайтын шынайы азаматтарды өсіру тарих, құқық пәндерінің мұғалімдерінің үлкен жауапкершілігінде екені рас. Құқық негіздері пәнінің тақырыптарының түгелі апта сайын оқыту үдерісінде, сабақ барысында ең алдымен адамгершілікке тәрбиелеу жолдары әрдайым күнделікті өмірден алынған мысалдармен толықтырылып сынай, бағалай білуге үйрету, бір-бірімен сыпайы сөйлесу өз ойларын жасырмай ортаға сала білу, сынып ұжымын құрметтеу, мектеп оқушыларына лайықты жақсы мінез-құлықтар дағдысын қалыптастыру құқық мұғалімі ретіндегі басты мақсатым дегім келеді. Оқушыларымның адамгершілік қасиетін сабақ үстінде өтілетін тақырыптарға қатысты әр түрлі өмірде болып жататын жағдаяттармен жұмыс жасату арқылы, мәселенің шығу себептерін, оның дұрыс шешілу жолдарын табуына ойландырып өз ойларын ортаға салу арқылы менімен және өз құрбы-құрдастарымен ұдайы қарым қатынаста қалыптасып жатуы нәтиже деп есептеймін. Өтетін тақырыбыма сәйкес проблемалық жағдаятты оқушы оқып түсіну және талдау арқылы оның басқа адамдарға адамгершілік түсінігінің қалыптасатынын көруге болады. Осы орайда құқық негіздері пәні Назарбаев Зияткерлік мектептерінде 9 сыныптарда ғана болады. Апта сайын әр 9 сыныпқа 1 сағат болады. Алайда кіріктірілген оқыту бағдарламасы бойынша ұсынылған тақырыптардың мазмұны, мәні, оқу мақсаттары, бағалау критерийлері нақты нәтижеге жетуді көздейді. Бұл пәннің тек уақыт тапшылығы ғана болмаса тақырыптардың барлығы функционалдық сауаттылықты оқушылардың бойына арттыруға бағытталған деп айтамын. Сонымен өзім сабақ беретін 9 сыныптарыма мен мынандай тақырыптар арқылы проблемалық жағдаяттардың дұрыс шешілуі болашақ өмірлерінде құқықтық сауаттылықтың маңызды болатынына бағыт бағдарларды ұсынамын. Мәселен оқушылар есейіп ЖОО алған мамандығымен жұмыс іздеген кезде алдынан кездесетін мынандай жағдаяттардың болатынын түсініп дұрыс шешімдерді қабылдай білуге үйрету болып табылады. Мысалы өзекті тақырыптың бірі ретінде бағдарлама бөлімі: Еңбек шарты, тақырып Еңбек шарты қандай құқықтар мен міндеттерді туындатады? оқушының нақты қол жеткізетін мақсаты құқықтық жағдаяттарды талдай отырып, еңбек шартының мазмұнын ашу болып табылады және өздерінің ойлау дағдылары бойынша жоғары деңгей дағдыларын көрсетуі тиіс. Ұсынылатын жағдаят мынандай: Азаматша Оспанова Алматы қаласындағы педагогикалық бағыттағы университеттің физика-математика факультетін аяқтап, математика мұғалімі біліктілігін алып қыркүйек айынан бастап Қарағанды қаласындағы техникалық лицейге мұғалім болып жұмысқа орналасады. Жас маман Оспанова оқу жылын бітіріп жазғы демалыстан жаңа оқу жылын бастау үшін жұмысына келгенде лицей директоры Оспанованы ескертпестен жұмыстан шығару туралы шешім шығарады. Жағдаятты алдымен оқушылар оқиды, мәселені анықтайды, оқиғаны түсінеді сосын келесі сұрақтарға дұрыс жауаптарын беруге ойланады. Сұрақтар тізбегі Лицей директорының шешімі дұрыс па? Неге?, Қызметкерлерді жұмыстан босату туралы ескерту жасауға міндетті ме?, Лицей директоры қандай заңсыздықтарға жол берді? Сонымен қатар күнделікті өмірде бетпе бет ұшырысатын жағдаят тағы бір қызықты тақырыптың ретінде Біз тұтынушы ретінде өз құқығымызды білеміз бе? деп аталады. Бөлімі: Тұтынушылар құқығын қорғау, оқу мақсаты Тұтынушылардың құқықтарын қорғау жолдарын ұсыну. Аталмыш оқу мақсатына жету үшін оқушыларға ұсынылатын жағдаят былай болады: Құлсары ауданының тұрғыны Елемесова демалыс күні азық-түлік сататын базарға барып баласына йогурт сатып алады. Үйіне келіп йогурттың көгеріп кеткенін анықтады. Бірақ, тауардың сақталу мерзімі өтпеген. Азық-түлік базарының сатушысы мерзімі бойынша ешқандай жауапкершілікті алмайтынын айтты. Елемесова басқа дүкенге барып, йогурт сатып алады. Оқушылар жауап беруі керек сұрақтар: Тұтынушы Елемесова сапасыз тауарды айырбастауға құқылы ма? Себебін көрсетіңіз. Бұндай жағдайда Елемесова тұтынушы құқықтарын пайдаланады? Екеуін жазып көрсет. Ал енді, соңғы жағдаят ретінде мына бір жағдаятты да көрсетіп кетуге болады. Себебі, өмірде адам мәжбүрлі түрде белгілі бір іс-әрекетке барады. Ол өзінің қамы үшін емес, басқа бір адамның өміріне көмек үшін бару мақсатында. Бірақта ол заң тұрғысынан қылмыстық іс болып табылады, бір жағынан батыл адамгершілік қадамы болып көрінеді. Шешімі ойландыратын таразыға салып дұрыс гуманистік шешім шығаруды да көздейтін оқиға деуге болады. Осы орайда оқушылардың сыни ойлануына мүмкіндік беретін, жеті рет өлшеп, бір рет кесетін пікірлерінде тыңдауға болатын, ең бастысы адамгершілікке салудың керегі қажет боларын ұмытпаған жөн екенін, тәрбиеге бағыттайтын тақырып Қылмыстық құқықта гуманизм қағидасы қажет пе? деп аталады. Бөлімі Жазалау мен гуманизм мәселесі, оқушы жету қажет оқу мақсаты Қылмыстық құқықтағы гуманизм қағидасына баға беру. Оқушылар ойланып, толғанып талдайтын жағдаят мынандай: «...Ауылда тұратын шаруа және кедей адамның немересі қатты ауырып қалады. Кішкентай немересін қаладағы ауруханаға дереу жеткізу үшін көлік таба алмай қатты қиналады. Алайда келесі көшеде тұратын жағдайы жақсы ауқатты бір көршісінің мініп жүрген жылқысының бар екені есіне түсіп соған барып жылқысын сұрайды. Бірақ көршісі оған келіспейді. Шаруа адам көңілі түсіп, үйіне қайта келіп, ауырып жатқан немересін көреді. Ол ашуланып кетіп көршісінің жайылып жүрген жылқысын ұстап алып ерттеп, ауруханаға немересін

алып кетіп қалады. Келесі күні көршісінің үйінде үлкен шу шығып, құқық қорғаушыларға шаруа адамның жылқысын ұрлап кетті деп айтады. Біраз уақыт өткеннен кейін сот отырысы болады. Сотталған адамға сөз берген кезде: Мен көршімнің жылқысын қызғаныштан мініп кеткен жоқпын, не болмаса сойып алып етін жеу үшін ұрлаған жоқпын. Немеремнің сырқатын асқындырып алмай тез жеткізу үшін осындай қадамға бардым...» деп айтады. Сот отырысы жылқыны мініп кеткен кедейді соттамай тек белгілі бір уақыт ішінде ауқатты көршісіне айыппұл беруін талап етеді. Оқушылар жауап беретін сұрақтар: Бай көршінің іс-әрекетіндегі қателікті табыңыз (адамгершілік тұрғысында) 2 аргумент.

Сот шешіміне пікіріңіз (2 аргумент). Қорытынды. Проблемалық жағдаяттардың тек қана сұрақтарына ойланып жауап беріп қоймай оқушыларға кейбір тұста рөлдік ойынның жүруіне де мүмкіндік беруге болады. Жағдаяттардағы кейіпкерлер арқылы олар өздерін әр тұлғаның рөліне қою арқылы сындарлы сәттерден қалай шығудың жолдарын іздестіреді, ақылды сөйлеудің әр уақытта маңызды екенін түсіндіруге болады. Мен үшін басты нәрсе пән мұғалім ретінде өзіме түйген тұжырымым осы тақырыпты жазу арқылы әр оқушым болашақта азамат болу- өз құқықтарын, өз міндеттерін саналы да сындарлы түрде ұғынуы, тәуелсіз қоғамдағы азаматтық тәрбиенің алдында тұрған міндет- өзінің жеке пікірімен ойының негізінде шешім қабылдай алатын, батыл, келісе әрекет етуге бейім және басқалардың пікіріне тайсалмай, оларға қарсы тұра алатын және қажет фактілерді дұрыс бағалап, өз шешімін өзгерте алатын азаматтарды тәрбиелеу. Жұмысымды қорыта келе Атырау қалалық білім бөлімінің әдіскері маманының ойы «оқушылардың құқықтық мәдениетін жетілдіре отырып, Қазақстандағы баланың құқықтары туралы білімдерін шыңдау, құқық бұзушылықтан аулақ болуға шақыру үшін арнайы құқық қорғау органдарымен кездесулер ұйымдастырып, заң алдындағы жауапкершілікті арттыру, саяси сауаттылыққа баулу, ойлау, тыңдау, ойын еркін жеткізу мәдениетін дамыту мақсаттарында сан түрлі жұмыстар жүргізіп келеміз»- деп айтқанын маңызды деп санаймын [6, 35 б.].

Пайдаланылған әдебиетер тізімі:

1. Әуезбекова Г. Оқушылардың білімі мен біліктілігін жетілдіру. // «Қазақ тарихы». Республикалық ғылыми – әдістемелік журнал. – Алматы, №2, наурыз-сәуір, 2010. - 35 бет
2. Әбдірахманова А. Оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу. // «Қазақ тарихы». Республикалық ғылыми – әдістемелік журнал. – Алматы, № 3, мамыр-маусым, 2010. – 51 бет
3. Досова Л. Функционалдық сауаттылықты қалыптастырудағы мұғалімнің дайындығы. // Білімді ел-Образованная страна. -2015. - №21, 10 қараша. – 20 бет
4. Шляйхер А. Функционалдық сауаттылық- бүгінгі білім берудегі басты басымдық. // «Педагогикалық диалог». Ақпараттық – әдістемелік журнал. – Астана, №1, 2022. - 4 бет
- Сыздықбаева Р.С., Оспанова Ұ. А., Жолбарысова Ә. Ж. Креативті ойлау функционалдық сауаттылықты бағалаудағы инновациялық бағыт ретінде. // «Педагогикалық диалог». Ақпараттық – әдістемелік журнал. – Астана, №1, 2022. - 68 бет
5. Тажиметова Г. М. Функционалдық сауаттылық- сапалы білім берудің кепілі. // «BILIMGER». 15 қазан, 2017. - 1 бет
6. Акмурзиева З. Еңбек етудің алғышарттары арқылы жеке тұлға тәрбиелеу. // «Мерейлі мекен». Республикалық қоғамдық-саяси, ақпараттық- танымдық журнал. – Алматы, №1-3, қаңтар- наурыз, 2022. - 35 бет

ИСКУССТВО КАК СРЕДСТВО ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

ЗАРОБЕКОВА Насима Миргарифановна, ЗАРОБЕКОВА Аниса Ахмадовна

Таджикский Международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода,

Технологический университет Таджикистана

Душанбе, Таджикистан

zarobekova47@mail.ru, azarobekova74@mail.ru

Аннотация

Осы мақаланың авторлары өзекті мәселені қарастырады: адамның эстетикалық тәрбиесіндегі өнердің рөлі, өйткені ол тек эстетикалық қасиеттерді ғана емес, сонымен бірге бүкіл тұлғаның дамуына ықпал етеді: оның рухани қажеттіліктері, адамгершілік мұраттары, жеке және әлеуметтік идеялары мен дүниетанымы. Үлкен тәрбиелік маңызы бар: табиғат, еңбек, қоршаған әлем; отбасы, отбасындағы

катынастар. Әдемі болуы мүмкін барлық нәрсені тәрбиелейді, сұлулықты тәрбиелеуде эстетикалық тәрбие құралдарының бірі болып табылатын өнер маңызды орын алады.

Аннотация

Авторы данной статьи рассматривают актуальную проблему: роль искусства в эстетическом воспитании человека, потому что оно развивает в нём не только эстетические качества, но и способствует развитию всей личности: её духовных потребностей, нравственных идеалов, личных и общественных представлений и мировоззрения. Большое воспитательное значение имеет: природа, труд, окружающий мир; семья, отношения в семье. Воспитывает всё, что может быть прекрасным, в воспитании прекрасного важное место занимает искусство, которое является одним из средств эстетического воспитания.

В настоящее время в общественной и культурной жизни общества сильно влияние массовой культуры, следовательно, в сознании людей стираются границы между массовым искусством и искусством настоящим. Людям становится все труднее ориентироваться в быстро сменяющихся друг друга культурных явлениях, очень сложно среди всего разнообразия, которое предлагает современная массовая потребительская культура выделить главное, ключевое. Особенно тяжело это удается в школьном возрасте. В этой ситуации преподавателю необходимо помогать учащимся сформировать правильное представление об окружающем их мире, о культурной жизни современной эпохи, привить им уважение к вечным ценностям и традициям, так как во все времена проблема эстетического воспитания очень актуальна. Чудесный мир звуков и красок поэзии, красоты природы открывается только тому, кто любознателен и пытлив, кто чувствует потребность расширять и углублять знания, связанные с восприятием прекрасного, кто много читает, размышляет, наблюдает.

Не каждый человек может стать композитором, писателем, художником, но каждый может научиться любить, ценить и понимать прекрасное в искусстве, в природе, в общественной жизни, в поступках человека, в быту. Кем бы ни был человек, жизнь его должна быть духовно богатой, он должен видеть прекрасное и уметь любоваться им. Умение чувствовать красоту делает жизнь человека более осмысленной, богатой, яркой. Прекрасное доставляет наслаждение, радуется, вдохновляет на высокие добрые чувства и мысли, на большие дела и подвиги. Слова великого русского писателя А. П. Чехова: «В человеке всё должно быть прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли» должны быть эпиграфом жизни каждого молодого человека. Стремление к красивому в поведении, в быту, в одежде, понимание красоты творческого труда неразрывно связано с правильными нравственными убеждениями с воспитанием хорошего вкуса. Умение чувствовать, понимать прекрасное не приходит само собой, его надо систематически развивать с ранних лет. Стремиться к этой цели – это и значит осуществлять эстетическое воспитание, которое способствует развитию гармонической личности, занимает важное место в общей системе воспитательного процесса в обществе.

На занятиях искусства преподаватель как нигде может повлиять на внутренний мир учащихся, побудить в них интерес к достижениям в прошлом, так как искусство как нельзя лучше отражает общественную ситуацию своей эпохи. Он должен использовать искусство для их обогащения опытом прошлого, сравнивая этот опыт с их собственным опытом. Ключевым моментом в этом является переживание ими произведения искусства.

Ключевой задачей педагога является формирование в учащихся способности к сопереживанию автору, героям, а также, в конечном итоге – и любому другому человеку. Только тогда в них возможно формирование индивидуальности, когда они способны выразить самих себя через произведение искусства.

Следовательно, важное место в системе учебно – воспитательного процесса занимает эстетическое воспитание обучающихся, потому что оно развивает не только эстетические качества в человеке, но и способствует развитию всей личности: её духовных потребностей, нравственных идеалов, личных и общественных представлений и мировоззрения.

Благодаря факторам эстетического воспитания все эти качества развиваются в человеке. Большое воспитательное значение имеет: природа, труд, окружающий мир; семья, отношения в семье. Воспитывает всё, что может быть прекрасным. Важное место в воспитании прекрасного занимает искусство, которое является одним из средств эстетического воспитания.

Важность искусства в эстетическом воспитании не вызывает сомнения, так как оно является собственно его сутью. Особенность искусства как средства воспитания заключается в том, что в искусстве «сгущен, сконцентрирован творческий опыт человека, его духовное богатство» [3, с. 75].

В художественных произведениях в одном из видов искусства выражается эстетическое отношение к бесконечно развивающемуся миру общественной жизни и природы. «В искусстве

отражается человеческий духовный мир, его чувства, вкусы, идеалы» [3, с.42]. Искусство дает огромный материал для познания жизни.

«В том-то и заключается основная тайна художественного творчества, что художник, подмечая основные тенденции развития жизни, воплощает их, а такие полнокровные художественные образы, которые с огромной эмоциональной силой действуют на каждого человека, заставляя его постоянно размышлять о своем месте и назначении в жизни» [5, с.10].

В процессе общения личности с явлениями искусства, накапливается масса разнообразных, в том числе и эстетических, впечатлений. Искусство оказывает широкое и многостороннее воздействие на человека. Художник, создавая свое произведение, глубоко изучает жизнь, вместе с героями любит, ненавидит, борется, побеждает, гибнет, радуется и страдает.

Любое произведение вызывает наше ответное чувство. Б.М. Неменский так описал это явление: «И хотя сам по себе творческий процесс создания художественного произведения как будто уже совершился, каждый человек вслед за художником, творцом погружается в него всякий раз, когда воспринимает произведение искусства. Он вновь и вновь в меру своих личных способностей становится творцом, «художником», переживая жизнь как бы за автора того или иного произведения, радуясь или восхищаясь, удивляясь или испытывая гнев, досаду, отвращение».

Встреча с явлением искусства не делает человека сразу духовно богатым или эстетически развитым, но опыт эстетического переживания помнится долго, и человеку всегда хочется вновь ощутить знакомые эмоции, испытанные от встречи с прекрасным.

«Постижение искусства есть познавательный процесс глубоко творческого характера», - отмечают авторы книги «Эстетическое воспитание школьников» [3, с.75]. Энергия активного, творческого отношения человека к искусству зависит как от качества самого искусства, так и от индивидуальных способностей человека, от его собственного духовного напряжения и от уровня его художественного образования. Те же авторы отмечают, что только подлинное искусство воспитывает, но только человек с развитыми способностями может пробудиться сотворчеству и творчеству. Искусство может и не выполнить своей воспитательной роли, если человек ещё в детстве не получит собственно художественного развития и образования, не научится видеть, чувствовать и понимать прекрасное в искусстве и жизни.

Жизненный опыт личности на различных стадиях его развития настолько ограничен, что дети не скоро смогут выделять из общей массы собственно эстетические явления. Задача педагога заключается в воспитании у них способность наслаждаться искусством, развить эстетические потребности, интересы, довести их до степени эстетического вкуса, а затем и идеала.

Рассматривая проблему эстетического воспитания средствами искусства необходимо учитывать возрастные особенности воспитанников: «Нельзя требовать от ребенка, чтобы он оценил картину Рафаэля «Сикстинская мадонна», но можно и нужно так развивать его способности, его духовные качества, чтобы, достигнув определённого возраста, он мог наслаждаться творчеством Рафаэля. Воспитание искусством тем самым преследует цель, прежде всего, воздействия на внутренний мир ребенка, на его индивидуальное духовное богатство, которое определит и его дальнейшее поведение» [4, с.20].

В связи с этим становится совершенно понятно: для того, чтобы вести воспитанника по пути творческого постижения искусства, нужно знать, как воздействует искусство, в чем заключена его воспитательная роль.

Существует несколько видов искусства: литература, музыка, изобразительное искусство, театр, кино, хореография, архитектура, декоративное искусство. Специфика каждого вида искусства в том, что оно особо воздействует на человека своими специфическими художественными средствами и материалами: словом, звуком, движением, красками, различными природными материалами.

Музыка, например, непосредственно обращена к музыкальному чувству человека. Скульптура затрагивает другие струны человеческой души. Она передает нам наглядно объемную, пластическую выразительность тела. Она воздействует на способность нашего глаза воспринимать прекрасную форму. О воздействии живописи на человека можно судить по конкретному примеру. Приведём отрывок из книги Е. Ротенберга «Искусство Италии».

«Живопись обращена к нашему чувству формы и цвета. Созерцая живописное полотно, скажем «Сикстинскую мадонну» Рафаэля, мы не только замечаем общий колорит, распределение цвета, гармонию тонов, их взаимную уравновешенность, но следим за композицией, расположением фигур, точностью и выразительностью рисунка. Все это вместе дает нам реальную возможность приблизиться к постижению смысла картины, творческому сопереживанию. Мы замечаем, что во всей фигуре мадонны есть какая-то тревога, что взгляд её трудноуловим, что младенец серьезен. Мадонна как будто стоит на месте и идет вперед. И все-таки композиция картины гармонично уравновешенна, сохранено

ощущение гармонии человека с миром и представление о человеке как центре природы. И мы понимаем, что перед нами одно из самых глубоких и прекрасных воплощений темы материнства. А тревога, угадываемая нами, воспринимается как предчувствие будущей трагической судьбы сына, которого мадонна несет в жертву людям. В движении её рук, несущих младенца, угадывается инстинктивный порыв матери, прижимающей к себе ребёнка, вместе с тем ощущение того, что сын её принадлежит только ей» [4, с.125].

Каждый вид искусства и искусство вообще обращено к любой человеческой личности. А это предполагает, что любой человек может понимать все виды искусства. Педагогический смысл этого мы понимаем в том, что нельзя ограничивать воспитание и развитие ребенка лишь одним видом искусства. Только совокупность их может обеспечить нормальное эстетическое воспитание. Это, конечно, вовсе не значит, что человек должен непременно испытывать одинаковую любовь ко всем видам искусства. Эти положения хорошо выделены в трудах Котиковой О.П. «Способности ребёнка неодинаковы, и потому каждый волен в соответствии с ними предпочитать тот или иной полюбившийся ему вид искусства. Все искусства должны быть доступны человеку, но они могут иметь неодинаковое значение в его индивидуальной жизни. Полноценное воспитание невозможно без восприятия человеком и без воздействия на него всей системы искусств, духовные силы ребенка будут развиваться более или менее равномерно» [1, с.125].

Эстетическое воспитание – это воспитание способности полноценного восприятия и правильного понимания прекрасного в искусстве и действительности. Оно формирует у детей систему художественных представлений, взглядов и убеждений, помогающих выработать истинные критерии эстетических ценностей.

Исследуя педагогическую литературу, можно обратить внимание, что часто среди педагогов бытует мнение о тождестве эстетического и художественного воспитания. На наш взгляд, эти понятия необходимо четко разграничивать. Так, например, В.Н. Шацкая ставит перед эстетическим воспитанием следующую цель: «Эстетическое воспитание служит формированию способности активного эстетического отношения учащихся к произведениям искусства, а также стимулирует посильное участие в создании прекрасного в искусстве, труде, в творчестве» [9, с.125]. Искусство – это часть эстетической культуры, как художественное воспитание часть эстетического, часть важная, весомая, но охватывающая только одну сферу человеческой деятельности. Эстетическое воспитание гораздо шире, оно затрагивает как художественное творчество, так и эстетическое. Важную роль в системе эстетического воспитания играет труд. Органическая взаимосвязь труда и красоты, производства и потребления требует вовлечения обучающихся в труд, отвечающий современным эстетическим критериям.

Большое место в эстетическом воспитании занимает красота природы. Эстетическое, духовное отношение к природе рождает и развивает нравственное отношение к ней, они постоянно приходят к пониманию того, что доброе отношение к природе заключается в сохранении и преумножении ее богатства и красоты.

В материальном мире постоянно совершается развитие вещей и явлений реального мира, взаимодействие и изменение соотношения их содержания и формы проявления. Человек отражает реальную действительность, единство и противоположность содержания и формы не только рационально, с помощью обобщений и понятий, но и эмоционально, путем создания художественных образов. Таким образом, вся система эстетического воспитания нацелена на общее развитие студента, как в эстетическом плане, так и в духовном, нравственном, интеллектуальном. Это может быть достигнуто через овладение им основами эстетической культуры.

Произведение искусства достигает своей воспитательной, образовательной цели, когда оно непосредственно воспринято обучающимся, когда освоена его идейно-художественная сущность. Очень важно уделять особое внимание именно процессу восприятия художественного произведения.

Лихачев Д.Б., понимая это, выработал свой подход к этой проблеме. В своей работе он выделяет три важных этапа восприятия художественного произведения школьником.

К первому этапу освоения художественного произведения он относит первичное восприятие, первичное творческое воссоздание в сознании художественных образов. Сущность этого этапа состоит в том, что первичное восприятие обучающимися художественного произведения необходимо продумывать. Он заметил, что при первичном неорганизованном восприятии, ими, как правило, часто упускается то, что показалось непонятным или неинтересным, что прошло мимо их внимания ввиду недостатка жизненного опыта или слабости художественно-эстетического развития.

«В том, мимо чего прошёл ученик, нередко остаётся существенное и важное, без чего невозможно воспроизведение целостной картины художественного произведения, его глубокое освоение» [7, с.133].

С самого начала преподавания искусства необходимо развивать в детях комплекс способностей всестороннего восприятия произведений, талант читателя, зрителя, слушателя, талант соучастия в творчестве.

Первичное освоение произведения искусства предъявляет специфические требования к формам организации восприятия. Д.Б. Лихачев уделяет особое место в своей работе вопросам методики. Наиболее эффективно первая встреча ребёнка с произведением искусства происходит в форме свободного общения. Педагог предварительно заинтересовывает детей, указывает, на что обратить особое внимание и побуждает к самостоятельной работе.

Таким образом, реализуется педагогический принцип единства организации коллективной классной, внеклассной, внешкольной и домашней работы.

Внеклассная и домашняя работа со своими более свободными формами постепенно становится органической частью учебных занятий. С этой целью учитель на уроке учит детей навыкам и приемам самостоятельной работы. На уроках приучают детей к коллективному прочтению отрывков, прослушиванию дисков и лент с записью художественного чтения, индивидуальному чтению, к чтению в лицах и драматизации, коллективному пению, просмотру фильмов, картин, диапозитивов, спектаклей и телепостановок. Все это позволяет детям в соответствии с заданиями учителя уделять серьезное внимание первичному восприятию вне урока: индивидуальному и коллективному чтению в лицах, совместным походам в кино, просмотру и прослушиванию теле- и радиопередач.

На этом этапе Д.Б. Лихачев предлагает использовать такие методы, которые стимулируют детскую деятельность по активному восприятию, заинтересовывают детей сюжетом произведения, художественными приемами, используемыми автором. В процессе первичного восприятия в целях формирования в сознании школьников более ярких образов, общей картины произведения он предлагает привлекать исторический материал эпохи, дополнительные сведения об авторе произведения искусства, процессе его создания.

В рамках внеклассных и домашних занятий предлагается дать детям задания по отысканию исторического материала, характеризующего время, описанное, изображенное, звучащее в произведении. Выполнение исследовательских заданий по сбору фактов, касающихся создания произведения, обсуждение с детьми спорных мест в произведении, непонятных ситуаций и терминов - все эти приемы активизируют восприятие, делают его более глубоким и полным, порождают устойчивый интерес, создают реальную основу для дальнейшей работы над произведением.

Второй этап постижения художественного произведения школьниками, Д.Б. Лихачев характеризует, как организацию процесса «получения учителем обратной информации о глубине первичного усвоения учащимися материала и одновременно активностью духовного переживания детьми воздействия искусства» [2, с.131]. Сущность этого этапа заключается в том, что учителя предоставляют ребятам возможность творческого воспроизведения художественного произведения или его частей в собственной деятельности, чтобы выяснить стало ли произведение искусства духовным достоянием школьника.

Он утверждает, что при изучении литературы ничто так не свидетельствует о степени интереса ребенка и глубине первичного восприятия, как чтение им наизусть стихов, отрывков прозы, выразительность и эмоциональность этого чтения. Пренебрежение к заучиванию не только ослабляет память детей, но и, главное, обедняет их духовно. На уроках изобразительного искусства и музыки в качестве дополнительного задания предлагается использовать словесное описание сюжета, основной идеи, оценку композиции, средств художественной выразительности.

На уроках литературы и музыки такими дополнительными заданиями могут быть изображения в рисунках литературных и музыкальных образов. Наконец, на уроках литературы и изобразительного искусства могут даваться творческие задания по подбору музыкального материала, созвучного основным идеям произведения искусства слова или визуального образа.

Если учащиеся владеют исполнительскими навыками, они могут получить задание импровизировать на ту или иную тему. Все это в комплексе решает важнейшую педагогическую задачу: «осуществление в единстве глубокого и всестороннего усвоения детьми идеи и художественных образов произведения, получение учителем обратной информации о глубине усвоения учащимися материала, развитие интеллектуальных и художественных способностей детей».

И третий этап освоения произведения искусства школьниками, который выделяет педагог, можно характеризовать как этап научного постижения художественной деятельности. После того, как в сознании ребенка воссоздана художественная картина жизни во всей сложности, противоречивости и многообразии образов, возникает необходимость её научного анализа. Благодаря глубокому проникновению учащихся в идейно-художественную сущность произведения искусства становится

возможным его использование для глубокого познания жизни, формирования мировоззрения, воспитания нравственности.

В качестве главных методов на этом этапе выступают методы теоретического художественного и научного анализа. Постигание ребёнком произведения искусства с помощью анализа, по мнению автора, можно организовать двумя путями.

Первый состоит в том, чтобы школьник сделал самостоятельную попытку теоретического осмысления художественного явления. В различных формах ему даются задания: написать рецензию, подготовить доклад, выступить в ходе обсуждения, составить критический обзор, вскрыть основную идею произведения, описать сюжетную линию, показать основные черты героев и дать оценку их действий. В задания включаются требования выделить основные художественные приёмы, которыми пользуется художник, оценить своеобразие его индивидуального дарования, манеру его письма, стиля изложения, особенностей видения мира и человека.

«Конечно, сам школьник не всегда сможет разобраться в сложных теоретических вопросах, даже если воспользуется консультацией и справочной литературой. Однако педагогические выводы именно такого начала анализа художественного произведения состоят в том, что ребенок знакомится с широким кругом вопросов, осознает, как много нужно работать, чтобы проникнуть в тайну произведения искусства. У него возникнет и разовьется интерес и желание глубокого творческого освоения искусства» [7, с.135].

Второй путь научного постижения художественного произведения состоит в том, чтобы школьник приступил к творческому освоению литературно-художественной критики. Задача литературно-художественной критики - помогать читателю, зрителю, слушателю в постижении результатов художественного творчества. Литературно-художественная критика призвана сыграть ведущую роль в формировании идейно-эстетических идеалов школьников.

Третий этап восприятия художественного произведения, несомненно, важный, но на наш взгляд, его очень сложно осуществить в начальных классах, ввиду ограниченности знаний и развития аналитической деятельности младших школьников. Психологически важно, чтобы педагог, давая самостоятельные творческие задания, организовал их тщательный учёт и разбор.

На основе первых трех этапов, Б. Т. Лихачёв предлагает осуществить четвертый, этап повторного и вместе с тем нового, на более глубоком уровне восприятия и понимания идей и художественных образов, освоения произведений искусства. Именно на этом этапе происходит глубоко индивидуальный внутренний процесс превращения художественных образов и идей произведения в духовное достояние личности, в орудие мышления и оценки действительности, в средство духовного общения с другими людьми.

«Художник с помощью создаваемых им образов видит в жизни важное, существенное, значительное и умеет ярко, образно показать это невидимое, вместе с тем важное всем. Это постижение уже открытого художником - сложный и многоступенчатый процесс. Глубоко понять его сущность, умело отобразить произведения искусства для постижения их детьми, учесть в связи со спецификой искусства специфику форм и методов учебной работы в школе - все это необходимо для повышения идейно-эстетического воспитательного влияния литературы и искусства на детей» [2, с.14].

Другая стадия формирования эстетического идеала – стадия практического воплощения идеальных стремлений в жизнь. Происходит движение от вербально-образной стадии формирования идеалов к стадии их реального воплощения.

Наряду с эстетическим идеалом важнейшим элементом эстетического сознания является эстетическое восприятие. Восприятие – начальный этап общения с искусством и красотой действительности. Б.Т. Лихачев эстетическое восприятие характеризует, как «способность человека вычленять в явлениях действительности и искусства процессы, свойства, качества, пробуждающие эстетические чувства».

Эстетические явления действительности и искусства, глубоко воспринятые людьми, способны порождать богатый эмоциональный отклик, который в свою очередь является основой эстетического чувства. Оно представляет собой «социально-обусловленное субъективное эмоциональное переживание, рожденное оценочным отношением человека к эстетическому явлению или предмету». В зависимости от содержания эстетические явления способны возбуждать в человеке чувства духовного наслаждения или отвращения, возвышенные переживания или ужас, смех или страх.

В школе встреча детей с произведениями искусства происходит в основном на уроках художественного цикла (литературы, музыки, изобразительного искусства). Эти же предметы и являются основными в системе эстетического воспитания. Они играют решающую роль в формировании у детей эстетических идеалов, их художественного вкуса, эстетического отношения к действительности и искусству.

В своей сущности предметы художественного цикла, именно как предметы школьного обучения, являются собирательными, обобщающими, интегративными, комплексными. Они представляют собой сложное единство самого искусства, его теории и истории, навыков практического творчества.

Музыка как интегративный предмет органически вбирает в себя изучение собственно музыкальных произведений, историю, теорию музыки, а также простейшие навыки исполнительства в области пения и игры на музыкальных инструментах.

Изобразительное искусство как комплексный предмет объединяет познание самих художественных произведений, элементы искусствоведения, теории изобразительной деятельности, освоение навыков практического изображения, изобразительной грамоты и творческого самовыражения.

Другой важнейший предмет художественного цикла в школе - «Музыка». Известный детский композитор и автор программы по музыке Д.Б. Кабалаевский особо отмечает важность этого предмета: «Музыка – искусство, обладающее большой силой эмоционального воздействия на человека, и именно поэтому она может играть громадную роль в воспитании духовного мира детей и юношества» [5, с.14]. Он включает в себя музыку, хоровое исполнение как искусство, элементы теории, истории музыки, музыковедение как часть искусствоведения. В содержание предмета «Музыка» введено восприятие звучащей музыки и хоровое исполнение, усвоение нотной грамоты и элементов музыковедения, овладение навыками игры на простейших музыкальных инструментах и развитие способности к музыкальной импровизации. Другой известный педагог Ю.Б. Шацкая пишет: «Урок музыки даёт осознание радости музыкального творчества, формирует чувство сопричастности к прекрасному, способность наслаждаться тем нравственно-эстетическим содержанием, которое вложено композитором или народом в произведение музыки» [9, с.154].

Другие авторы отмечают, что ведущее значение должно придаваться хоровому исполнению, так как «...имеющее давние и глубокие народные традиции, хоровое пение развивает не только музыкальные способности, но и качества характера, мировоззрение, художественный вкус, эстетическое чувство» [9, с.114]. Очевидно, что на уроке нужно стремиться к оптимальному сочетанию всех элементов музыкального воспитания.

Таким образом, в предмете «Музыка» выдвигаются единые эстетические задачи музыкального образования и воспитания школьников. Все преподавание нацелено на такое музыкальное воспитание, которое обеспечивает развитие духовного богатства личности учащихся, нравственно-эстетический характер их деятельности, побуждений, взглядов, убеждений, а также накоплению знаний, умений и навыков во всех видах музыкальной деятельности.

Наконец, третий учебный предмет художественного цикла в школе — «Изобразительное искусство». Следует иметь в виду, что этот предмет знакомит учащихся не только с живописью, графикой и скульптурой, составляющими группу изобразительных искусств, но также с архитектурой и декоративным искусством.

В содержание предмета «Изобразительное искусство» вводится одновременно восприятие и изучение произведений изобразительного искусства, освоение изобразительной грамоты, развитие творческого отношения к действительности и детское художественное творчество.

Занятия изобразительным искусством развивают умение видеть, наблюдать, дифференцировать, анализировать и классифицировать эстетические явления действительности. Они формируют эстетическое чувство, умение любоваться красотой реальной действительности и произведений искусства. Они делают человека художником.

Изобразительное искусство дает детям развитие психических свойств, умение творчески и эстетически подходить к решению жизненных задач.

Программа формулирует следующие задачи преподавания изобразительного искусства: развитие понимания явлений окружающей действительности; формирование практических навыков художественной деятельности; систематическое и целенаправленное развитие зрительного восприятия, чувства цвета, композиционной культуры, пространственного мышления, фантазии, зрительного воображения и комбинаторики, умение выражать в отчетливых образах решение творческих задач (иллюстрации, конструирование); воспитание активного эстетического отношения к действительности и искусству, умения практически применять художественные способности в процессе трудовой, учебной и общественной деятельности.

Таким образом, главная цель изобразительного искусства в школе - духовно обогатить ребёнка, научить проникновению в эстетическую сущность произведения искусства.

Между тем, урок - это не единственная форма знакомства детей с искусством. Именно внеклассная и внешкольная работа дают детям реальную возможность познакомиться с искусством шире. Там же они знакомятся и с такими видами искусства как кино и театр.

Особенность этих видов искусства заключается в эмоциональном воздействии на ребенка. Зритель непосредственно испытывает радость сопереживания, невольно чувствует себя соучастником событий и конфликтов, происходящих на сцене. «Своеобразие эстетического воздействия театра обусловлено коллективным характером восприятия» [9, с.225]. Н. В. Гоголь писал: «В театре толпа ни в чем несходная между собой, разбитая по единицам, может вдруг потрястись одним потрясением, зарыдать одними слезами и засмеяться одним всеобщим смехом».

Театр – синтез многих искусств, объединенных в гармоничное целое. Театр воздействует не только словом, особым эмоциональным состоянием актера, но и пластикой движения, музыкой, светом, цветом, художественным оформлением сцены. А сопереживание зрительного зала и сцены, сопереживания зрителей между собой только усиливает эмоциональное воздействие театрального зрелища. В совокупности всех своих средств театр обладает мощным механизмом воздействия на любую личность, в том числе и ребёнка, развивая его нравственно, духовно и, конечно, эстетически.

Глубокие эстетические чувства, способность воспринимать, прекрасное в окружающей действительности и в искусстве - важное условие духовной жизни человека. Духовное становление личности, которое осуществляется в школьном возрасте, является одной из **актуальных** проблем воспитания. Данный процесс осуществляется комплексно средствами трудового, нравственного, эстетического и других видов воспитания.

Воспитание - это процесс передачи накопленного опыта от старшего поколения к младшему, с целью формирования у него определенных знаний, взглядов и убеждений, нравственных ценностей.

Научить видеть прекрасное вокруг себя, в окружающей действительности призвана система эстетического воспитания.

Литература

1. Котикова, О.П. Эстетическое воспитание младших школьников: пособие для учителей/О. П. Котикова. – М.: ВЛАДОС, 2001. - 194с.
2. Лихачев, Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников/Б. Т. Лихачев. – М.: Просвещение, 2007. - 354с.
3. Неменский, Б. М. Мудрость красоты/М. Б. Неменский. – М.: Просвещение, 2010. - 169с.
4. Подласый, И. П. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. вузов/И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС, 2001. - 400 с.
5. Рукавицын, М. М. Принадлежит народу/М. М. Рукавицын. - М.: Академия, 2008. - 196 с.
6. Слостенин, В.А. Педагогика: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений/В. А. Слостенин. – М.: Академия, 2007. – 516 с.
7. Тутолмин, А. В. Нравственно – эстетическое воспитание/А. В. Тутолмин.- М.:Реком, 2006.- 132 с.
8. Ушинский, К. Д. Человек как предмет воспитания/К. Д. Ушинский. – М.: Фаир-Пресс, 2004. - 287с.
9. Шацкая, В. Н. Эстетическое воспитание детей в семье/В. Н. Шацкая. – М.: Академия, 2006. - 212 с.

ОТ РАЗВЛЕЧЕНИЯ К КУЛЬТУРНОМУ КАТАЛИЗАТОРУ: ПОНИМАНИЕ РОЛИ КИНО В КУЛЬТУРНОМ РАЗВИТИИ

КӘРІМ Іңкәр Нұрланқызы, БАКЕЕВА Мадина Кайратжановна

Казахская Национальная Академия искусств имени Темирбека Жургенова

Алматы, Қазақстан

iokakar@mail.ru

Андатпа

Бұл зерттеу киноның Қазақстандағы мәдени даму мен әлеуметтік өзгерістерге тигізетін терең әсерін, оның ойын-сауық көзі ретіндегі рөлінен тысқары қарай зерттейді. Қазақстан киноиндустриясының бірегей контекстіне назар аудара отырып, зерттеу киноның қоғамдық құндылықтарды қалай қалыптастыратынын, мәдени динамикаға қалай әсер ететінін және тұлғаның

калыптасуына ықпал ететінін зерттейді. Қазақстан киносының өзіндік ерекшеліктерін және оның мәдени даму мен әлеуметтік өзгерістерге ықпалын талдай отырып, зерттеу елдегі киноның трансформациялық күшін ашады. Белгілі бір қазақстандық фильмдерді зерттеу арқылы зерттеу киноның әлеуметтік нормаларға қарсы тұру, мәдени әртүрлілікті насихаттау, мәдениетаралық диалогты дамыту және мәдени дәстүрлерді сақтау жолдарын көрсетеді.

Аннотация

В этом исследовании рассматривается глубокое влияние кино на культурное развитие и социальные преобразования в Казахстане, выходящее за рамки его роли как источника развлечения. Сосредоточившись на уникальном контексте казахстанской киноиндустрии, исследование исследует, как кино формирует социальные ценности, влияет на культурную динамику и способствует формированию идентичности. Анализируя отличительные черты казахстанского кино и его влияние на культурное развитие и социальные изменения, исследование проливает свет на преобразующую силу кино в стране. Анализируя конкретные казахстанские фильмы, исследование показывает, как кинематограф бросает вызов социальным нормам, продвигает культурное разнообразие, способствует межкультурному диалогу и сохраняет культурные традиции.

Многообразие современного кинематографа, его художественных приемов и средств, а также быстрота их смены есть лишь внешний облик, он не может раскрыть нам истинного лица текущего периода в развитии кинематографа, его внутреннего движения, его идейное содержание, а в его формальных сферах — многочисленные и порой противоречивые занятия. Для этого, прежде всего, необходимо определить, в каком направлении происходят те или иные изменения, изменения в методах и средствах, что лежит в основе этого, каковы цели, каковы идейно-творческие результаты. Кино, как мощное средство повествования и визуальной коммуникации, может формировать культурное пространство. Влияние кино на общество и идентичность было предметом обширных исследований, проливающих свет на многогранное влияние кино на культурное развитие. Это эссе призвано проанализировать научные исследования по этой теме и выделить основные выводы, демонстрирующие значительную роль кино в формировании развития. Кино обладает способностью формировать культурное развитие и вызывать социальные преобразования. Влияние кино распространяется не только на развлечения, он так же обладает способностью влиять на культурную динамику и социальные изменения в контексте современной казахстанской кинематографии. Ссылаясь на научные исследования и используя примеры казахстанских фильмов, можно пролить свет на глубокое влияние кино на культурное развитие и социальные изменения.

Научные исследования, проведенные А. Джонс, подчеркивают, что кино играет решающую роль во влиянии на культурные представления и ценности. Благодаря изображению разнообразных персонажей, повествований и декораций фильмы способны бросить вызов или укрепить социальные нормы и культурные стереотипы. Многие исследования показывают, что фильмы, изображающие позитивное межкультурное взаимодействие, могут способствовать развитию толерантности и взаимопонимания между различными сообществами. Фильмы могут повышать осведомленность о социальных проблемах, стимулировать общественное обсуждение и мобилизовывать сообщества. Исследователь Холл же пишет «Культурная идентичность в кино представляет собой сложное взаимодействие глобальных влияний, местных контекстов и индивидуальных точек зрения. Она балансирует между сохранением культурной аутентичности и взаимодействием с глобальной аудиторией» [1]. Это утверждается и авторами Шохат и Стам, они пишут: ««Подлинное представление, культурное разнообразие и инклюзивность в кинопроизводстве необходимы для создания более тонкого и обогащающего кинематографического ландшафта, который уважает и прославляет культурную самобытность» [2]. Например, документальные фильмы, в частности, сыграли важную роль в освещении насущных проблем, таких как деградация окружающей среды, нарушения прав человека и социальное неравенство. Это еще раз демонстрирует потенциал кино как катализатора социальных преобразований, подчеркивает потенциал кино в преодолении культурных разрывов и содействии инклюзивности.

Что касается Казахстанского кинематографа, Казахстанское кино больше служит зеркалом, отражающим культурную самобытность нации и способствующим ее развитию. Такие фильмы, как «Кочевник» (2005 г.) и «Келин» (2009 г.), демонстрируют богатую историю, традиции и культурное наследие Казахстана. Эти фильмы не только сохраняют культурные традиции, но и выдвигают их на передний план, воспитывая чувство гордости и идентичности у казахского населения. Через изображение элементов казахской культуры казахстанское кино усиливает и укрепляет культурную самобытность нации. К тому пример рост и спрос на исторические фильмы в последние годы.

В научном исследовании Ахмедовой рассматривается роль кино в культурном развитии, особенно в контексте современного казахстанского кинематографа. Казахские фильмы, такие как «Шал» (2011 г.) и «Келин» (2009 г.), служат культурными артефактами, отражающими и формирующими общественные ценности, традиции и устремления. Ахмедова утверждает: «Казахстанское кино действует как зеркало, отражая культурную самобытность нации и способствуя ее развитию» [3, с. 35].

Фильмы могут улавливать нюансы конкретных культур, демонстрируя их традиции, языки и уникальную идентичность. Это представление не только сохраняет культурное наследие, но и позволяет людям соединиться со своими корнями. Как цитируют исследователи Дэвис и Уилсон, такие фильмы, как «Безумно богатые азиаты» и «Черная пантера», получили высокую оценку за позитивное изображение недопредставленных культур, расширение прав и возможностей маргинализированных сообществ и усиление их голоса. Казахское кино также играет ключевую роль в изменении социальных норм и инициации диалога по важным социальным вопросам. Фильмы, как «Уроки гармонии» (реж. Э.Байгазин, 2013 г.) и «Айка» (реж. С.Дворцовой, 2018 г.), затрагивают такие темы, как травля, коррупция и борьба маргинализированных лиц. Они побуждают общество размышлять над распространенными проблемами, подвергать сомнению существующие нормы и стремиться к социальным изменениям и улучшениям. Преобразующий потенциал кино проявляется в его способности бросать вызов социальным нормам, способствовать критическому мышлению и способствовать социальным изменениям. Так же фильм режиссера Адильхана Ержанова «Хозяева» (2014 г.), иллюстрирует эту преобразующую силу. Исследования, проведенные Отечественными исследователями показывают влияние современных казахских фильмов на решение социальных проблем и инициацию разговоров, бросающих вызов традиционным гендерным ролям. Кино играет жизненно важную роль в расширении прав и возможностей женщин и защите гендерного равенства. Казахское кино способствует социальным преобразованиям, выступая за гендерное равенство и расширяя возможности маргинализированных голосов. Приведенные в пример выше фильмы служат катализаторами прогрессивных социальных изменений и культурных преобразований. Это снова показывает воздействие кино выходит за рамки индивидуального опыта, влияя на социокультурные движения и вызывая социальные изменения. Исследование, проведенное исследователями Андерсоном и Томпсоном, показывает, что фильмы могут повышать осведомленность о социальных проблемах, стимулировать общественное обсуждение и мобилизовывать сообщества. Документальные фильмы, в частности, сыграли важную роль в освещении насущных проблем, таких как деградация окружающей среды, нарушения прав человека и социальное неравенство. Это демонстрирует потенциал кино как катализатора социальных преобразований.

Исследования, изучающие взаимосвязь между кинематографом и формированием идентичности, раскрывают убедительные догадки. Фильмы могут влиять на самовосприятие людей, формируя их личность и устремления. Отождествляя себя с персонажами и рассказами, зрители могут найти вдохновение и образцы для подражания, тем самым влияя на их личный рост и развитие. Исследования подчеркивают, что изображение различных личностей в кино может повысить самооценку и укрепить чувство принадлежности к недостаточно представленным сообществам.

Хотя казахское кино обладает огромным потенциалом для культурного развития и социальных преобразований, оно также сталкивается с проблемами и ограничениями. Нельзя не упомянуть влияние глобализации на казахскую киноиндустрию и ее культурные последствия. Приток западных фильмов и глобальные рыночные силы могут создавать проблемы для местного культурного самовыражения и культурного разнообразия. Сохранение и продвижение уникальной культурной самобытности Казахстана в мировом кинематографическом пространстве требует тонкого баланса между глобальными влияниями и местными художественными голосами. Эти вызовы подчеркивают важность сохранения культурной самобытности при одновременном использовании глобальных тенденций и возможностей.

Одной из серьезных проблем, с которыми сталкивается казахское кино, является ограниченность финансирования и ресурсов. Производство качественных фильмов требует значительных финансовых вложений, доступа к передовому оборудованию и квалифицированных специалистов. Однако киноиндустрия в Казахстане часто сталкивается с недостаточным финансированием и ограниченными ресурсами, что может препятствовать производству и прокату фильмов. Недостаточная финансовая поддержка ограничивает масштабы проектов и препятствует общему росту отрасли и ее потенциальному воздействию. Похожая ситуация и происходит в прокате и показе. Хотя производство фильмов имеет важное значение, обеспечение их широкого распространения и демонстрации не менее важно для охвата аудитории и оказания значительного

воздействия. Ограниченные дистрибьюторские сети, неадекватные маркетинговые стратегии и доминирование основных международных фильмов создают проблемы для узнаваемости и доступности казахстанского кино как внутри страны, так и за рубежом. Расширение каналов сбыта и разработка эффективных маркетинговых стратегий могут помочь преодолеть эти проблемы и охватить более широкую аудиторию.

Процесс культурной глобализации и влияние западного кинематографа создают проблемы для сохранения и продвижения уникальной культурной самобытности Казахстана в киноиндустрии. Приток западных фильмов и гомогенизирующий эффект глобальных рыночных сил потенциально могут затмить или ослабить различные формы культурного самовыражения, которые можно найти в казахстанском кино. Нахождение баланса между охватом глобальных влияний и сохранением аутентичности местных культурных нарративов имеет решающее значение для сохранения культурной идентичности Казахстана в киноиндустрии. Хотя отрасль добилась значительных успехов в решении социальных проблем и демонстрации культурного разнообразия, еще есть возможности для дальнейшего расширения. Поощрение кинематографистов к изучению более широкого круга тем и точек зрения может обогатить кинематографическое пространство, способствовать инклюзивности и способствовать более полному пониманию казахстанского общества.

Развитие надежной инфраструктуры и системы кинообразования необходимо для долгосрочного роста и влияния казахстанского кино. Инвестиции в киношколы, учебные программы и кинофестивали могут воспитать новое поколение талантливых кинематографистов, расширить творческие возможности и повысить общее качество производимых фильмов. Укрепление инфраструктуры обеспечит необходимую поддержку для процветания киноиндустрии, создавая среду, благоприятную для культурного развития и социальных преобразований.

Научные исследования последовательно подтверждают мощное влияние кино на культуру, подчеркивая его влияние на общество и личность человека. Через призму фильма формируются культурные представления и ценности, усиливается культурное самовыражение и репрезентация, оказывается влияние на формирование идентичности и самовосприятия, а также мобилизуются социокультурные движения. Понимая сложную взаимосвязь между кинематографом и культурным развитием, мы можем использовать преобразующий потенциал кино, чтобы способствовать инклюзивности, сохранять культурное наследие и способствовать позитивным социальным изменениям.

Влияние кино на культурное развитие и социальные преобразования в Казахстане выходит далеко за рамки развлечений. Благодаря научным исследованиям и примерам казахстанских фильмов мы изучили глубокое влияние кино на культурную динамику, формирование идентичности и социальные изменения. Современный казахстанский кинематограф демонстрирует силу кино в продвижении культурного самовыражения, изменении социальных норм, укреплении межкультурного взаимопонимания и стимулировании социальных преобразований.

Список литературы:

1. Холл, С. (1996). Культурная идентичность и диаспора. В П. дю Гей, Дж. Эванс и П. Редман (ред.), «Идентификация: читатель» (стр. 222–237).
2. Шохат, Э., и Стам, Р. (2014). Бездумный европоцентризм: мультикультурализм и СМИ.
3. Джонс, А. (2021). Кинонарративы и формирование коллективной идентичности. Журнал культурных исследований, 35 (2), 65-80.
4. Абдуллаева З. Кира Муратова: Искусство кино. М.: Новое литературное обозрение, 2008.
5. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: Внешние расширения человека. М.: Кучково поле, 2011. С. 323.
6. Ахмедова, С. (2020). Культурная идентичность и глобальная киноиндустрия: пример Центральной Азии. Международный журнал гуманитарных и социальных исследований, 8(2), 51-62.
7. Кракауэр З. «Природа фильма. Реабилитация физической реальности». – Москва, «Искусство», 1974
8. Леонг, Фредерик, и Калибацева, Зорница, «Межкультурная компетенция: обучение и оценка. В DL Sam & JW Berry (Eds.) », Кембридж, Великобритания: Cambridge University Press, 2011 г.
9. Абикеева. Г «Нациостроительство в Казахстане и других странах центральной Азии, и как этот процесс отражается в кинематографе»/ Алматы «Центр Центрально-азиатской кинематографии», 2006
10. Абикеева Г. «Новое казахское кино: Каталог, Международный кинофестиваль «Евразия»/ Алматы

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ АРҚЫЛЫ ЖАҒЫМДЫ ИМИДЖ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ -ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ ҚАСЫМОВА Акмарал Хамзиевна, ҚУАНОВА Фариза Нұрболатқызы

"Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті" КЕАҚ, Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті

Орал, Қазақстан
Fariza-1995@mail.ru

Аңдатпа

Қазіргі заман талаптары мен білім беру сұраныстарына орай жалпы білім беретін мектептегі педагогикалық жүйе уақыт және өмір талабына сай алдын ала тапсырылған сұранысқа адам тұлғасын құрылымдау қабілеті өзгере алуы тиіс. Берілген үдерістегі негізгі фактор мектептің жоғарғы сатысындағы оқушылардың қарым-қатынас барысындағы іс – әрекеттердің жиынтығы жағымды имидждің қалыптасуына әкеледі. Жалпы, имидж дегеніміз - бұл сыртқы ортаның араласатын адамдардың берген бағасы. Басқа адамдардың сіздің бейнеңізді көруі. Егер түр келбетінді табиғат беретін болса, имиджің өз қолыңда.

Түйін сөздер. Қарым-қатынас, жағымды имидж, тұлғалық өсу, сөйлеу мәдениеті, жеке құндылықтар, бедел, абырой.

Аннотация

В соответствии с современными требованиями и образовательными запросами педагогическая система в общеобразовательной школе должна иметь возможность структурировать личность человека в соответствии с требованиями времени и жизни. Основным фактором в данном процессе является то, что совокупность действий в процессе общения учащихся старшей ступени школы приводит к формированию положительного имиджа. В общем, имидж-это цена, которую дает внешняя среда, в которую вмешиваются люди. Видеть ваше видео другими людьми. Если внешний вид придает природа, ваш имидж в ваших руках.

Ключевые слова. Общение, позитивный имидж, личностный рост, культура речи, личные ценности, репутация, достоинство.

Ел Президентінің «Қазақстан-2030» стратегиясының бағдарламасында барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы, елдің денсаулығын жақсартумен бірге жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру мәселесі атап көрсетілгендей, тәуелсіз мемлекетімізге еңбекқор, өз кәсібін терең түсінетін, білімі мен іскерлігін жан-жақты қолдана білетін, мәдениетті мамандар қажетделінген [6].

«Имидж» түсінігі ХХ ғасырдың соңында қоғам назарының және ғылыми талдаудың пәні болды. 90 жылдардың ортасында имиджді қалыптастырудың психологиялық аспектілеріне арналған, имидж жайында алғашқы отандық өңдеулер Р.Ф.Ромашкина, Е.И.Манякина, Е.В.Гришунина, П.С. Гуревич және т.б. еңбектерінде жарық көрді. Бұрынғы заманда бедел мен абырой жылдар санап, ауыр еңбекпен, тіпті ұрпақтан-ұрпаққа ауысып келетін еді. Оны бір-ақ сәтте жойып жіберіп ешқашан қалыпқа келе алмайтындай етіп құртуға болатын еді.

Адамның ең жарқын ерекшеліктерінің бірі - оның сөйлеу қабілеттілігі. Сөз - адам психикасының өмір сүруінің маңызды факторы. Қарым - қатынассыз қоғам ыдырап кетеді. Қарым - қатынас мүмкіндігінен айрылған адам ойдағыдай дами алмайды. Біздің миымыздың белсенділігі екінші сигнал жүйесінің қызметіне байланысты. Сондықтан адамның барлық психикалық ерекшеліктері сөйлеу арқылы ғана көрініп, өмір сүреді. Қарым-қатынас адам іс - әрекетінің таным және еңбекпен қатар жеке адамды қалыптастыратын аса маңызды түрі болып табылады.

Сөйлеу құралымен қатар адам қарым - қатынасының сөзден тыс жолдары: келбет, ым - ишара, мимика, серіктестердің бір - біріне қатынас жағдайы, бейнелеу және т.б. жатады. Адамның сыртқы түрі яғни келбеті саналы өзгереді және белгілі дәрежеде оны адамның өзі өзгертеді. Адам келбеті физиогномиялық маскадан, киімнен, жүріс - тұрыс кейпінен құралады. Физиогномиялық маска адамның басым ойынан, сезімінен, қарым - қатынасынан тұрады. Маска жасауға шаш, косметикалық заттар, пластикалық операция едәуір көмектеседі. Физиогномиялық маскардан ызғарды, жайдарлықты, өр көкіректікті, мейірбандықты және басқаларды аңғаруға болады. Келбетті көбінесе жас шамасын, мамандығын, қоғамдық жағдайын аңғартатын киім кию түрлері де толықтыра түседі [1].

Өзектілігі. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңында: «Білім беру жүйесінің басты мақсаты ұлттық және жалпыазаматтық құндылықтарға ғылым мен практиканың жетістіктеріне негізделіп, жеке тұлғаның қалыптасуына, дамуына, кәсіби өсуіне бағытталған білім алуға мүмкіндік жасау» – керектігі белгіленген.

Қоғам өмірінің демократиялық, гуманистік бағытқа бет бұруына жаңарып - жаңғыруына, мемлекетіміздің тәуелсіздігін нығайтуға экономикалық, әлеуметтік дамуына, білім беру мен мәдениет парадигмасының өзгеруіне байланысты өмірге жаңа ғылым салалары келді. Сондай ғылымдардың бірі - имиджеология. Бұл ғылым саласына назар аударудың кім-кімге болса да тигізер пайдасы зор. Өйткені, ол адамдардың бір-біріне сыртқы кескінімен, адамдық болмыс бейнесімен, адами қадір қасиеттерімен әсер ету механизміне ие болуға көмектеседі. Жоғарғы мектепте біртұтас педагогикалық процесті тиімді ұйымдастыру негізінде педагог, оқытушы беделі мен имиджін қалыптастырудың орны бөлек. Осыған орай жалпы орта білім беретін мектептердегі жоғары сынып оқушыларының өзіндік беделі мен имиджінің қалыптасуы болашақ маманның кәсіби тұрғыда өсуі мен тұлғалық дамуына тікелей ықпал ететіндігі сөзсіз.

Адамның тіл амалдарын пайдалану арқылы пікірін, ойын білдіруін - сөйлеу деп атайды. Сөйлеуге адамның анатомиялық мүшелері қатысады, алайда ол адамның психикалық қабілетіне, қоғамдық тәжірибесіне тығыз байланысты. Сөйлеу үшін жасалған тілдік амалдар ұзақ уақыт бойы адамдардың пікір алысу тәжірибесі негізінде қалыптасты. Тілдік амалдар - сөз тудыру, сөйлем құрау ережелері. Олар - көпшілікке ортақ, объективті категориялар. Соның нәтижесінде тіл - жұрттың бәріне бірдей түсінікті қатынас құралы. Сөйлеудің әр коммуникативтік жағдайына сәйкес ыңғайланған стилі болады. Тіл мәдениеті - тіл білімінің әдеби тілінің нормасы мен оның дамуын, сөйлеу тілімен қарым-қатынасын зерттейді. Тіл мәдениетінің тілдің басқа салаларынан айырмашылығы оның күнделікті өмірде тілдің қолдану, жазу, сөйлеу мәдениетімен жақсы қарым-қатынаста болуы. Тіл мәдениеті камтитын тілдік норманың 3 түрі:

1. Тілдік норма (лексика, сөз жасамдық, грамматика, дыбысталу нормасы);
2. Этика -сөз нормалары (сөйлеу этикасының ережелері);
3. Коммуникативті норма (сөйлеу қарым-қатынасының тиімділік қағидалары).

Сөйлеу мәдениеті орфоэпикалық нормаға негізделген. Ойдың және сөйлеудің дамуы. Әркім өзінің басындағы ойларын басқаға айтып, түсіндіру үшін оған лайықты сөз таба білуге тиісті. Егерде ондай сөз таба алмаса, ол ой иесіне де шала, түсініксіз болып қалады. Яғни, ойдың дамуы сөйлеудің дамуымен өте тығыз байланысты. Адам өзінің сөйлеу мәдениетін жетілдірмейінше, жоғары ақыл мәдениетіне жете алмайды.

Сөйлеу - адам санасының басты белгісі. Тіл, сөйлеу ежелден бері жеке адамның, қоғамның ой-санасын дамытып, жетілдіруде аса маңызды рөл атқарады. Сөз ойлы да мәнерлі болуы тиіс. Әйтпесе, ол көздеген мақсатына жете алмайды. Халқымыз мәнді сөйлейтіндерді «сөзі мірдің оғындай екен» деп дәріптейді. Ал Ж. Баласағұн «ақыл-ойдың көркі - тіл, тілдің көркі - сөз» деп тауып айтқан [3].

Сөйлеу әдеби ағылшын тілінен аударғанда «speech etiquette» - тіл практикасының ұлттық, өзіндік ерекшеліктерге ие қағидалары; бұл ережелер әңгімелесушімен «сыпайы, биязы» байланыс жасауға (байланысты орнату, оны қолдап отыру, байланысты тоқтату) қоғам тарапынан бекітілген қалыпты нысандар мен тілдік бірліктер жүйесі арқылы жүзеге асырылады. Сөйлеу әдебінің жағдаяттары ретінде назар аудару және назарды өзіне аудару, амандасу, танысу, шақыру, өтініш, кеңес беру, ұсыныс жасау, келісу, қарсы болу, кешірім сұрау, көңіл айту, қошемет сөз айту, құттықтау, қоштасу және т.б. түрлерді атауға болады [4].

Адамның мәдени тұлға ретіндегі табиғатын зерттеуші ғалымдар, адамның мәдениеттілігі мен адамның қасиетін түсіндіру үшін сол адамның өскен, өнген, тәрбиеленген ортасында алған тәлім-тәрбиесі негіз болатындығын айтады. Адам - қоғам өкілі, белгілі бір органдың саналы тұлғасы. Қоғамдық қарым-қатынастың ішінде адамның түрлі субъекті не объектімен қарым-қатынасында тілдің орны әрдайым басты рөлде болады. Адамдар арасындағы қарым-қатынаста сыпайылық, кішіпейілділік пен адамгершілік қасиеттер тіл арқылы көрініс табады. Сөйлеуші жақтың тыңдаушыға деген құрмет-қадірінің қаншалықты дәрежеде екені де сөз жұмсалым арқылы беріледі [42,7]. «Тіл барлық заттар мен құбылыстарды, т.б. таным белгілерді ұғынуға көмектеседі. Адамның рухы мен ішкі эмоциясын, сондай-ақ, адамдық қарым-қатынастан туған адами сыпайылықты да айқын көрсетеді» [5].

«Сөйлеу мәдениеті - тілдің тазалығын, сөздің ережелерге сай жұмсалынын, сөйлеуші мен тыңдаушының тіл жұмсау реттілігін, дұрыстығын қарастыратын ғылым» .

Сөйлеу мәдениеті туралы өз заманында ұлы қаламгер М.Әуезов нақты дәлелмен мысалдар келтірген: «Сөз шіркін де адам секілді ғой. Оның да ала - құласы көп. Орнатқан жеріңе қорғасындай құйыла қалатын орнықты сөз бар да, қурайдың басында қылп-қылп етіп ұшып кеткелі тұрған торғайдай ұшқалақ сөз бар. Халық соны біліп, сөз екең сөзді де «одағай сөз, сүйкімді сөз, сайқал сөз, салқын сөз, жылы сөз» деп, түр-түске бөліп жүр ғой. Біз жазушы болғандықтан, осының барлығын білуіміз керек. Солай мәні мен әріне, әуені мен мүсініне қарап електен өткізіп, сұрыптап алмасақ, жазған шығармаларымыз әлде бірдемеге ұқсап кетер еді» .

Іскерік қарым-қатынастың ең басты міндеті сыбайласының өзіне жағымды қарым-қатынасқа қалыптастыру. Іскерлік қарым-қатынаста жағымды әсер қалыптастыру әдістері:

- мұқият тыңдау;
- киім үлгісін сол жағдайға байланысты таңдай алу;
- сыбайласына сыйластық қатынас орнату;
- қабылдаған жест, мимика, тұлғааралық қарым-қатынасты қолдана білу;
- жағымды эмоция қалыптастыра білу;
- әңгімелесу кезінде жазып алуға ынталану;
- мұқияттылық.

Іскерлік қарым-қатынастағы мәдениеттің бір бөлігін жағымды тартымды имидж алады. Әрбір адамға өзге адамдардың көзінде қалай көрінетіні өте маңызды. Имидж өзіндік менін самопрезентациялау. Имидж ағылшын тілінен аударғанда «бейне» деген мағына береді. Имидж ұғымына адамның тек табиғи тұлғалық құрылымы ғана емес арнайы құрастырылған құрылымдар кіреді. Оған адамның сырт келбеті, ішкі әлемі, және психологиялық типі. Барлық адамдар табиғатынан тартымды болып дүниеге келмейді. Олар ең күшті тұлғалық құрылымдарын дамытып көрсете білуі тиіс. Тартымды болу - бұл ерлік өйткені өзіңмен үздіксіз жұмыс жасау. Ол тек сырт келбетіңнің әдемілігі ғана емес ол сенім арту, адамға жан дүниенмен жақын болу.

Имидж қалыптастыру сапаларының үш түрі бар:

1 - топқа табиғи сапалар оларға коммуникабельділік, эмпатия, өзгелерді түсіне алу қабілеті, шешенділік;

2 - топқа адамның білім алу мен тәрбие нәтижесі олардағы адамгершілік, психологиялық денсаулық және тұлғааралық қарым - қатынас жасай алу қабілеті;

3 - топқа өмірлік және кәсіби тұлғалық тәжірибелілік.

Жанашылдық. Қазіргі заман талаптары мен білім беру сұраныстарына орай жалпы білім беретін мектептегі педагогикалық жүйе уақыт және өмір талабына сай алдын ала тапсырылған сұранысқа адам тұлғасын құрылымдау қабілеті өзгере алуы тиіс. Берілген үдерісте негізгі фактор мектептің жоғарғы сатысындағы оқушылардың қарым-қатынас барысындағы жағымды имиджі болып табылады. Адам өміріндегі қарым-қатынастың алатын орны ерекше. Адам өмір сүру барысында басқа адамдармен, қоғаммен, табиғатпен үнемі тығыз байланыста болады. Қарым-қатынас өмірлік қажеттілік болып табылады.

Заман өзгеріп, сонымен бірге абырой да жаңаша сипатқа ие болды, ол-имидж. XX ғасырдың шамамен 20 жылдары ұйымдардың өзіндік имиджімен жұмыс жасау маңыздылығы көтерілген еді.

Жалпы, имидж дегеніміз - бұл сыртқы ортаның араласатын адамдардың берген бағасы. Басқа адамдардың сіздің бейнеңізді көруі. Егер түр келбетіңді табиғат беретін болса, имиджің өз қолыңда. Айталық іскер әйелдің келбеті қызметіне сай болуы керек. Оның киімі, жүріс-тұрысы ерекше болуы керек. Тіпті ұй шаруасындағы әйелдің имиджін өзгертсе, одан біз іскер әйелді көруіміз мүмкін. Егер имиджіңізді өзгертуге мүмкіндігіңіз бен тілегіңіз болса, шамаңыз, қаржыңыз жетсе күнделікті өзгертіп отырсаңыз керемет болатынына күмән келтірмеңіз.

Адам дүниеге келісімен екінші бір адаммен қарым-қатынасқа түсуді қажетсінеді. Мәселен, нәрестенің анасымен «тілдесу» қажетін қанағаттандырмау-біртіндеп анық қарасақ сезіледі, мейірімсіз болып өсуіне, кішкентайынан айналасына деген сезімнің азаюына әкеліп соқтыратыны байқалып жүр. Сөйтіп, басқалармен қарым-қатынасқа түсуқай жолдарға болмасын, оған киім-кешек, баспана, ұйқы, демалу қандай қажет болса, айналадағы жұртпен арласып, дұрыс қарым-қатынас жасай білу де сондай қажет. Адам қарым-қатынас арқылы айналасындағы дүние жайлы мәлімет алады, еңбекпен тұрмыс дағдыларына машықтанады, адамзат жасап шығарған түрлі құндылықтарды меңгереді.

Білім беру мекемесінің имиджін бағалау келесідей тәртіпте жүргізілуі мүмкін:

1. кезең - имиджді іштей бағалау. Мекеменің қызметкерлері имидждің субъективті бағалауын жүргізеді және әрбір бап бойынша 1-ден 9-ға дейін балдар қояды. Орташа балды есептеп, әрбір баптың рейтингін анықтайды.

2. кезең - имиджді сырттай бағалау. Білім беру қызметтерін тұтынушылардың пікірін талдау (анкета алу, газет-журналдардағы баспа мақалаларды талдау т.с.с.) негізінде жүргізіледі.

3. кезең - көрсеткіштерді салыстыру, жасаған жұмыстарға түзетулер енгізу үшін белгілі бір уақыт аралығынан кейін имиджді бағалау.

Имидж «қосарлануы» оқушылар мен тыңдаушылардың сұрақ - жауаптарында қадағаланады. Сұрақ - жауап нәтижесі көрсеткендей, білім беру мекемесі имиджінің түсіп кетуі, ереже бойынша курстан курсқа оқуына кері әсерін тигізеді. Осыған байланысты 4 жағдайды келтірейік:

1. Білім беру мекемесінің имиджі түседі, бірақ оқуға деген талпыныс әлі де қалады;
2. Оқуға деген талпыныс білім беру мекемесінің имиджімен бірге түседі;

3. Имидждің түсіп кетуі оның орнын толтыру мақсатында басқа оқу мекемесінде (семинарлар, әр түрлі курстар т.б.) білім алуына байланысты ынталандырады;

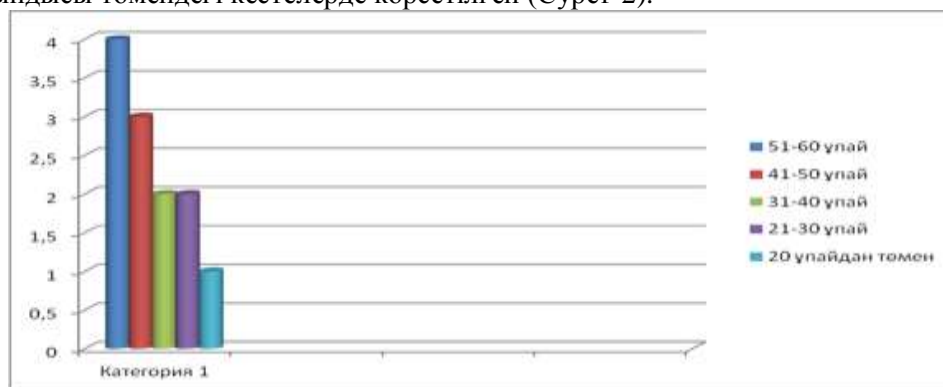
4. Имидждің бұзылуы оқушылар мен тыңдаушылардың көрінісінде білім формализациясына әкеледі.

Жағымды имидж болашақ тұлектің бәсекеге қабілеттілігін көтереді. Егер салмақты қарым-қатынас қалыптасқан болса, онда артынан серіктес сенімі міндетті түрде жалғасын табады, сондай-ақ өз кезегімен жоғары баға мен сенімді таңдау да бірге жүреді. Жағымды имидж қалыптастырудың моделі [7] (1 сурет)

1 сурет. Жағымды имидж қалыптастыру моделі.

ЭКСПЕРИМЕН. Жоғары сынып оқушыларының имиджін, бір-бірімен қарым-қатынасы мен сыныптағы психологиялық атмосферасын анықтау мақсатында арнайы сауалнамалар жүргізіп талдау барысында төмендегідей қорытынды жасадық. «Сіз және сіздің имиджіңіз» сауалнамасы қорытындысы төмендегі кестелерде көрсетілген (Сурет-2).

Сурет-2 «Сіз және сіздің имиджіңіз» сауалнамасы қорытындысы

Бұл суретте жоғары сынып оқушыларының 38% жағымды имиджі қалыптасқан, 29% сынып оқушылары басқаларды бағындыра алатын тұлға деп есептесе, 29% өзіндік ерекшелігі бар, беделге ие деп санаса, 4% топтағы беделі қалыптаспаған, әлі де өзімен жұмыс жасап, жеке тұлғалық сапаларын көтеру керек деп есептейді.

Сондай-ақ сауалнаманың екінші бөлімінде оқушылардың мектептің ішкі имиджін қалай бағалайтындығын анықтауға арналған сұрақтар берілді. Зерттеушілерге он мен бір балл аралығында бағалауға қажетті тоғыз сұраққа жауап беру ұсынылды. (1-кесте).

1-кесте. Мектептің ішкі имиджін бағалауы.

Сұрақтар	Жауаптар бойынша балл	Пайыздық үлесі %
Сіздің білім беру мекемеңізде бірыңғай басқару стилі бар ма? (немесе қалыптасқан ба?)	8	12,8
Оқушылармен жұмыс жасайтын оқытушылардың атқаратын қызметі мен аты-жөні жазылған бейджи және визиткасы бар ма?	7	11,7
Бұл білім беру мекемесінің оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудағы беделін қаншалықты деп бағалай аласыз?	6	8,2
Оқушылардың имиджін нығайтуға бағытталған іс-шаралар, арнайы кештер ұйымдастырыла ма?	4	5,6
Білім беру мекемеңізде әр оқытушылардың пәндік саласына сай бағыт-бағдар, мотивация жүйесі бар ма?	3	3,4

Білім беру мекеменіңіздің үнемі әр түрлі ақпараттармен жаңартылып отыратын арнайы сайты бар ма?	9	13,1
Сіздің білім беру мекеменіз қазіргі заманауи ақпараттық техникалық құралдармен қамтылған ба?	4	5,6

Жоғарғы сынып оқушыларынан сауалнама алынып зерттеу жүргізілгеннен кейін, зерттеудің қорытынды нәтижесін талқылай отырып өзара қарым-қатынас арқылы жағымды имидж қалыптастыруға бағытталған тренингтер өткіздік.

Жоғарғы сынып оқушыларына арналған «Адами қарым - қатынас ізгіліктері» тренингін оқушылармен жақсы қарым - қатынас жасауға, кездейсоқ жағдайлардан шыға білетін эмоциясын ситуацияға пара-пар етіп көрсете білу іскерлігін қалыптастыру, эмоционалдық тұрғыда көңіл - күйлерінің орнығып, жұмысқа қабілеттері арттыру мақсатында өткіздік. Сонымен қатар психологиялық кеңестер берілді. Аталаған теренингті жүргізгеннен кейін оқушылар арасында қарым - қатынас деңгейі біршама жақсарып, оң нәтижесін берді.

Қорытынды. Қорыта айтқанда, адамдардың өзара байланысуында қарым-қатынас үлкен рөл атқарады. Имиджді қалыптастыру “Жалпы орта білім беру ұйымында” болашақ “Кәсіптік білім беру мекемесінің” сыртқы имиджін қалыптастыру керек. Сыртқы имидж келесі іс - әрекеттерді қажет етеді:

1. Оқушылар арасында ұйымдық бірлестікті қалыптастыру үшін білім беру мекемесінің дәстүрінендіріп және оны нығайту мекеме имиджінің маңызды бөлігі. Жаңа қызметкер өзінің қызметтік міндеттерін түсініп, жұмысқа бар күш - жігерін жұмсау үшін белгілі бір уақыт керек. Себебі, болашақ кадрды үнемі дәріптеу ешқашан еңбектің өнімділігін барынша арттыра алмайтын және жұмыстың жалпы тиімділігін көтере алмайтын ұйымға қиынға соғады.

2. Білім беру мекемесінің жалпы стилін қалыптастыру - ол ЖОББМ дәстүрлеріне, қызмет ерекшеліктеріне және оның қазіргі қаржылық мүмкіндіктеріне сәйкес жүзеге асу керек. Бұл, алғаш көрінгендей сонша көп шығынды қажет ететін іс емес.

3. Оқушылармен тура және кері байланысты қалыпты жағдайда ұстап тұру. Оқу үдерісінде әр түрлі қиындықтар кездесетіндіктен қандай да бір кикілжіндер орын алмас үшін оқушылар өздерін бағалап, бір-біріне түсіністік танытқаны дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. М.Дулатов Шығармалары. Алматы, «Жазушы», 1991ж
2. Н.Ә.Назарбаев Қазақстан – 2030:Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы: Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Алматы: Білім. 1997.176 б.
3. Почепцов Г.Г. “Имиджеология”. Киев: “Итерэксперт”, 2000 г. 54 бет
4. С.Мақыпұлы «Сөйлеу мәдениеті - үлкен жауапкершілік»//Ана тілі, №20, 2003ж .
5. ӘЛТС (әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі). Астана, 2008 ж
6. Б.Тамаева «Сөйлеу әдебінің қарым-қатынастағы прагматикалық көрсеткіші» // Ұлағат, №6, 2010,7 – бет
7. Л. И. Изтелеуова, А.Т. Аязбаева «Имидж технологиясы» Астана, 2019 ж

АКТРИСА СӘНИЯ ЕРЗАТҚЫЗЫНЫҢ РОЛЬ ШЫҒАРУДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІГІ ҚҰМАРҒАЛИЕВА Назерке Рамазанқызы, ЕСДАУЛЕТОВА Маржан Муратовна, СҮЛТАНОВА Әйгерім Мұхтарқызы

Т.К.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

maku201@mail.ru

Түйін

Театр – адам жанының емшісі. Өйткені өнер ордасы халыққа рухани азық беретін орын. Онда драматургия, хореография, композитор, вокал, грим, костюм, музыка, режиссура, мүсін, сурет, қолданбалы сәндік өнері, актер шеберлігі, т.б. бірігуі арқылы синтездік өнер туындайды. Осылардың ішіндегі көрерменмен тікелей қарым-қатынас орнататын күрделі өнер – актер шеберлігі.

Мақалада қыры мен сыры мол, бүкіл синтездік өнердің басын біріктіретін актерлік өнер саласында табысты еңбек етіп жүрген актриса – Сәния Ерзатқызының сахналық бейне жасаудағы

актерлік ізденістеріне талдау жасаған. Театртанушы актрисаның Ақтоқты, Баян, Нигора, Алма, Келіншек, Қосүрей атты рольдерінің ерекшеліктерін зерттеген.

Кілт сөздер: театр өнері, актер шеберлігі, режиссура, драматургия, пьеса, спектакль, декорация, грим, костюм, хореография, вокал, сахна.

Abstract

Theatre – healer person. Because art gives spiritual wealth. Art unites into one: drama, choreographie, composer, vocals, makeup, costumes, music, acting, sculpture, artist, arts attire, performing arts, etc. Of these all performing arts the most difficult thing that connects with the viewer.

The article analyzes the huge work in the field of the art of acting the Actresses Sania Ersatkyzy in the creation of the scenic image. Theater critic issledovateli the roles of the actress: Aktokty, Bayan, Nigora, Alma, Kelinshek, Kosurei.

Key words: Keywords: performing arts, acting, directing, dramaturgy, play, show, decor, makeup, costumes, choreography, vocals, scene.

Резюме

Театр – лекарь человека. Потому что искусство дает духовное богатство. Искусство объединяет в одно целое: драматургия, хореография, композитор, вокал, грим, костюм, музыка, режиссура, скульптура, художник, прикладное искусство наряда, актерское искусство и т.д. Из этих всех актерское искусство самое сложное, которое связывает с зрителем.

В статье анализируется огромный труд в области актерского искусства актрисы Сании Ерзаткызы в создании сценического образа. Театровед исследовалособности ролей актрисы: Актоткы, Баян, Нигора. Алма, Келиншек, Косурей.

Ключевые слова: театральное искусство, актерское искусство, режиссура, драматургия, пьеса, спектакль, декорация, грим, костюм, хореография, вокал, сцена.

Қыры мен сыры мол, бүкіл синтездік өнердің басын біріктіретін актерлік өнер саласында табысты еңбек етіп жүрген актриса – Сәния Ерзатқызы 1982 жылы 7 қазанда Қытай Халық Республикасы Алтай қаласының Буршын ауданы қара Ертістің жағасында дүниеге келген. Кішкентайынан өнер-білімге жаны құштар Сәния бес жасынан бастап балаларға арналға концерттік бағдарламаларды жүргізіп, би билеп, гитарамен өлең айтқан. Қытайдағы қазақ орта мектебін бітіріп, 2000 жылы ата-бабасының кіндік қаны тамған Қазақстанға, Алматы қаласына келеді. 2001 жылы Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық институтындағы «Томирис» деп аталатын дайындық курсына қатысқан. Бастапқыда басқа елден келгендіктен көп қиындықтарға кездесті. Бірақ алғырлығы мен еңбексүйгіштігінің нәтижесінде кедергілерді жеңе білді. Өзінің мектеп ұстаздарының нұсқауымен С.Ерзатқызы Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясында Н.Жақыпбайдың шеберханасынан дәріс алады. Елімізге танымал режиссердің академия қабырғасында сахналаған Н.В.Гогольдің «Ревизор» комедиясындағы Дуанбасының қызы Марияны ойнайды.

2006 жылы жоғары оқу орнын бітіріп, сол кездегі театр директоры Т.Теменовтың шақыруымен Ғ.Мүсірепов атындағы Қазақ Мемлекеттік академиялық балалар мен жасөспірімдер театрына актриса қызметіне орналасқан. Театрдағы алғашқы қадамы С.Асылбекұлының «Желтоқсан желі» драмасындағы басты кейіпкер – Ақмарал. Бұдан кейін де жас актриса көптеген рольдерді бейнелейді. Мәселен: Ғ.Мүсіреповтың «Ақан сері –Ақтоқтысындағы» – Ақтоқты, «Қозы Көрпеш – Баян сұлуындағы» – Баян, «Қыз Жібектегі» – Дүрия, В.Ежовтың «Бұлбұлдар түнінде» – Нина, С.Ахматтың «Келіндер көтерілісінде» ең кіші келін – Нигора, Т.Ахтановтың «Күшік күйеуінде» – Алма, С.Сматаевтың «Көгілдір таксінде» – Мариямның жастық шағын, Е.Амашев «Мың бірінші түнінде» – Шаһризат, Н.Ораздың «Адасқан жұлдызында» – Келіншек, Г.Хугаев «Қара шекпенде» – Қосүрейді және тағы да басқа қаһармандарды театр сахнасында зор жауапкершілікпен сомдауда. Бұл рольдері – актрисаға сахна өнерінің қыр-сырынан қанықтырып, актерлік шеберлікті қалыптастыруда шынайы көркемдікті танытқан бейнелер. Сонымен қатар өзінің шығармашылығын кино өнерімен байланыстырып, фильмдер мен сериалдарда бірнеше бейнелерді орындаған. Мәселен, қалың бұқараның көңілінен шыққан «Күләш» сериалында Шара Жиенқұлова, «Қара шаңырақ» телехикаясында Нұргүл, «Арал» фильмінде Хадиша және т.б. рольдері театрдың ғана емес, киноның да актрисасы ретінде кеңінен танылуына жол ашты.

Қазіргі таңда қойылып жүрген классикалық спектакльдің бірі – «Қозы Көрпеш – Баян сұлу». Ол Ғ.Мүсірепов атындағы балалар мен жасөспірімдер театрында Ж.Хаджиевтың режиссурасымен сахналанды. Спектакльдегі басты кейіпкер Баян ролін сомдаған С.Ерзатқызы қимыл-әрекетімен, үстіндегі жарасымды қазақы киімдерімен, кескін-келбетімен бойжеткеннің әсемдігін, нәзіктігі мен өмірсүйгіштігін көрсете алды. Оның іс-әрекетінен артық оғаш қимылды, жасанды қылықтарды көрмейміз. Мұнда Қодардың «Баян атып түсірілмеген алтын жамбы» деген сөзі – ешкімнің уысына

түсе қоймайтын сұлу қызға келтірген мінездеме. Әрине бұл теңеуді екі мағынада қарастыруға болады: біріншісі – бойжеткен барлық ер жігіттің қолы жетпес арманы десек, екінші мәні – қыздың байлығы, яғни алтын жамбыны біреу атып түсірсе байлыққа бірден кенелетінін айтуға болады.

Шымылдық ашылған бойда режиссердің шешімімен Баян әдемі көйлек киініп, майысып, ұяндық танытпайды. Керісінше үйінде ердің де, әйелдің де тірлігін жасап үйренген ол Жантыққа шаруашылық жұмыстарында көмегін тигізеді. Бұл көріністе қолға үйретілмеген асау жылқыны байлауда орындаушы елестету (воображение) процесіне жүгінген. Осы турасында орыстың атақты режиссері А.Д.Попов: «Сахналық бейнені шығару үшін ең бастысы актердің елестетуі мықты болуы тиіс. Бұл актердің белсенді жұмыс жасауына қатты көмек береді. Оның елестету қабілеті неғұрлым жоғары болса, ол соғұрлым ғажап бейнелерді тудыра алады. Режиссердің ұсынған трактовокасымен, актердің өзіндік елестету қабілеттілігімен тұтасып көркем образға айналады» [1, 330 б.], – деп айтқан. Расымен де, театр шартты өнер болғандықтан сахнада елестете алу қабілеті – актер шығармашылығында ерекше орынға ие. Актриса спектакльдің бұл бөлігінде сүрінген жоқ. Себебі, қойылымның атмосферасын тудыру барысында атты жүгенінен тартып ұстап, асау жануарды бағындырғанын актрисаның қимыл-әрекетінен байқадық. Осыдан біз орындаушының шын жылқыны үйретіп, баптағанындай әсер алдық. Осыған қарап Сәнияның қиялы мен елестетуі жетік дамығанын аңғарамыз.

Келесі сахнасында қызға сөз айтып, өзара таласа келген жігіттердің арасына барып, олардың ешқайсысында көңілінің жоқтығын білдіреді. Арудың көңілі жігіттерде емес, жайылып жүрген жылқыларды баптауда екені спектакль барысында көрініп тұр. Бойжеткен сараң байдың жалғыз қызы болғандықтан оның бойында көбінесе қызға емес, жігітке тән алғырлық пен еркекшоралық қасиеттер басым. Жантықтың өзіне деген көзқарасының бұрыннан өзгеше екенін қыз сөз астарынан байқаса да, аса мән бермеген. Оны туған ағасындай құрмет тұтып, сыйластықтан еш ауытқымағандығын актриса ойынынан шебер байқалады.

Декорациядағы іші жемге толы дорбалар режиссердің символдық шешімі – жылқылар. Қодар оларды айдап кеткен соң, Қарабай отар-отар малынан айрылып, жыларман күй кешеді. «Кегімді алар кім бар?» деп мұңайғанда топтан суырылып алға шыққан Баян «мен бар!» деген сәтінде актриса бойынан өжеттікті аңғардық. Бұл біздің патриоттық сезімімізді ұштай түсті. Мұнда қазіргі қоғам адамдарында кездесе бермейтін қасиет – батылдықты С.Ерзатқызы Баянның бойына дарытып, жауынан қорықпайтын, ел намысын аяқ асты етпейтіндігін көрсетті. Ол – байдың қызы болғанымен сол кезеңдегі теңсіздіктің тұтқыны. Өз басының еркіндігін аңсаған жас ару осы бұғауда отырып, махаббатына, арманына қол созады.

Баян мен Қозының байқаусызда жолыққан кезінен бастап, актриса нәзіктік пен ынтық сезімдердің оянғанын кейіпкердің қимыл-әрекетінен танытады, әрі сол сәттегі қуанышы иланымды. Себебі, махаббатын жолықтырған сұлудың осы сахнасы кейіпкердің өсу эволюциясын көрсетеді, яғни еркекшора Баян қыздарға тән алғаш рет көйлек киіп, есейе түседі. Бұл жерде кейіпкердің ішкі эмоциясын, махаббатқа толы көңіл-күйін, ғашықтық сезімнің жетегінде жүрген бақытты кездерін актриса сенімді бедерлеген. Сүйгені үшін ешнәрседен қаймықпайтын ару алдына кесе көлденең жолыққан бүкіл кедергіге қарсы шығуға тырысады. Еркіндікке талпынған Баянның жолында таудай бөгет болған өз әкесі – Қарабай тұр. Ал, оның ар жағынан қат-қабат кедергілерді туғызған Жантық бар. Заманның әділетсіз күшінің сынақтарын басынан өткерген арудың психологиялық жағдайын актриса орындауында нанымды сипатталған. Қойылым соңында сүйіктісінен айрылған арудың трагедиялық күй кешіп, елі мен жеріне қош айтысқан сәті кімді болмасын мұңайтады.

Қазақ даматургиясының кейбір озық үлгілері сахнадан түспей әр кезеңде қайта қойылып отыруы жақсы дәстүр. Солардың бірі – қазақ театрларының репертуарынан тұрақты орын алған белгілі шығарма «Ақан сері – Ақтоқты», режиссері Ж.Хаджиев. Бұл қойылымда көркемдік нышан, режиссерлік ой-тұжырым бар екендігі спектакльді көру барысында байқадық. «Трагедияға өзек болған негізгі оқиға халқымыздың асыл азаматы, серілігімен есімі елге мәшһүр болған әнші Ақан тағдырымен тығыз байланысты. Ақан бастаған топтың күрес туы – бас бостандығы, әділдік, қасиетті таза махаббат пен биік өнер» [2, 46 б.]. Расында да, бұл жағынан «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Еңлік – Кебек» және «Қарагөз» трагедияларымен үндес әрі тағдырлас болып келеді. Азаттық, бас бостандығы жолындағы күрес – осы шығармалардың да өн бойынан өтетін ортақ әуен.

Қойылымда Ақтоқты ролін С.Ерзатқызы жан жібітер жалынмен ойнай білді. Оның кейіпкері – адал, жүрегінде жастық жалыны лаулаған ерке қыз. Өмірлік тәжірибесі жоқ жас бойжеткен тағдыр тауқыметін басынан өткереді. Ол тарихтан белгілі, еліміздің біртуар азаматы, сегіз қырлы бір сырлы Ақанды жан-тәнімен сүйеді. Ақтоқтыны актриса лирикалық сарынмен, мизанценалық көркемдікпен ойнағанын оның еріксіз неке қию заңына қарсы шыққандығынан байқаймыз. Өрімдей хас сұлудың қоғамға қарсылық білдіріп, Ақанды аман алып қалу үшін өлімге бас тіккен сахнасы нанымды.

Халқының болашағы үшін ақынды сақтап қалу оның көкейкесі мақсаты еткендігі көрініп тұр. Бұл туралы режиссер Г.Товстоногов: «Көкейкесті мақсат бүгінгі күн адамдарына аса қажет ең маңызды, ең асыл нәрселерді айтуға тиіс. Көкейкесті мақсат сахнадан көрермендер залына тартылған өткел ретінде кез келген классикалық көне пьесаны бүгінгіше сөйлетуге көндіріп, артист пен көрерменнің сезімі мен ой тасқынын байланыстырады», [3, 40 б.]. –деп айтқан. Бұл – Ақтоқтының мәңгілік мұраты мен өмірлік асыл арманын бейнелейтін биік мақсаты. Кейіпкер мінезінің көркем сипаттары С.Ерзатқызының назды да әсем қимыл-қозғалыстарынан, көз жанарынан, ақ жарқын жүзінен, ернінің дірілінен, ішкі көңіл-күйді ұқтырған жанды мимикасынан, сахналық сөздің сырын терең ашатын сөйлеу мәнерінен аңғарылады. Спектакль мәресінде Ақтоқтының өмірмен қош айтысу үшін Ақанға кезіккен сәтінде актриса ойыны трагедиялық ауыр атмосфера тудырды.

С.Ерзатқызы актерлік өнерін шыңдауда Н.Ораздың «Адасқан жұлдыз» драмасындағы тағдыр тауқыметін тартқан Келіншек ролін сомдайды. Бұл спектакльде де ол кейіпкерінің бейнесін сәтті шығарды. Өмір мен тағдыр ауыртпалығын көп көріп өскен жанның ерекше сезімталдығы мен карапайымдылығы, кеңпейілдігі мен парасаттылығы мол екендігін аңғардық. Мұнда көптеген актрисалардың қолынан келе бермейтін қасиет ән шырқаумен қатар гитарада ойнау – С.Ерзатқызының қойылымға қосқан тың жаңалығы. Сол арқылы нәзік дауысты роль орындаушы Келіншектің адасқан жұлдыз екендігін аңғартты. Бұл спектакльде актриса кейіпкердің өсу эволюциясын көрсете алған. Оқиғалар легі байланыса келе Актермен (Ә.Иманғалиев) Босфор кафесінің ішінде жолыққан сәтінде С.Ерзатқызы кейіпкерінің қуанышын шынайы көрсете алды. Ол Келіншектің ақ пейілін, таза жанын, адамгершілігін ашуға көбірек мән берген. Актриса бұл рольді орындау арқылы кедейлік пен жоқшылықтың қиындығын көрген адамдардың ішкі жан дүниесіне барлау жасады. Нәзік жаралған сезімтал жанның іші драмаға толы. Спектакльді көру барысында оның айқын ишара белгілерін, үн-дауыс мақамдарын орнымен қолданған, ұстамды да ойлы сана сезім бірлігі актерлік шеберліктің түрлі құпияларынан сыр шертеді. Кейіпкердің жан дүниесіндегі қайғылы сәттерді ақылдылықпен бере білген актриса парасаты айтуға тұрарлық. С.Ерзатқызы үнемі ізденіс үстінде жүреді. Ол «Режиссер бағыт-бағдар берсе болды, актер әрі қарай өзі іздену керек» деген өмірлік ережесін берік ұстанып, әрқашан өзі кескіндеген бейнелеріне әртүрлі шығармашылық жолдарымен келеді.

«Келіндер көтерілісі» комедиясында бүкіл оқиғаларды шиеленістіретін Фармон бибінің жетінші әрі жаңа түскен келіні – Нигораның ролінде оның осы ұстанымы байқалды. Оның пластикасы, қимыл-әрекеті өзара үйлесімін тауып, сахнаға көрік беріп тұрды. Комедиядағы бұл кейіпкері – еркелігі бойынан тарамаған тентек әрі ақылды бойжеткен. Ол қойылымда заман дауылына ілескен батылдық пен қайсарлықты нанымды ашқан. Қойылымда ене мен келін арасындағы ғана емес, жаңа мен ескінің арасындағы күрес те әдемі өрбіген. М.Ахмановтың режиссерлік интерпретациясының мақсаты – спектакль соңында бала үшін ананың орны қаншалықты маңызды екендігін көрсету болды. Бастысы, сахнадағы ана бейнесі бұл комедияда қаһарлы әрі мейірімді, яғни екі сипатта болуымен ерекшелене алды. Алғашқы сахнасында салт-дәстүрді қатаң ұстанатын отбасына келін болып түскен бойжеткеннің енесімен жолыққан сәтінде актрисаның бет-жүзінің құбылуынан оның наразылығын байқаймыз. Келіннің іс-қимылы әрбір сахнасында шиыршық атқан ширақ әрекетке құрылып жинақы шыққан. Көпшілік көріністеріне қатысатын кездерінде де С.Ерзатқызы сахналық міндеттерін дұрыс түсінгендіктен тобырдың бірі емес, өтіп жатқан оқиғаға өзіндік көзқарасы мен мінезін көрсететін кейіпкерді танытты. Бұл – актрисаның мол ізденісінің нәтижесі. Ол шынайы ойынымен, тапқыр әрекетімен қойылымның ансамбльдік тұтастықта өрбуіне күш салды. Қойылымның қай сахнасын қарастырсақ та, барлығы тұтас режиссерлік ой тұжырымнан туындап, оның көркем идеялық нысанасына бағындырылған. Роль орындаушының өзіне тән дауыс ырғағы – бүкіл келіндерге нұсқау беріп, «бұл үйден кетеміз» деген сахнасында Нигораның қимыл-әрекеті еріксіз күлкі тудырады. Жалпы рольді игеру сәті тамаша дәлдікпен, мизансценалық нақты да айшықты көріністермен әдемі берілген. Режиссер М.Байсеркенов: «Сахналық еркіндік – актердің сахна алаңындағы қалыпты көңіл күйінің қайнаған тас қайнары десек, сол көзден бұрқылдап аққан қос бұлақтай болып, ішкі және сыртқы еркіндік заңдылықтары арнаға ағызады» [4, 27 б.] – деп жазады. Осы принципті ұстанған актриса сахнада еркін қозғалады.

Т.Ахтановтың «Күшік күйеу» комедиясындағы биязы да, еркетотай Алма роліндегі С.Ерзатқызының ойыны нанымды шыққан. Қазақы тәрбиені бойына сіңірген сыпайы жігіт – Қабанбайдың нағыз адамгершілігін байқаған соң, кейіпкерінің іштей қобалжуын, таңдануын актриса әсерлі көрсеткен. Ол Алма бейнесін жасауда роліне аса жауапкершілікпен қарап, кейіпкерінің жан дүниесін толығымен ашып беруге бар күшін салды. Театрды киелі шаңырақ санайтын С.Ерзатқызы режиссер ұсынған рольдерді таңдамайды, үлкен кіші демей барлық ынта-жігерін салып орындайды. Ол көбінесе К.С.Станиславскийдің «кішкентай роль жоқ, кішкентай актер бар» деген қағидасына жүгінеді. Сол сияқты «Қара шекпен» пьесасы бойынша режиссер А.Маамиров қойған спектаклінде

қосалқы кейіпкердің бірі – Қосүрейді орындайды. Бұл – актрисаның елеулі рольдерінің бірі. Себебі, адам психологиясын аңдардың кейпінде беретін бұл қойылымда бес көжегі бар қоян алғашқысында комедиялық бейне болып көрінгенімен, екінші актіде балаларынан айрылып, трагедиялық күйге душар болады. Осындай күрделі бейнені шығаруда актриса ізденісінің молдығын байқаймыз.

Театр сахнасында аз жылдың ішінде С.Ерзатқызының драмалық, комедиялық және трагедиялық рольдерде өнер толғаған өнерпаз екені аңғарылады. Себебі, ол өзі ойнаған кейіпкерлерінің ішкі сезім дүниесін, қайшылыққа толы күрделі психологиясын, мінез ерекшелігін терең ашып көрсете біледі. Жалпы актриса өнеріндегі өсу, ілгерілеу, даму баспалдақтары айқын. С.Ерзатқызының сахнадағы басты мақсат-міндеті – жай ғана өнерін көрсетіп қою емес, келген көрерменге салиқалы ой салу. Олардың жанын қозғап, сезімдерін сергіту арқылы зал мен сахна арасына рухани қарым-қатынас орнату. Орындаушылық, шеберлік сатыларынан санамен, сабырмен, салмақпен өтіп келе жатқан өнер иесінің суреткерлік қасиеттерін танып білдік. Ол жасап жүрген үлкенді-кішілі сахналық бейнелері он бестен асады. Мұның бәрі бірдей үлкен көркем дүние болмағанымен біразы актрисаның мол ізденісінің нәтижесі екеніне талас жоқ. Қорыта келсек, К.С.Станиславский айтқандай «Актёр – талантты, әрі еңбек сүйгіш болу керек» деген қағидаға сүйенетін С.Ерзатқызы болашақта биік белестерден көрінеді деген сенімдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А. Д. Попов «Художественная целостность спектакля»
2. Нұрғалиев Р. Арқау. - А.: Жазушы. – 1991 ж.
3. Г.Товстоногов. Зеркало сцены 1 том Ленинград Искусство. 1980.
4. Қабдолов.З. Сөз өнері. Алматы, «Қазақ университеті».1992.

ҚАЗАҚ ТЕАТР ӨНЕРІН ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ ЖОЛДАРЫ ҚҰМАРҒАЛИЕВА Назерке Рамазанқызы, СУХАНОВА Сулукан Серикбайқызы

Т.К.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
Алматы, Қазақстан
Naz143art@mail.ru

Түйін

Бұл мақалада автор қазақ театрының өзекті мәселелерін қарастырады. Театрдың тірегі болған драматургия, режиссура, актер шеберлігінің бүгінгі келбетіне тоқталып, олардың көркем туынды жасаудағы кемшіліктерін айқындалады. Сонымен қоса, сахна тілінің актерлардың роль орындаудағы маңызына тоқталған. Театр өнерін өркендету мақсатында театрлардағы көптеген мәселелердің ара жігін ажыратып, оның биік белестерден көрінуі үшін ұсыныстар білдірген.

Кілт сөздер: театр өнері, драматургия, режиссура, актер шеберлігі, сахна тілі, театртанушы, репертуар, фестиваль, контекст, спектакль, пьеса.

Резюме

В этой статье автор рассматривает отдельные актуальные проблемы казахского театра. Автор попытался выявить минусы художественности нынешних спектаклей, а также произвел разбор основ театра таких как драматургия, режиссура и актерские мастерство. Кроме того, речь идет о значении сценического языка в роли актеров. В целях развития театрального искусства многие проблемы в театрах были разграничены и высказаны предложения, чтобы они отражались на высоких высотах.

Ключевые слова: театральное искусство, драматургия, режиссура, актерское мастерство, сценический язык, театральная критика, репертуар, фестиваль, контекст, спектакль, пьеса.

Abstract

In this article, the author examines some topical problems of the Kazakh theater. The author tried to identify the disadvantages of the artistry of the current performances, and also analyzed the basics of the theater such as drama, directing and acting skills. In addition, we are talking about the meaning of stage language in the role of actors. In order to develop the theatrical art, many problems in theaters were delineated and suggestions were made so that they would be reflected at high altitudes.

Key words: theater arts, playwriting, directing, acting, stage language, theatre critic, repertoire, festival, context, play.

Бүгінгі қазақ театрының репертуар таңдауда, режиссура саласы бойынша, драматургиялық пьесаларды сахналауда, актер даярлаудағы өзекті мәселелер өте көп. Еліміз тәуелсіздік алғанына

жиырма жылдан аса уақыт өтсе де көркемдік шоқтығы биік спектакльдердің аздығы жанға батады. Репертуар театрдың болмысын бағамдаушы құрал. Оның дұрыс түзілуі театрдың шығармашылық жолының өсуіне әсер ететіндігі тағы бар. Олай болса, бүгінгі таңда сахнада жүріп жатқан спектакльдердің дені комедиялық әрі кассалық, салмағы жеңіл, музыкалық ән-биі басым шоу тәріздес қойылымдар. Сондықтан да театрларда қойылып жатқан пьесалардың бір-біріне ұқсас екендігіне көзіміз жетеді. Олар: Т.Нұрмағанбетовтың «Бес бойдаққа бір той», С.Ахматтың «Келіндер көтерілісі», И.Сапарбайдың «Сыған серенадасы», П.Мериме «Кармен», т.с.с. спектакльдері. Бұдан байқайтынымыз бүгінгі заман тақырыбына арналған көркемдік құндылығы жоғары, айтар ойы салмақты пьесалардың сахналардан аз көрініп жатқандығында болып тұр.

Бір өкініштісі қазақ театрлары әлі күнге дейін әлемдік деңгейдегі халықаралық театр фестивалдеріне қатыса алмай отыр. Оның басты себебін іздейтін болсақ, театрдың негізгі тірегі драматургияға, актер шеберлігіне және режиссураға келіп тіреледі. Бұл үшеуінің бірі болмай қалса бірден театрға әсер ететіндігі белгілі. Бұл туралы өнертану кандидаты, театр сыншысы А.Еркебай: «Өкінішке орай бүгінгі әлемдік контекстінде «қазақ театры» ұғымы жоқ. Шетелді айтпағанда, тіпті ТМД елдерінде біздің классикалық драматургиямызды, корифей режиссерларымызды білетін адам кемде-кем. Бұның себебі – қазақ театрының әлемдік театр процесінен едәуір артта қалғандығында», [1] – деп шындықты ашына айтқан ойына толықтай қосыламыз.

XXI ғасыр театры – режиссерлердің шығармашылық зертханасын қалыптастыратын кезең деп айтылып жүр. Өйткені алыс-жақын шетелдерде режиссураның дамып-өркендегені соншама, тіпті олар жаңа формалар тауып, қазіргі заманауи технологияларды қолдану арқылы спектакльдерді сахналайды. Ал еліміздегі театр режиссурасының деңгейі күнделікті тұмыстық спектакльдерден аса алмай ортаңқол болып қалған. Сондықтан да қазіргі кезде қазақ режиссурасы тоқырап, абыржы қалыпта тұрғаны жасырын емес. Елімізде отыз бен қырық жас аралығындағы режиссерлер бірен-саран болғандықтан эксперименттік спектакльдер фестивалі осы кезге дейін қойылмай келеді.

Өнертану докторы, профессор Б.Нұрпейіс: «Бүгінгі таңда біздің қазақ театрына «жаңа драматургия» мен «жаңа режиссура» қажет. Біз әлемдік театрларда болып жатқан театрлық ағымдар мен үрдістерді бақылай отырып, өзіміздің ұлттық актерлік мектебімізді сақтап, ұлттық келбетімізді көрсететіндей деңгейден көрінуге тиіспіз», [2] – деген болатын. Әрине шетелдерге еліктеп, өзіміздің ділімізден алшақтамай, патриоттық сезімдерді ұштайтын қойылымдар қоюды қолға алу керек. Себебі, қазақтың классикалық шығармаларын жаңа қырынан көрсетіп, астарын ашып, негізін анықтау арқылы жаңа белеске шығамыз деген сенімдеміз. Жаңаша бағыттағы спектакльдерді жарыққа шығару үшін өз ұлтымыз бен тілімізге деген сүйіспеншілікті арттырып, әдебиетіміз бен тарихымызға тереңірек үңілуіміз қажет.

Т.Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясын жыл сайын «режиссер» мамандығы бойынша бітіріп жатқан жастардың нөпірі көп. Алайда олар еріншектік танытып, «ауырдың үстімен, жеңілдің астымен» жүргендері рас. Оған себеп, мәдениет пен өнерді қаржыландыратын республикалық бюджет қаражаты ең төменгі деңгейге түсіп кеткендігін айтуға болады. Алайда көршілес жатқан қырғыз елінің экономикалық жағдайы екі есе төмен бола тұра, қойған спектакльдері әлемдік деңгейге жетіп отыр. Неге дейсіздер ғой? Себебі ондағы актерлер мен режиссерлердің дені Мәскеуде тәлім алған әрі жатпай-тұрмай қажырлы еңбекпен жетістікке жетуде.

Театрдың бір кездерде шыққан биігінен аласартып алғаны, репертуардың жұтаң болуы – драматургтер мен театрлардың арасында байланыстың жоқтығынан туындап жатыр. Жаңалық ашуда артта қалуымыздың тағы бір себебі – көркем әдебиетімізді дұрыс сахналай алмауымызда. Мұның өзі айналып келгенде әдебиет пен театрдың арасынағы байланыстың үзіліп бара жатқандығының белгісі болып отыр. Егер де театр әдебиеттен алыстаса, оның ғұмыры ұзаққа бармайтынын режиссерлер біле бермейтін тәрізді.

Келесі бір мәселе: түбі бір түркі халықтарымен біздің тікелей байланыстарымыздың болмауы. Олардың пьесаларын аударып немесе қазақ драмасын аудартып қана қоймай, өзге де ұжымдық-шығармашылық қарым-қатынасты күшейтуіміз қажет екендігін мойындаған жөн. Біздегі үлкен кемшіліктің бірі – қазақ драматургиясын өзге елге насихаттай алмауымызда болып отыр.

Негізінен жастар әртүрлі театр өнеріне қатысты шараларда көрініп, өнер жарыстарында, бақ сынаспайынша көптеген мәселелерден шешім тауып шығу қиын. Егер жас драматургтер кеңесін ашып, эксперименттік жастар театрын ашпайынша жаңа ізденістер болуы мүмкін емес. Жалпы театр дәрежесін көтерудің бір жолы – драматургия мен театрдың байланысын күшейту. Бұл үшін әрбір театр репертуарына қосылған пьеса авторымен келісім шарт жасасып, спектакль сахнаға шығып кеткенше драматургпен жұмыс істеу қажет. Өйткені біздің театрларда драматург бөлек әлем, ал оның жазған туындысы өзге ғалам болып, оның шығармасындағы айтылмақ ойы ашылмай жатыр. Ал

драматургияның анасы – әдебиет екені әрі оның текті жанр екендігі ұмытылып бара жатқандай әсер қалдырады.

В.Г.Сахновскийдің: «Қойылымның негізі болып табылатын авторлық текст пен режиссерлік нұсқаның – әр қайсысы өз алдына бөлек-бөлек шығармалар. Біреуі автордікі болып есептелгенімен, екіншісі авторлық нұсқаның негізінде жасалған театрдың туындысы», [4, 4 б.] – деп жазған. Сондықтан да драматург жазған пьесаны режиссер өзгертіп, өз қиялынан туған нұсқасын жасау арқылы пьесаның құндылығын жойып алуға жеткізбеуіміз керек. Көптеген театрларымыз өз бағыт-бағдарын жоғалтып алған сияқты. Режиссерлердің беделі мүлде түсіп бара жатқандығын өз көзімізбен көріп, куә болып жүрміз. Шындығында кейбір театрларда режиссердің қызметін труппа меңгерушісі немесе жетекші актер атқаратынына мән бермейтін болдық. Осының салдарынан сын көтермейтін пьесалар театр репертуарларын жаулап алды. Мұның өзі кәсіби өнерде кәсіби емес көзқарастың белең алуы болып саналады.

Жалпы режиссерлер қиялының жан-жақты, айтар ойы терең болуы, театрда қойылған спектакльдерден байқалады. Бұл турасында Ресейдің атакты режиссері М.Кнебель: «Чем выше культура режиссера, чем глубже его познания, чем больше его жиненный опыт, тем легче ему помочь актеру. Но реальную помощь актер обычно получает тогда, когда режиссер изучил все внутренние пружины действия в пьесе, характер взаимоотношении сталкивающихся людей, их внутренний мир, направление их темпераментов, раскрывающихся в осуществлений сверх задачи, выявления идеи произведения. В этом случае режиссер конкретен свои помощи актеру», [4, 7 б.] – деген болатын. Мұнда режиссер актерге қандай жағдайда көмек беру керек екендігіне тереңнен тоқталған.

Бүгінгі таңда актерлік өнер де биік белестерден көріне алмауда. Театрларымыздың актер, режиссерлері К.С.Станиславский жүйесімен немесе Мейерхольдтің «Биомеханикасымен», Д.Дидроның «Актер туралы парадосымен», Е.Гратовскийдің «Кедей театрымен», А.Я.Тайровтың «Камералық театрымен», М.Чехотың «Актер жайлы» дейтін еңбектерімен жұмыс жасаймыз дейді. Алайда бұл теориялық еңбектер тәжірибеге келгенде сырт қалатын тәрізді. Көп оқып, ізденіс үстінде жүретін актер сахнаға шыққанда өзін еркін ұстап, режиссердің трактовкасы арқылы өз тарапынан ролін дамытып, оны жетістікпен ойнайтыны анық. Біздің актерлерімізге К.С.Станиславскийдің: «Өз-өзімен жұмыс» жасау жетіспейді. Театр сыншысы Ә.Сығай: «Актер жолы – ауыр жол. Алда сан асулар. Биік белестер күтулі. Бұл жолда талмас қанат, рухани мол қуат, сарқылмас талант көзі керек дейміз», [5, 46 б.] – деп тұжырымдаған. Расымен де, актер талантты болумен қатар, дайындыққа көп көңіл бөлгені дұрыс. Той-жиыннан гөрі, бос уақыттардың барлығын роль шығаруда өз бетінше дайындыққа жұмсаған жөн. Роль орындаушылар пьеса мәтінін тілінің дефектілерімен сөйлегенде көркем әдебиет барлық қасиеттерінен айрылып қалады.

Біздің ойымызша, М.Әуезов атындағы академиялық драма театры актерлерінен бастап, барлық театрлар тілге ерекше мән беруге тиіс. Актер үшін ең бастысы – сөйлеу мәнерін жетілдіру. Соған байланысты қосымша шеберлік сыныптар енгізу қажет. Себебі пышақ өткір болуы үшін – қайрайды, ал тіл өткір болу үшін күнделікті дайындық сөйлеу мәнерінің мінсіз болуына көмектеседі. Пьесадағы мәтіндер актерге сіңуі керек, сонда ғана ол көркемдігін жоғалтпайды.

Айта кететін тағы бір жағдай, театрда әдебиет бөлімінің меңгерушісі театртанушы болу абзал. Себебі театр сыншысы театрдың бағыт-бағдарын анықтап, әрбір актерге, режиссерлерге портреттік жұмыстар жазып, спектакльдерге теориялық талдаулар жасайды. Ол театрдың дамып, актерлардың шабыттануына жол ашып, мәңгілік тарих беттерінде қалуына ықпал етеді. Театр репертуарын құруға атсалысып, сын көтермейтін арзан шығармаларды театрға жақындатпайды деген сенімдеміз. Сонда ғана жауапкершілік күшейеді. Ол театр мен драматургтың арасындағы көпір болуы тиіс. Алада көп жағдайда редиссерлер «өзім білемге» салынып, ешкіммен санаспайтыны дұрыс емес. Пьесаның авторы драматург болса, спектакль режиссердің қиялына, көкейкесті мақсатына бағынышты. Театр труппаларының арасында идеялық бірлік, сыйластық, ауызбіршілік болған жағдайда ғана кез келген нәрсе өз жемісін бермек. Көркем спектакльдің аздығы – осындай бірліктердің жоқтығына байланысты. Жауапкершілікті нығайтудың бір жолы – пьесаларды сахналас бұрын драматург пен режиссер бірігіп театр сыншыларын шақыртып, қойылымды алдын-ала талдатып, кеткен қателіктер мен кемшіліктерді жөндегені жақсы болар еді.

Қазақстандағы облыстық театрларда мамандар жетіспегендіктен қойылымдары кәсіби деңгейден төмендеп «әуесқойлар» театрына айналып бара жатыр. Көзі тірісінде Ә.Сығай шәкірттеріне: «Алматы мен Астананы маңайламай, оқу бітірген соң облыстық театрларға барып қызмет етіндер, олар туралы жазыңдар, қаламдарың ұшталады, танымдарың өседі» – деп айтқан болатын. Расымен де, облыстық театрларымыздың қазіргі кезде жағдайлары көңіл көншітпейді. Жылда бітіретін түлектер Астана мен Алматыны төңіректей беретін болса, облыстық театрлар деңгейі қайдан кәсіби деңгейге

көтерілсін. Сол себепті жоғарғы оқу орнын бітіруші түлектерге квота бөлініп, жұмыс пен тұрғын үй мәселесін өкімет тарапынан бөлінсе деген тілегіміз бар.

Жалпы театрдың алға жылжып, дамуы туралы А.Еркебай: «Елімізде өтетін фестивальдеріміздің деңгейін көтеріп, жаңа тың режиссерлік шешімдерге толы қойылымдар шақыртып, түрлі мастер - класстар өткізу керек. Театр әрдайым қыймылда болып, алға жылжып, эксперименттерге барып, әлемдік контексте еніп, тәжірибемен алмасып, шет елдік режиссерлерді шақырып, гастрольдерге шығу керек. Біз өз қазанымызда өзіміз қайнап жатырмыз. Бізге қауырт қыймыл әр жақты қозғалыс керек. Мәселен, Еліміздің Академиялық М.Әуезов және Ғ.Мүсірепов атындағы театрлар, олардың санатына кеше ғана қосылған Астаналық Қ.Қуанышбаев атындағы театр ірі әлемдік фестивальдарға шығып өздерін әлемдік деңгейде мойындатуға мүмкіндіктері мол. Әлемге танымал театрлар мен режиссерлермен қарым-қатынастар орнатуымыз керек. Әр театрда, әсіресе Академиялық театрларымызда батыстың фестивальдарымен, ірі театр мектептерімен байланысып отыратын бірнеше тіл білетін маман керек. Бүгінгі таңда мұндай мамандарсыз әлемдік аренаға шығуда мүмкін емес. Сондықтан реалисттік, психологиялық театрмен қатар, синтездік театр өнерінің керектігі қарап отырмыз» [1] – деп өз ойымен бөліскен болатын. Әрине театрдың дамуы үшін жоғарыда айтылғандарды растаймыз. Сонымен қатар Н.Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық театры жас та болса әлемдік аренада өнер көрсетіп, биік дәрежелерге жетіп, қанжығасына жүлделі орындарды байлайтынына сенімдіміз. Себебі басқа театрларымызға қарағанда бағыты өзгеше, әрі жастық жалыны басым труппа мүшелері көп еңбектенеді.

Қорыта келгенде, қазіргі кезде қазақ театр алдында үлкен міндеттер тұр. Ең алдымен драматург пен режиссердің өзара байланысы орнауы керек. Екіншіден, эксперименттік спектакльдер фестивалін өткізуді бір ізге түсірген маңызды. Бұл жас режиссерлердің есімідерін анықтауға көмектесері сөзсіз. Үшіншіден, актерлердің шеберліктерін шыңдайтын және сахна тілінен қосымша шеберлік сыныптар сағатын енгізу керек. Төртіншіден, алыс-жақын шет елдердің театр мектебінде болып жатқан жаңалықтарды өз тәжірибемізде пайдалану қажет. Бәлкім сонда ғана қазақ театры әлемдік деңгейге дейін көтеріліп, қыруар еңбектер жасалынар деген сенімдеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Еркебай А. Қазақ театры әлемдік контексте. Біз өз қазанымызда өзіміз қайнап жатырмыз.// www.writers.kz. //Kazakh_adebiety@mail.ru
2. Нұрпейіс Б. Қазақ театры әлемдік контексте. «Әлемдік театр қарыштап дамып кеткен.// www.writers.kz. //Kazakh_adebiety@mail.ru
3. Рахимов Ә «Режиссер шеберлігі. Пьесадан қойылымға дейін»// –Алматы. Тарих тағылымы. –2010. – 248 б.
4. Кнебель М. «О действенном анализе пьесы и роли»// –М., «Искусство» 1982 г. –118 с.
5. Сығай Ә. Жарнама алдындағы ой. – Алматы. //Ана тілі. 1993.- 160 б.

АКТИВНОЕ ЧТЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ

МАХАТПАЕВА Алмагуль Турсынгазиновна, БИЯРОВА Сания Бабагумаровна
Назарбаев Интеллектуальная школа
Усть-Каменогорск, Казахстан
Biayarova_s@ukk.nis.edu.kz

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос активного чтения для развития креативного мышления учащихся.

Ключевые слова: активное чтение, креативное мышление, развитие, учебные задания

В наше время, время цифровой эпохи, молодое поколение притягивает привлекательные видео, подкасты, с сменяющимися видами и звуками. Стало ли чтение для наших детей несущественным? Действительно ли время, потраченное на чтение, стоит усилий или с чтением покончено? Как заинтересовать и создать условия для активного чтения? Ведь активное чтение подразумевает полное погружение в текст, пристальное внимание за развитием сюжета, осмысление каждого предложения и даже слова. Таким образом, чтение должно проходить целенаправленно. С целью вовлечения учеников в активное чтение нами были разработаны учебные задания, соответствующие таксономии Блума.

Такие задания погружают ученика в процесс активного чтения и помогают ученику извлекать нужную информацию, на основе которой они будут делать выводы, выражая собственное мнение. В процессе работы над текстом учащиеся выдвигают креативные идеи, которые они могут использовать в своей повседневной жизни.

Таблица №1 Пример задания к тексту по таксономии Блума

Знание и понимание	Задания	Виды вопросов	Виды тестовых заданий
	Определить тему и основную мысль текста.	Какова тема текста?	С выбором ответа
	Найти в заголовке текста тему или основную мысль.	Что отражает заголовок: тему или основную мысль текста?	На установление соответствия
	Найти фактический материал в тексте.	вопросы кто (что)? где? когда? что делал(а)?	
Применение и анализ	Найти различие в двух или более текстах.	Что объединяет данные тексты?	На исключение лишнего
	Отличить основную информацию от второстепенной.	Кого автор называет.../считает...?	На аналогию
	Определить смысловую структуру текста и отобразить нужную информацию.	Согласен ли ты с тем, что...	На группировку информации
	Найти аргументы, подтверждающие мнения автора.	Найдите в тексте аргумент/ аргументы, подтверждающие высказывание...	Задания, требующие аргументированных ответов
	Различить объективную и субъективную информацию.	Как автор относится к своему герою? Выразите своё отношение к позиции автора/ героя.	Задания с открытыми ответами
Синтез и оценка	Аргументировать свою точку зрения. Что в данном тексте удивило вас больше всего? Почему?		

Разнообразить подобные задания также помогает использование «ключей мудреца» Tony Ryan [1, с.15]

Задания «множественного выбора»:

1. Выбор правильных ответов из предложенных вариантов;
2. Определение вариантов утверждений, соответствующие/не соответствующие содержанию текста;
3. Установление истинности/ложности информации по отношению к содержанию текста.

Задания «на соотнесение»: (ключ Tony Ryan)

1. Нахождение соответствия между частями текста;
2. Нахождение соответствующих содержанию текста слов/ выражений/ предложений;
4. Соотнесение слов/выражений со словами из текста.

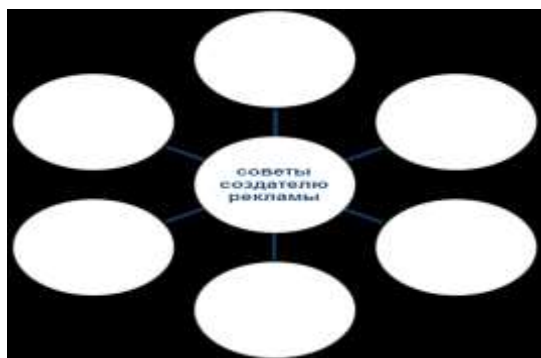
Задания «на дополнение информации»: (ключ Tony Ryan)

1. Заполнение пропусков в тексте предложениями/несколькими словами/одним словом;
2. Дописывание последнего предложения или последнего абзаца.

Задания «на перенос информации»: (ключ Tony Ryan)

1. Заполнение таблицы/ кластера на основе прочитанного текста;

2. Выдвижение разных идей по решению проблемы (*Посмотрите на эту проблему с другой стороны.*) (ключ Топу Раян)

Так, например, при работе с текстом «Два скульптора» для создания настроения и позитивного отношения на предстоящую работу был использован приём «Ассоциативная карта» со словом «скульптор». Затем была проведена словарная работа с ключевыми словами: **легенда, ваять, статуя, претендент, оратор**. Следующей работой было письменное задание: **С данными словами придумайте историю в свободном жанре**. Ученики написали мини- рассказы, сказки, притчи, истории. По окончании работы они зачитывали их. Такая правильно выстроенная система предтекстовых упражнений позволила ученикам активизировать и эффективно использовать уже накопленные знания и личный опыт, участвовать непосредственно в процессе восприятия информации, творчески обрабатывая ее. Таким образом, ученики были заинтересованы предстоящим чтением текста и были вовлечены в учебный процесс.

Только после такой предтекстовой работы ученикам был предложен текст для чтения.

Два скульптора
 Произошло это, как рассказывает легенда, в одном античном городе. Два скульптора спорили за право изваять необходимую городу статую. Их спор решало народное собрание.
 Первый красноречивый претендент сумел очаровать слушателей пленительным пространственным рассказом о том, как, по его мнению, должна будет выглядеть упомянутая статуя.
 Второй, неловко чувствуя себя на возвышении для ораторов, сказал грубовато и коротко: «Граждане, все, что вам здесь сейчас наговорили, я обязуюсь сделать». [2, с.241]

А использование следующей стратегии активного метода чтения «FILA» [3] подтолкнуло учащихся к творческой интерпретации прочитанного текста.

Так учащиеся разделились на группы. Все учащиеся работали с одним текстом и заполняли таблицу «FILA»

FACTS Факты (фактические данные по тексту)	IDEAS Идеи (идея текста)	LEARNING Вопросы (вопросы, изучения)	ISSUES требующие	ACTION PLAN План действий (план решений)
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Спор двух скульпторов за право изваять статую. ➤ Ораторство первого скульптора. ➤ Обещание второго претендента. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Красноречие - это <u>умение</u> сказать все, что нужно, и не <u>больше</u>, чем нужно. ➤ «Краткость - сестра таланта». ➤ Если изложить <u>дело</u> так ясно, тогда всем будет понятно. ➤ Больше дела – меньше слов. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Где проходил спор? ➤ Сколько заплатили скульпторам за их работу? ➤ Кто выиграет спор? 		<ul style="list-style-type: none"> ➤ Попробовать самому создать статую из пластилина. ➤ Развивать ораторские способности. ➤ Много читать, учить пословицы и поговорки, участвовать в групповых обсуждениях, дискуссиях и т.д.

Таблица №2 Работа учащихся по стратегии «FILA»

При выполнении данного задания каждый ученик имел возможность выдвигать свою идею и защищать. Таким образом, приемы активного чтения вызывали максимальную заинтересованность учащихся, а также позволили соотносить новую информацию с имеющимися знаниями, опытом и собственным мнением. Учащиеся пришли к выработке решений о том, что можно принять, что необходимо дополнить, а что отвергнуть.

Заключительным этапом урока явился прием «5-5-1» [4] - работа на оценивание информации, где учащимся предлагалось написать своё мнение о прочитанном тексте в пяти предложениях, затем эти предложения сократить до пяти слов. Итогом работы стало сокращение всего текста до одного слова, то есть придумать другое название текста, где учащиеся проявляли свое креативное мышление. Так ученики, вовлекаясь в активное чтение, учились творчески интерпретировать информацию.

Такие методы активного чтения, проводимые на уроках казахского и русского языков, создают условия для представления содержания текста полно, в доступной форме, логично. Результатом подобных подходов, как правило, становятся то, что учащиеся выдвигают больше оригинальных идей в творческих работах, которые помогают им в достижении собственных целей и возможностей для активного участия в жизни общества.

Исходя из всего, что было сказано выше, хотим отметить эффективность активных методов чтения, которые развивают креативность мышления и помогают ученику познавать, совершенствоваться, быть готовым вызовам времени.

Список литературы

1. Tony Ryan. Special Needs (Gifted & Talented) Consultant. South Coast Education Region.
2. Арзуманова Р, Кудрявцева Т. Русский язык. 9 класс., М., 2014, «Дрофа», стр. 241
3. Жумабеков, А. С. Применение таблицы «FILA» и методики «Flipped the classroom» для развития практических навыков на уроках физики / А. С. Жумабеков, Бауыржан Сарсенулы Бекболатов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 17 (121). — С. 114-117. — URL: <https://moluch.ru/archive/121/33449/> (дата обращения: 27.12.2022).
4. [https://evaluationsupportscotland.org.uk/ Back to Plenaries](https://evaluationsupportscotland.org.uk/Back%20to%20Plenaries)

НАИБОЛЕЕ ЭФФЕКТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ СКАФФОЛДИНГА ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ И БИОЛОГИИ НА II И III ЯЗЫКАХ ОБУЧЕНИЯ

МУКАТАЕВА Айгуль Кабушевна, ДОСКАЛИ Гүлбану Избасарқызы
Назарбаев Интеллектуальная школа физико-математического направления
Уральск, Казахстан
mukatayeva_a@ura.nis.edu.kz, doskali_g@ura.nis.edu.kz

Аннотация

Какие стратегии скаффолдинга являются наиболее эффективными при обучении химии и биологии на II и III языках обучения? Актуальность данного исследования нацелена на выявление и анализ основных факторов влияющих на создание проблемной ситуации, которая может способствовать развитию исследовательских навыков учащихся на уроках химии и биологии. Изучение роли скаффолдинга имеет большое значение для правильного понимания особенностей предметно-интегрированного подхода в обучении химии и биологии. При выполнении практических работ учащиеся не всегда понимают значение некоторых терминов и инструкцию в общем, и возможно из-за бедного академического словаря.

Целью исследования является выявление тех основных групп факторов, которые влияют на процесс теоретической и научной обоснованности и экспериментальной проверки того, как стратегии скаффолдинга наиболее эффективно улучшают методику обучения химии и биологии путем вовлечения учащихся в исследовательскую работу.

В данном исследовании поставлены следующие задачи:

- изучить теоретические концепции и вопросы применения стратегии скаффолдинга как средства вовлечения учащихся в исследовательскую деятельность на уроках химии и биологии
- показать основные этапы и особенности использования на уроках стратегий скаффолдинга для улучшения деятельности учащихся
- выявить основные проблемы, которые возникают при формировании исследовательских навыков учащихся
- исследовать на конкретных примерах каким образом приемы скаффолдинга улучшают и развивают практические навыки учащихся
- проанализировать использование техники скаффолдинг на уроках химии и биологии.
- обосновать роль стратегии CLIL при выполнении экспериментально-практических работ на уроках химии и биологии.

За период исследования практики нами были использованы: метод фокус групп, наблюдения, сравнение, устный опрос, анкетирование, глубинное интервью.

В целом каждый метод был эффективен, но хотелось бы отметить, что наиболее эффективными является анкетирование и наблюдение. В начале своего исследования нами были проанализированы литературные источники для выяснения главной идеи и изучения теоретических основ данного исследования.

Для осуществления поставленной нами задачи мы решили, что нужно обстоятельно, всесторонне и глубоко изучить установленные уже наукой факты, положения и выводы в решении данного вопроса. В начале исследования после определения проблемы и изучения материала, мы обратились к коллегам преподающим английский язык в группах R 2 и R 3.

Выбор методов исследования не может являться произвольным, он зависит от задач и специфики содержания проблемы и возможностями самого исследователя.

Мы сделали вывод, что использование стратегии скаффолдинга таких как: «Опора на предыдущие знания», «Вопрос, пауза, вопрос» в группе R3 привели к качественным изменениям в устной и письменной речи учащихся, улучшению навыка поиска информации на английском языке по предмету химия и биология. При изучении темы «Environmental concerns about haloalkanes and the mechanism of ozone depletion» учащиеся в группах искали информацию по ссылкам, составляли мини-презентацию, выявляли общую проблему и предлагали пути ее решения. И самое важное нужно было выполнить задания с заданными критериями. и вариации ответов были разными, т.е главным критерием была самостоятельность. Когда изучали тему: «Importance of analytical techniques in modern chemistry, Gas-liquid chromatography **Lw 19**», «Structure and functions of a nerve cell», «Investigation of the features of the Computer-mi interface technology», учащиеся находили в Matching time определения терминам по данному разделу и затем проверяли ответы друг-друга, таким образом применение данного метода позволило в некоторой степени увеличить процент запоминания терминов на иностранном языке и применение их в процессе дальнейшего обучения других предметов. Одним из больших прогрессов в применении стратегий скаффолдинга и вообще CLIL является то, что меняются принципы традиционного преподавания предметов химии и биологии; выстраиваются конструктивные взаимоотношения с учащимися и другими заинтересованными лицами; исследовательский подход к знанию взаимозависимости языков (родной и иностранный) и развитие познавательных способностей способствуют изучению и предметного содержания, и языка; повышается уровень самостоятельности учащихся при даче и получении и восприятии конструктивной оценки /обратной связи от учителя и одноклассников. Каждый учитель в рамках использования стратегий скаффолдинга опосредованно или непосредственно будет участвовать в процессе работы коллеги по команде и оказывать практическое содействие достижению целей преподавания предмета на изучаемом языке и усвоения языка учащимися. Осуществляется индивидуализация и дифференциация процесса обучения, предполагающая определение совместно с учащимися их образовательных потребностей и реализацию ключевых концептов содержания предмета на доступном для них уровне путем модификации преподавания, чтобы привлечь во внимание различие языковых компетенций и потребностей обучающихся. Поддержка учащихся в стремлении управлять эмотивной стороной процесса обучения посредством иностранного языка, организация парной и групповой работы учащихся для активного обсуждения содержания предмета. В ходе данного исследования мы отметили положительные стороны такие как: погружение в языковую среду;

содержательная направленность языкового обучения; значимый контекст общения на неродном языке; развитие когнитивных навыков; усиление мотивации благодаря использованию языковых компетенций в значимом контексте.

Список литературы:

1. <https://www.fluentu.com/blog/educator/clil-teaching/>
2. <https://www.fluentu.com/blog/educator/what-is-clil/#:~:text=So%20for%20example%2C%20in%20a,Culinary%20arts%20in%20French>
3. CLIL | English Language Teaching and Learning | Oxford University Press (oup.com)

ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН ЕНГІЗУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ СЫНИ ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ

НУКУБАЕВ Серик Нурулданович

"Өскемен көпсалалы технология колледжі" Коммуналдық Мемлекеттік Мекемесі

Өскемен, Қазақстан

s.nukubaev66@mail.ru

Аннотация

Мақалада студенттердің сыни ойлауын дамыту үшін оқу процесінде интерактивті әдістерді қолдану қарастырылады.

Кілт сөздер: интерактивті оқыту әдістері, сыни тұрғыдан ойлау, миға шабуыл, «Төрт сөйлем» әдісі, «Фишбоун» әдісі, «Әдеби шеңбер» стратегиясы, пікірталас.

Қазіргі таңда Қазақстанда әлемдік білім кеңістігіне ену үшін жаңа білім қалыптасып келеді. Бүгінде ұлттық – мәдени құндылықтарды, білім негіздерін сақтау, сонымен қатар 21 ғасыр талаптарын ескере отырып, отандық білім жүйесін жаңа арнаға бағыттау аса маңызды.

Аталған мәселені толық қамту үшін және оқушыны тұлға ретінде қалыптастырудың жан-жақты қырын қарастыру мақсатында оқыту әдістерін ұсынып отырмын. Атап айтқанда, білім беру мен білім алуға жаңа тәсілдер, сыни тұрғыдан ойлауға үйрету, білім беру үшін бағалау және оқытуды бағалау, білім беруде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, талантты және дарынды балаларды оқыту, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту, білім берудегі басқару және көшбасшылық [1].

Менің алдыма қойған мақсатым – студенттерімнің қай нәрсеге болса да терең оймен қарап, салыстыра талдау жасап, өзіндік көзқарасын білдіре алуларын дамытып, өмірмен байланыстыра отырып өз ойын тұжырымды жеткізе білуге үйрету. Қысқасы, студентті сыни ойлауға үйрету.

Сын тұрғысынан ойлауды, әдетте, білім берудің кейінгі кезеңдерімен – орта мектептің жоғары сыныптары мен жоғары оқу орындарында студенттермен байланыстырады. [2]

Алайда сын тұрғысынан ойлаудың негіздерін кішкентай балалармен жұмыс істеу барысында, қажетті дағдыларды дамыту мақсатында білім берудің ерте кезеңінен дамытуға болады. Бұл жолдардағы ең оңтайлы тәсіл – балаларды өз тәжірибесіндегі дәлелдерге мән беруге ынталандыру. [3]

Бүгінгі күні өз іс-тәжірибемде студенттердің жас ерекшеліктеріне сай қызығушылықтарын арттырып, олардың сын тұрғысынан ойлау дағдыларын дамыту үшін әртүрлі сұрақтар құрастырып, жағдаяттар ойластырып, тапсырмалар жинақтап жүрмін.

Сын тұрғысынан ойлауға үйретудің ішінде диалог арқылы сын тұрғысынан ойлатуды дамыту деген бар. Топтағы қарым-қатынасты зерттеуді көздеген еңбектер белгілі бір өзара әрекеттестік үлгілері-зерттеушілік әңгіме, дәйек пен диалог-мұғалімдер мен студенттерді мағына мен білімді игерудегі бірлескен іс-әрекетке тартумен қатар, жоғары деңгейдегі ойлау қабілеттерінің дамуына ықпал тигізетінін көрсетті.

Балаларды диалог пен дәйектеуге, пікірталасқа тарту белсенді жүргізілген жағдайда олардың оқуы тиімдірек және оқу жетістіктері жоғары болатынын дәлелдейтін зерттеулер де көбейе түсуде.

Расында да, сын тұрғысынан ойлауға үйретуде диалогтің маңызы өте зор деп сеніммен айта аламын, себебі тәжірибемде жиі қолданылатын диалогтік оқыту оқушылардың қызығушылығын арттырумен қатар, олардың сын тұрғысынан ойлауына да үлес қосатыны айқын көрінеді.

Ендігі кезекте, әр сабақтағы осы модульдің жаңа идеяларын қалай қолдандым және сол тәсілдер оқушылардың оқуына қандай өзгеріс әкелгені жөнінде сөз етейін. Сабақтарымда оқушылардың сын тұрғысынан ойлауына әсер ету мақсатында төмендегідей амалдарды пайдаланамын.

Шәкірттерімді топқа бөлгеннен кейін міндетті түрде сабақтың мақсатын, бағалау критерийлерін, жұмыс жоспарымен таныстырып шығамын. Студенттер сабақтың басынан-ақ қандай және неше тапсырма орындайтындары туралы біліп отырады. Мұның өзі студенттердің жүйелі жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырады.

Бірінші тапсырма мақсатқа сай тыңдалым мен айтылым дағдысын қалыптастыруға арналған «Қан майдан қаһармандарына мың тағзым!» атты бейнебаян көреді. Бұл тапсырманың мақсаты: студенттер тыңдалым материалы бойынша не түсінді соны айта алу керек. Осы жерде мен «Төрт сөйлем» әдісін қолдандым. Бұл әдісті сабағымда бірінші рет қолданып отырғандықтан, мен үшін оқушылардың тапсырманы қалай орындайтыны қызық болды. Бір топ көрген бейнебаян бойынша өзіндік пікір айтады, екінші топ айтылған пікірді бір сөйлеммен дәлелдейді, үшінші топ пікірді өмірмен байланыстырып, мысал келтіреді, төртінші топ тақырып бойынша қорытынды шығарады. Бейнебаянды балалар қызығушылықпен қарады және топта талдай бастады. Менің сырттай бақылауымнан байқағаным тыңдалым бойынша пікір айтуға және дәлел келтіруге студенттер көп қиналған жоқ, ал айтылған пікірді өмірмен байланыстыруы керек тапсырмасын алған топ біраз ойланып отырды. Әр топ өз тапсырмалары бойынша жауап берген кезде жаңағы топ өз білгендерін айтты, дегенмен олар шынымен-ақ бейнебаянды өмірмен байланыстыра алмады.

Студенттерге екінші тапсырма берілді, біраз ойланып, бірінші тапсырмада жіберілген қателіктерді жібермеуге тырысыңыздар дедім. Олар қызыға екінші тапсырманы орындауға кірісіп кетті, «Соғыс тақырыбында жазылған әндер» атты бейнеролик көрді. Берілген тапсырма әр топ көрген бейнебаяндары бойынша төрт сөйлем әдісі бойынша төрт сөйлем айту керек. Мақсатым: студенттердің тыңдаған материалдары бойынша өз ойларын жүйелі жеткізе білуге дағдыландыру еді. Бұл жолы мен сыныптағы А,В,С деңгей студенттерін бақылап тұрдым, сол кезде А деңгейіндегі студент белсенді қатысып отырғанын байқадым, бірақ үшінші, төртінші сөйлемге келгенде үндемей отырып қалғандарын көрдім. Ал В және С деңгейлі студенттер осы екі сөйлемді белсенді түрде талдай бастады. Қастарына жақындап не туралы талқылап жатқандарын тыңдадым, сол кезде бір студенттің біз бүгін соғыс кезінде туған әндерді айтып жүрміз, бірақ Жеңіс күні мерекесі қарсаңында ғана, дегенмен бұл әндер бүгінгі жастарды Отанды сүйуге, елжандылыққа, ерлікке тәрбиелейді деп өз ойын бөлісіп жатыр екен. Екінші студент бұл бейнебаян маған қатты әсер етті себебі менің атам Ұлы Отан соғысына қатысқан, мен бұл әндерді естігенде атамды сағынып кетем, сондықтан қан майданда аталарымызға дем берген, рух берген бұл әндерді біз ешқашан ұмытпауымыз керек деді. Оның сөзімен топ мүшелері толығымен келісті. Тапсырманы орындауға арналған уақыт аяқталды, әр топ өздеріне берілген тапсырма бойынша 4 сөйлем тәсілі бойынша жауап берді. Осы сәтте мен балаларға берілген критерий бойынша өздерінді бағаландар дедім. Мұндағы мақсатым: студенттердің бір-бірін әділ, яғни, мектебімізде сақталған академиялық шыншылдық ережесін сақтай отырып, бағалауларын көргім келді. Топ мүшелері өздерін әділ бағалады, оған дәлел ретінде бірнеше топтың Жеңіс тобының жауаптары бізге өте ұнады олар толық критерийге сәйкес жауап берді, ал біз өмірмен байланыстыра алмадық немесе қорытындыны дұрыс шығармадық деген бағалау коментарийлерін жатқызуға болады. Студенттер бірін –бірі тыңдай отырып, бірін –бірі үйретті, кез-келген мәселеге сын тұрғысынан ойлай отыра шешу керектігін ұққандай болды. Үшінші бейнероликті көрді, 4 сөйлем әдісі бойынша жеке орындады, яғни тыңдаған материалдары бойынша пікір, дәлел, өмірмен байланыстыра отыра, мысал келтіреді, қорытынды шығарады. Бұл жолы студенттер төрт сөйлем әдісін түсінгендіктен тапсырма оларға қиынға соққан жоқ. А деңгейіндегі студенттер біраз қиналды, дегенмен тапсырманы толық орындап шықты. Сабақтың соңында студенттерден рефлексия алдым. Балалар, бүгінгі сабақтан сендер не алдыңдар, бұл сабақтан алған ақпарат сендердің өмірлеріне қажет пе, не үшін қажет деген сұрақтар қойдым. Байқасаңыз, бір сабақ көлемінде берілген тапсырмалардың бәрі төрт сөйлем тәсілі бойынша орындалды. Сабақта қолданылған бұл тәсіл студенттің өз ойын жүйелі жеткізе білуіне және берілген тапсырма бойынша сын тұрғысынан ойлауға дағдылануына көмектесті. Бұл сабағымнан шығарған қорытынды, студенттерге төрт сөйлем тәсілі өте ұнапты және бұл тәсілді сабақтарда жиі қолдануымды сұрады. Бұл тәсіл бізге ойымызды жүйелі жеткізе алуымызға көмектеседі деді. Менің бұл сабақта студенттердің көрген үш бейнебаян бойынша өз ойларын, өз көзқарастарын өмірмен байланыстыра отырып, өз қорытындыларын шығара алғандықтары, сонымен қатар өз ойларын жүйелі жеткізе білу дағдыларының қалыптасқанына көңілім толды және келесі сабақтарымда осы тәсілді қолданамын деп шештім.

Келесі сабағымда «Әдеби шеңбер», «Ыстық орындық», «Фишбоун» әдістерін қолдандым. Сабағымды интерактивті тақтадағы көрсетілген суреттердегі тұлғалар кімдер және олар туралы не білесіңдер деген сұрақпен бастадым. Мұндағы мақсатым суреттерді беру арқылы қызығушылығын ояту және ой шақыру еді. Сонымен қатар студенттер осы суреттер бойынша топқа бөлінді. Олар Бауыржан Момышұлы, Қасым Қайсенов, Мәншүк Мәметова, Әлия Молдағұлова топтары атанды.

1-тапсырма «Әдеби шеңбер» стратегиясы бойынша «Бауыржан Момышұлының өз дауысы» атты бейнебаян көрді. Оқушылар осы бейнебаяндағы астарлы ойды анықтап, өз ойларын айту керек. Тыңдалған материал бойынша әр топ төмендегі тапсырмаларды орындады.

1. Талқы себепшісі – тақырып бойынша 5 сұрақ (3 жіңішке, 2 жуан) құрастырды.
2. Белгілеуші – тақырыптың қай бөлімі ең маңызды екенін дәлелдеді.
3. Байланыстырушы – тақырыпты өмірмен байланыстырады, дәлелдеді.
4. Қорытындылаушы – автор позициясы мен көтерген мәселесін қорытындылады.

Бұл тапсырмаларды орындау кезінде студенттерге міндетті түрде сын тұрғысынан ойлау дағдысы қажет болды. Топ жетекшілері топ мүшелерімен келісе отырып тапсырмаларды бөліп алды.

«Ыстық орындық» әдісі балалардың қызығушылығын арттырды, оларға бұл әдіс өте ұнады. Бұл әдісті қолдануымның мақсаты тақырып бойынша сөздік қорларын арттыру, ойлана білуге, дұрыс шешім шығара білуге, тапқырлыққа үйрету еді. Топ мүшелері бір-біріне жасырған сөздері өте мағыналы болды. Мысалы, отансүйгіштік, ерлік, қамқорлық, мейірім, бейбітшілік. Студенттер бұл тапсырмадан кейін біраз сергіп қалғандарын байқадым.

Келесі тапсырманы орындамас бұрын «Мәншүк Маметованың анасына жазған хаты» атты бейнебаян көрсетілді. Бұл бейнебаянды көрсету мақсатым берілген ақпараттың көтерген мәселесін, негізгі түсініктерін ұғу. Келесі тапсырманы орындауда «Фишбоун» әдісін пайдаландым. Бұл әдісте оқушылардың қызығушылығын арттырды және олар тапсырманы белсене орындады. «Фишбоун» әдісі арқылы тыңдалған ақпаратты толығымен талдай алды.

«Фишбоун» белсенді оқыту әдісі.

Орындалу барысы: басы – тақырыптың мәселесі, үстіңгі сүйектері – тақырыптың негізгі түсініктері, астыңғы сүйектері – себептері, құйрығы – мәселенің шешімі

Сабақтың аяғында студенттерден «ПОПС» формуласы бойынша рефлексия алдым. Мұндағы мақсатым студенттерге бұл сабақта берілген ақпараттар қаншалықты қажет, бүгінгі сабақтан қандай қорытынды шығарды немесе ой түйді соны білу еді.

- Бірінші сөйлем «Менің ойымша, бүгінгі сабақ .....»
- Екінші сөйлем «Себебі, мен оны былай түсіндіремін ...»
- Үшінші сөйлем «Оны мен мына фактілермен, мысалдармен дәлелдей аламын ...»
- Соңғы сөйлем «Осыған байланысты мен мынадай қорытынды шешімге келдім ....»

Студенттердің жауабы мені қанағаттандырды. Олар «Ыстық орындық» әдісі ұнады және бұл әдісті сабақта жиі пайдалансақ қызықты болар еді деген өтініш білдірді. Сонымен қатар оқушылар келесі сабақтарда постер жасап, презентация қорғасақ екен деген ұсыныстар жасады. Мен оларға үйден топ атауларына байланысты ұлы батырларға арналған таныстырылым жасап келуге бердім. Мұндағы мақсатым оқушылардың берілген тақырып бойынша ақпарат жинақтай алу, АКТ-ны қолдана алу, ынтымақтастықта жұмыс істей алу дағдыларының қалыптастыру еді.

Келесі сабақта студенттер берілген тақырыптарға сай таныстырылым жасап әкелді. Студенттер өздері презентацияны қорғауды бағалаудың критерийлері мен ережесін құрды. Құрылған төрт топ кезектесіп дайындап әкелген жұмыстарын көрсетті және құрған критерийлеріне сәйкес бағалап отырды. Мұндағы мақсатым студенттердің жауапкершілігін арттыру, критерийге сай әділ бағалауға үйрету.

Студенттердің оқылым дағдыларын қалыптастыру мақсатында мәтіндермен жұмыс істеді. Сабақта төрт түрлі мәтін берілді. Бұл сабақта да студенттер алған мәтіндеріне сәйкес төрт топқа бөлінді. Оқыған мәтіндері бойынша топтың бір мүшесі сурет салды, бір мүшесі мәтінді талдады, бір мүшесі өлең құрастырды, бір мүшесі мәтін бойынша бес сұрақ құрастырды. Бұл тапсырманы беру мақсатым оқушылардың дарындылығына қарай тапсырмаларды орындауын байқау және қолдау жасау еді. Топ басшысы топ мүшелерімен келісе отырып берілген тапсырмаларды бөліп алды. Мен әр баланы бақылап тұрдым, сондағы байқағаным әр бала өзіне берілген тапсырманы сондай қызығушылықпен орындап жатты. Суретшілердің салып жатқан суреттері бірінен –бірі асады, әсіресе мәтіннің мазмұнына сәйкес өлең шығарушылардың ат салысуы мені өте қуантты. Нәтижесінде студенттердің неге бейім екенін, неге қызығушылықтары бар екенін байқадым. Мұның өзі әр сабаққа тапсырма дайындау да ойлануды талап етеді.

Сабақта қолданылған әртүрлі тәсілдер студенттердің қызығушылығын арттырды, тыңдау арқылы өз ойың жүйелі жеткіз білуге, сын тұрғысынан ойлай білуге, сұрақ құрастыра білу, сұраққа дұрыс жауап бере білуге үйретті.

Бұл модульді қолдануда қиыншылықтар да кездесті. Басты кезде уақытымның жетпей қалуы мені алаңдатты. Бұның себебін студенттің баяу қозғалуынан, өз ойын тез, жүйелі жеткізе алмауынан байқадым. Сәйкесінше, студенттерге 4 сөйлем тапсырмаларын деңгейлеріне байланысты жаздыруды қолданып көрдім. Нәтижесінде студенттер ойларын 4 сөйлемді қолдану арқылы жүйелі жеткізе алатын болды. Бұл өз кезегінде пікірін тез жүйелі жазуға септігін тигізді. Әр сабақ сайын «біреудің сөзін бөлме», «әркімнің пікірі құнды», «талқылауды мұқият тыңда», т.б. қағидалар айтылып отырды. Бұны топ ережесі деп тақтаға іліп қойдық. Студенттердің қызығушылығын арттыру мақсатында, әр студент бойынша психологиялық портретін сұрап алдым. Пайдасы өте мол болды. Мысалы, тілдік кедергісі бар студенттің суретке қызығушылығы барын сонда білдім. Сәйкесінше тапсырманы бөлгенде, оған тақырыпқа байланысты сурет салуды тапсырдым. Бір қызығы оқушы суретпен қатар, мәтінге де мән беретін болды. Әр сабағымда өтілетін стратегияларды түрлендіріп отыру керек дегенді оқығанбыз. Дұрыс-ақ айтылған сөз екен. Әсіресе 1-курс студенттері қайталана беретін тапсырмаларға қызығушылығы төмендеп кетеді екен. Кейін барлық белсенді оқыту тапсырмаларын жазып отыратын тапсырмаларды зерттейтін болдым.

Сын тұрғысынан ойлауға үйрету ұстаздың басты міндеттерінің бірі болу керек деп ойлаймын. Ал одан да маңыздысы - ұстаздың ұстаздық ұстанымы. Тек өнімді істі қолға алсақ қана еңбегіміз қызықты болады. Ал ол үшін тетігін табатын кілтті анықтай алуымыз керек. Нашар оқитын студент жоқ, жүйесіз әдіс болуы мүмкін. Демек, мұғалімнің де сын тұрғысынан ойлай алуы нәтижелі іске бастар кәсіби дағды болуы шарт.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық, үшінші басылым, 46- бет
2. П.Б.Таңатарова «Оқыту үрдісінде қолданылатын интерактивті әдістер» Тараз, 2011 ж.
3. Сыни тұрғысынан ойлау технологиясын сабаққа тиімді пайдалану // бастауыш мектеп, 2005,

КАК ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД УЧИТЫВАЕТ ВЕДУЩИЕ КАНАЛЫ ВОСПРИЯТИЯ И ВЛИЯЕТ НА РАЗВИТИЕ МЕТАПРЕДМЕТНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

ПОПКОВА Светлана Валерьевна, ХАЛИТОВА Альфия Камильевна

Назарбаев Интеллектуальные школы

Алматы, Казахстан

halitova_a@hbalm.nis.edu.kz, popkova_s@hbalm.nis.edu.kz

Аннотация

Бұл зерттеуде 7-сыныпта биология, ағылшын тілі, бейнелеу өнері және дене шынықтыру пәндерінің кіріктірілген сабағында дифференциалды әдісті қолдануды шолу және талдау қарастырылған. Оның кіріктірілген оқыту үрдісіне және белгілі бір зерттеу нәтижелеріне қол жеткізуге ықпалы туралы дәлелдер келтірілген. Бұл мақалада сараланған тәсілді қолдана отырып, зерттеу сабағында алынған пәндік кіріктіру аясында – оқушылардың тіл байлығын, ойын ойлау, түсіндіру дағдыларының мазмұны мен дамуына назар аударылады. Осмоловская И.М. атап өткендей, дифференциацияның негізі ретінде алынуы мүмкін тұлғалық қасиеттерді таңдағанда, оқу процесі үшін ең маңыздыларын анықтау маңызды [Осмоловская, И.М. 1998].

Аннотация

В этом исследовании представлен обзор и анализ использования дифференцированного подхода на интегрированном уроке биологии, английского языка, искусства и физической культуры, в 7 классе. Приводятся доказательства его влияния на интегрированный процесс обучения и достижения определенных результатов проведения исследования. В данной статье внимание уделяется содержанию и развитию у учащихся языковых навыков, игрового мышления, навыков интерпретации - в рамках предметной интеграции, полученных во время проведенного исследовательского урока, используя дифференцированный подход. Как отмечает Осмоловская И.М., при отборе особенностей личности, которые можно принять как основание дифференциации, важно определить те, что наиболее значимы для процесса обучения [Осмоловская, И. М. 1998].

Цель исследования:

В рамках предметной интеграции определить влияние дифференцированного подхода на развитие метапредметных навыков учащихся.

Выдвигается гипотеза:

Если при изучении учащимися учебной информации применять дифференцированный подход, учитывая ведущий канал восприятия, то можно развить метапредметные навыки у учащихся.

Введение

Так как дифференциация обучения является в настоящее время одним из ключевых направлений обновления современной школы, при развитии необходимых умений и навыков у учащихся, нами был определен проблемный вопрос исследования: как дифференцированный подход влияет на развитие метапредметных навыков у учащихся?

Анализируя результаты учебной деятельности первого полугодия текущего учебного года параллели 7 классов, стала понятна актуальность дифференциации учебных заданий по различным типам восприятия – аудиалы, визуалы, кинестеты и дигиталы, на уроках учителей фокус – группы, по предметам: английский язык, биология, физическая культура и искусство.

Задачей проведенного исследования явилось влияние интеграции предметов биологии, английского языка, искусства, физической культуры с учетом школьной NIS Program и характерологических особенностей учащихся, на развитие метапредметных навыков, в рамках предметной интеграции.

При проведении исследования и непосредственно перед постановкой темы, проблемного вопроса и исследовательской цели, нами были рассмотрены и проанализированы результаты проведения исследований на аналогичную тематику и с похожими учебными проблемами. Так, мы рассмотрели, насколько актуален дифференцированный подход в обучающем процессе, его влияние на решение каких – либо учебных проблем на уроках в школе. Для нас было важно провести такое исследование среди учащихся 7 класса, так как в нашей школе обучение начинается с 7 класса. Учащиеся поступают в нашу школу с разными видами восприятия учебной информации, что необходимо учитывать на уроках в школе. А дифференциация обучения в школе учитывает различия особенностей личности каждого ученика, его имеющиеся способности, различные интересы и склонности, а также – готовность и желание к восприятию новой информации, так как «реальностью современной школы является разноразнообразие учащихся, чьи потребности, мотивы, эмоции и установки еще рассматривались известными педагогами и учеными Л. С. Выготским, А.Н. Леонтьевым, М.А. Маслоу и др. [Макаркин А.В., 2005]. Мы согласны с мнением Аксеновой А.Н. и Варинова В.В. о том, что применение дифференцированного подхода ведет к высоким учебным результатам и совершенствованию двигательных качеств [Аксенова А.Н., Варинов В.В., 2018]. В своем исследовании Коршунова О.В. приводит утверждение И. П. Яковлева, который подчеркивает важность и неоспоримость взаимодействия интеграции с дифференциацией, при этом интеграция находится в диалектической взаимосвязи с дифференциацией, являющейся тенденцией к расчленению систем на основе усиления самостоятельности какой-либо её части [Коршунова О.В., 2009]. Рассматривая то, что планирование и осуществление дифференцированного подхода процесса обучения невозможно без учета индивидуальных особенностей каждого учащегося как личности и его личностным особенностям, мы согласны с утверждениями Мартыновой О.В. о важности применения дифференциации в рамках проблемного метода (как части проблемно – ориентированного обучения – замечания авторов), для развития языковых навыков [Мартынова О.В., 2020].

Индивидуальные и личные особенности каждого учащегося ярко выражены при учете типов восприятия ими новой информации. Так, учащиеся с визуальным типом восприятия лучше воспринимают информацию в виде видеороликов, наглядный визуальный демонстрационный показ учителя или одноклассников. Ученики с аудиальным типом восприятия продуктивно работают с новой информацией урока, если она представлена в виде записанных ранее подкастов, звуков, музыкальных аудиоотрывков или композиций. Учащиеся – кинестеты воспринимают окружающий мир результативно в том случае, если им предоставляется возможность ощутить его при помощи физических прикосновений, то есть – «взять» непосредственно в руки. Для этого эффективно предложить им карточки с заданиями, элементы макетов, части предметов или аналогов и т.д. Дигиталы любят во всем строгий порядок, поэтому ученикам с данным типом восприятия необходимо предоставлять подробные инструкции выполнения какого – либо упражнения или учебного задания.

Методология

Вводные тесты, анкетирование, беседы помогли определить «учебные возможности» учащихся, отражающие успешность в учебно-познавательной деятельности каждого из них. На основе данных психолого – педагогической службы школы обосновано применение дифференцированного подхода (доминирующая перцептивная модальность в виде тестирования по Ефремцевой Н.С.), чтобы сделать анализ в виде интерпретации полученных результатов, и составить диагностическую карту

класса, в соответствии с типами восприятия каждого ученика и его психолого – возрастными особенностями личности.

Для определения уровня имеющихся навыков у исследуемых учащихся:

- по предмету искусства – интерпретации;
- по английскому языку – языковых навыков говорения, слушания, письма и чтения;
- по биологии – аргументации;
- по физической культуре – игрового мышления, учителями фокус – группы были

проведены тесты, в виде pre и post - test:

- по биологии - тест Уотсона Глейзера;
- по искусству - опросник «Метакогнитивные качества личности» Д. Эверсона;
- по физической культуре - тест К. Купера;
- по английскому языку – школьный мониторинг по 4 навыкам.

Для более эффективной предметной интеграции проведения исследовательского урока было решено организовать учебный процесс в форме предметных станций. Учащиеся были объединены в четыре команды по типам восприятия – аудиалы, визуалы, кинестеты, дигиталы. Информационные материалы по теме урока на каждой станции были представлены в соответствии с типами восприятия:

- Биологическая станция рассматривала особенности движения одноклеточных и многоклеточных организмов, а также виды движения частиц в жидкостях и газах.
- Станция искусства изучала диффузию красок в воде.
- Станция физической культуры исследовала выполнение различных двигательных действий.
- Станция английского языка изучала разные высказывания великих людей о здоровом образе жизни.

Так как дифференциация обучения предусматривает наличие у учащегося возможности выбора собственной образовательной траектории в рамках предложенного урока, нами были предложены несколько вариантов инструкций выполнения задания. Для аудиалов - на парте лежал диктофон с полной инструкцией выполнения задания (в виде аудио файла) и объяснения учителя. Кинестетам на выбор было предложено изучить задание через видеоматериал или карточки с описанием задания. Для визуалов на столе лежала брошюра с описанием задания в виде картинок, и в ноутбуке находился небольшой видеоролик. Для дигиталов была разработана пошаговая инструкция выполнения задания и предоставлена схема. На изучение материала учащимся отводилось 2 минуты, затем они выполняли задания согласно инструкции. Считаем, что такой подход будет воздействовать на большую часть учеников положительно, позволяя им выбрать способ восприятия информации.

Результаты

По результатам диагностики учащиеся были распределены на типологические группы по способу восприятия информации: 50% учащихся имеют ведущий визуальный канал восприятия информации, 20,8 % составляют аудиалы, 12,5% кинестеты, 16,7 % дигиталы.

Вопросы тестов по английскому языку были направлены на измерение уровня имеющихся языковых навыков, до исследования и после него. Тестирование по искусству было направлено на изучение уровня интерпретации полученной информации извне, а тестирование по физической культуре измеряло уровень выносливости. Тест по биологии продемонстрировал уровень критического мышления у учеников.

По каждому предмету учителями было проведено предварительное тестирование претест, после проведения исследования – посттест:

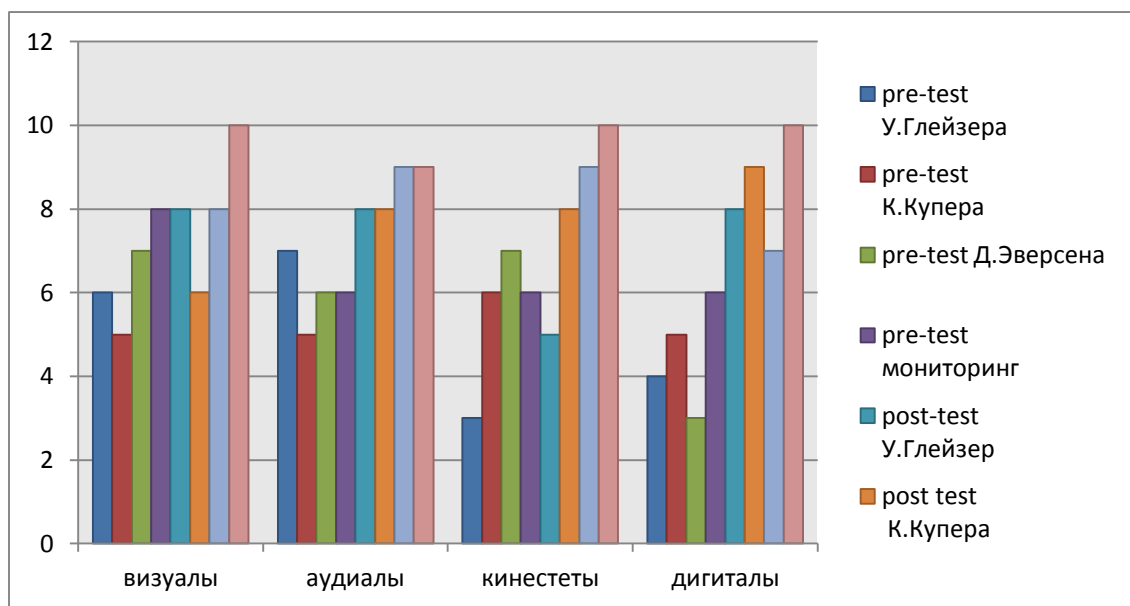
- по биологии - тест Уотсона Глейзера;
- по искусству - опросник «Метакогнитивные качества личности» Д. Эверсона;
- по физической культуре - тест К. Купера;
- по английскому языку - в школе проводился мониторинг по 4 навыкам.

Результаты проведенного тестирования перед проведением исследовательского урока послужили отправной точкой для нашего исследования, а после урока – продемонстрировали нам положительную динамику использования дифференцированного подхода, на уроке проблемно – ориентированного обучения.

При завершении проведенного исследования нами были получены положительные сравнительные результаты, выраженные в количественном сравнении:

Диаграмма №1. Сравнительные результаты проведенного исследования

Результаты сравнительного тестирования продемонстрировали эффективность объединения учащихся в команды по типам восприятия новой информации, так как это позволило каждому ученику в соответствии со своим типом, или – ведущим каналом восприятия, выполнить задание в своей команде, на определенной станции, по предмету биологии, искусства, английского языка или физической культуры. Так, визуальное восприятие информации помогло улучшить результаты теста Уотсона – Глейзера на две позиции. Команда аудиалов также показала положительную динамику этого же теста на 1 позицию. Команда кинестетов увеличила свои результаты на две позиции, а команда дигиталов – на четыре позиции. Можно сделать вывод о том, что дигиталы имеют высокую обучаемость и способность при напряженном и длительном интеллектуальном труде в случае, если новая информация представлена визуально.

Результаты тестирования по К. Куперу показали, что команда визуалов увеличила свои результаты только лишь на одну позицию, команда аудиалов – на три позиции, команда кинестетов – на две позиции, а команда дигиталов – аж на четыре позиции. Делаем вывод, что дигиталы могут проявлять инициативу, имеют высокую мотивацию, быстро усваивают общие способы действий, применяя пошаговую инструкцию.

Результаты Д. Эверсона показали увеличение результатов команды визуалов на одну позицию, аудиалы увеличили свои результаты на три позиции, кинестеты – на две позиции, а дигиталы – на четыре позиции. Можно сделать вывод о том, что аудиалы показали высокую работоспособность, а визуалы хотя и увеличили свои позиции только на одну ступень, но они продемонстрировали способность к длительному напряженному труду, целеустремленности и настойчивости при работе на станции, и высокому уровню заинтересованности к данной работе.

Результаты проведения мониторинга по языковым навыкам показали, что визуалы увеличили свои результаты на две позиции, аудиалы – на три позиции, кинестеты и дигиталы – на четыре позиции в равной степени. Можно отметить, что именно по результатам языкового мониторинга команда кинестетов проявила инициативу для выполнения задания творческого характера и именно наличие опыта творческой деятельности позволило им успешно справиться с заданиями урока.

Заключение

Мы согласны с утверждением о том, что, воспринимая мир через репрезентативные системы (визуальную, аудиальную, кинестетическую и дигетальную), человек кодирует жизненный опыт в коре головного мозга. Эти системы являются первичными репрезентативными системами, которые мы используем постоянно. И хотя все четыре системы используются нами одновременно, мы склонны отдавать предпочтение одной по сравнению с другими [Первушина Н. А., 2013]. Учитывание преобладающих типов восприятия информации окружающего мира и его особенностей, в рамках учебной школьной программы и межпредметной интеграции, способствует более эффективному восприятию учебного материала, установке взаимосвязей отличных друг от друг школьных предметов, имеющих в одной параллели класса, решению учебных проблем. Мы намерены и далее продолжить проведение исследования в области методики проблемно – ориентированного обучения, используя межпредметную интеграцию на школьных уроках.

Цель проведенного исследования нашей фокус – группой в том, что ведущие каналы восприятия – визуальный, аудиальный, кинестетический и дигитальный, влияют на развитие языковых навыков, игрового мышления, интерпретации, в рамках предметной интеграции, была подтверждена положительной динамикой уровней тестирования и результатами проведенного исследования в 7 классе.

Были подтверждены выдвинутые гипотезы о том, что при изучении учащимися учебной информации необходимо учитывать ведущий канал восприятия, и это сможет развить такие метапредметные навыки как языковые, игровое мышление, интерпретацию - в предметной взаимосвязи.

По результатам исследования применения метода проблемно – ориентированного обучения с дифференцированным подходом, на интегрированном уроке, можно отметить положительные аспекты:

- составление развернутого плана урока при совместном его обсуждении с коллегами фокус – группы, обмен опытом между коллегами;
- умение анализировать программный материал выявлять возможные трудности, с которым встретятся разные группы;
- разработка заданий станций с учетом ведущего канала восприятия информации;
- реализуется желание у одаренных учеников в классе более глубоко исследовать области межпредметных знаний заданий урока;
- появляется возможность эффективной работы с учащимися. Нуждающимися в поддержке учеников и учителя.

Но есть и некоторые трудности, с которыми можно столкнуться, при проведении подобного исследования:

- планирование и подготовка такого урока, подбор заданий с помощью ведущего канала восприятия занимает много времени, поэтому при выборе таких видов исследований необходимо это учесть;
- такой урок может быть предназначен не для всей параллели, так как при его планировании учитываются индивидуальные особенности каждого ребенка;
- Не в каждом классе целесообразно проводить урок в командах, по станциям, для этого необходимо учитывать психолого – возрастные особенности детей.

Список использованной литературы

1. Аксенова Анна Николаевна, & Варинов Владислав Владимирович (2018). Индивидуально-дифференцированный подход в физическом воспитании курсантов: проблемы и возможности. Проблемы современного педагогического образования, (58-3), 23-27.
2. Коршунова, О. В. (2009). Обучение сельских школьников на основе интегративно-дифференцированного подхода.
3. Первушина, Н. А. (2013). Эффективность применения визуальных средств обучения: определение границ. *Высшее образование в России*, (2), 121-126.
4. Макаркин, А. В. (2005). Дифференцированный подход к формированию мотивации учебной деятельности учащихся общеобразовательных учреждений: На примере дисциплин школьного математического курса. *Диссер. канд. педагог. наук*.
5. Мартынова, О. В. (2020). Дифференцированный подход к обучению иностранному языку студентов разных профилей неязыковых вузов. In *Ресурсосберегающие технологии в агропромышленном комплексе России* (pp. 275-277).
6. Осмоловская, И. М. (1998). Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе.

КАК ГРАФИЧЕСКОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ИНФОРМАЦИИ СПОСОБСТВУЕТ РАЗВИТИЮ НАВЫКА АНАЛИЗА ТЕКСТА У УЧАЩИХСЯ 7 КЛАССА?

САБИТОВА Айгуль Умирбаевна

Назарбаев Интеллектуальная школа ФМН

Талдыкорган, Казахстан

sabitova_68@mail.ru

Абстракт

Статья освещает данные исследования по использованию методов графического представления информации на уроках русского языка. Автор акцентирует внимание на важности учета типов восприятия для повышения качества обучения. В статье рассматриваются приемы работы с графическими данными, способствующие развитию навыков анализа текста, умению извлекать информацию из прочитанного текста, используя выборочное чтение, классифицировать, обобщать и делать выводы.

Цель исследования: научить учащихся анализировать текст, выявлять главную и второстепенную информацию с помощью использования графических органайзеров.

Методы исследования: опрос, анкета, беседа с психологом, наблюдение.

Выводы по исследованию: работа с графическими органайзерами способствует улучшению запоминания информации, повышению успеваемости учащихся, имеющих трудности в обучении, развитию навыков критического мышления, умения анализировать и синтезировать информацию.

Применение: данные исследования могут быть использованы для работы с учащимися 7 классов на уроках русского языка.

Ключевые слова: исследовательские навыки, графический органайзер, таблицы, визуальный, анализ, классификация.

«Функциональная грамотность-это способность человека использовать знания, приобретаемые в течение жизни для решения широкого диапазона жизненных задач в различных сферах человеческой деятельности, общения и социальных отношений». Это одно из определений функциональной грамотности, которое дал российский лингвист и психолог А. А. Леонтьев. Формирование функциональной грамотности-это непростой процесс, который требует от учителя использования современных форм и методов обучения, позволяющих воспитать инициативную, самостоятельную, творчески мыслящую личность [1]. В 21 веке навыки, которые необходимо развивать у каждого ученика: умение находить информацию, анализировать, сравнивать, наблюдать, делать выводы. Содержание «NIS-program» по предмету «Русский язык и литература» способствует развитию аналитических, когнитивных, коммуникативных и практических навыков.

Развитие исследовательских навыков формируется при работе с текстом с помощью активных методов, стратегий критического мышления и приемов формативного оценивания. Учащиеся 7 классов при изучении второго языка испытывают трудности при анализе текста, поэтому выбранная цель исследования «Как графическое представление информации способствует развитию навыка анализа текста у учащихся 7с класса?» была реализована на серии уроков по русскому языку. Ожидаемые результаты исследования: работа с графическими органайзерами, заполнение таблицы, составление графика, диаграммы, кластера, создание рисунка, презентации. Этапами исследования был опрос учащихся, работа с анкетными данными, беседа с психологом, план дальнейшей работы. Для того, чтобы определить, какой тип восприятия материала преобладает у учащихся им были предложены вопросы. На уроках русского языка часто приходится работать с текстами разных стилей. Многие учащиеся ответили, что предоставленный текст на уроке им понятен, если они отвечают на вопросы, анализируют, заполняют таблицу. Какой материал я запоминаю лучше? Если слушаю несколько раз, заполняю таблицу, схему, график. На вопрос: если бы вы попали в лес, на что обратили бы внимание, учащиеся дали ответы, подтверждающие различные формы визуального восприятия. (Например, я бы обратил внимание на деревья, траву, небо, солнце, на местность/на диких животных/на людей вокруг/на животных.) По результатам анкеты выяснилось, что в данном классе преобладает визуальный тип восприятия. Визуалы моментально усваивают всю наглядную информацию, поэтому наиболее выгодно использовать все методы и приемы наглядного представления материала: интеллект-карты, схемы, графики, иллюстрации, фотографии.

Визуализация учебной информации-одна из эффективных технологий активизации познавательной деятельности учащихся, позволяющая ускорить восприятие, осмысление, обобщение и обработку материала в наглядном виде, поэтому как традиционные способы визуализации (опорные схемы, таблицы, диаграммы), так и новые: облако слов, таймлайн, интеллект-карты и другие делают урок более информативным и эффективным. В серии уроков по исследованию в действии были использованы стратегии «Облако слов» по теме «Музыка в нашей жизни», «Лента истории», «Рисование истории» по произведению В. Короленко «Слепой музыкант», «Кластер» по теме «Музыка в разных жанрах», заполнение таблиц по анализу рассказа К. Паустовского «Старый повар». Выбор приемов осуществлялся исходя из целей урока, содержания материала, поэтому важно было преподнести не только готовый материал, но и работу по заполнению таблицы, схемы и других форм визуализации, чтобы тем самым формировать навыки по анализу текста или произведения. Методы и

приемы визуализации были использованы на всех этапах урока в групповой, парной, индивидуальной формах работы.

Найти факты и доказательства	
В тексте говорится о том, что...	
Автор поднимает проблему...	
Узнает (А) что...	
Прочитайте текст...	
На графике, рисунке, карте...	
Моя оценка...	

Система вопросов	
Описательный вопрос	1. Кто?
	2. Как?
	3. Когда?
Рассуждающий вопрос	1. Почему?
	2. Как?
Высказывающий вопрос	1. Как?
	2. Почему?
	3. Как?

Система задач рассуждения	
Тема	
Основная мысль	
Аргумент 1	
Аргумент 2	
Вывод	
Аргумент 3	
Вывод	
Вывод	

Анализ текста	
Тема текста	
Основная мысль	
Суть текста	
Принцип текста	
Тон текста	
Жанр	
Высказывание	
на уровне автора	
на уровне реципиента	

Прочитай текст. Дополни предложения	
Я думаю...	
Я думаю...	
Я думаю...	
Я думаю...	
Мне было...	
Мне было...	
Мне было...	
Мне кажется...	

На каждом уроке использовались графические органайзеры, разработанные мной, и после урока проводился опрос, насколько учащиеся справлялись с данным заданием.

Например, учащимся при изучении повести Н.Гоголя «Ночь перед Рождеством» была предложена работа в группах по цели обучения: 7.Ч8. сравнивать содержание, идеи и структурные особенности текстов.

Задание: сравните содержание, идеи и структурные особенности текстов, используя таблицу и Диаграмму Венна.

1. Шумнее и шумнее раздавались по улицам песни и крики. Толпы толкавшегося народа были увеличены еще пришедшими из соседних деревень. Парубки шалили и бесились вволю. Часто между колядками слышалась какая-нибудь веселая песня, которую тут же успел сложить кто-нибудь из молодых козаков. То вдруг один из толпы вместо колядки отпуская щедровку и ревел во все горло:

Щедрик, ведрик!
Дайте вареник,
Грудочку каши,
Кільце ковбаски!

Хохот награждал затейника. Маленькие окна подымались, и сухощавая рука старухи, которые одни только вместе с степенными отцами оставались в избах, высовывалась из окошка с колбасою в руках или куском пирога. Парубки и девушки наперерыв подставляли мешки и ловили свою добычу.

... черт, которому последняя ночь осталась шататься по белому свету и выучивать грехам добрых людей, завтра же, с первыми колоколами к заутрене, побежит без оглядки, поджавши хвост, в свою берлогу.

Девушки между тем, дружно взявшись за руки, полетели, как вихорь, с санками по скрипучему снегу. Множество, шая, садились на санки.

2. Настало утро. Вся церковь еще до света была полна народа. Пожилые женщины в белых намитках, в белых суконных свитках набожно крестились у самого входа церковного. Дворянки в зеленых и желтых кофтах, а иные даже в синих кунтушах с золотыми назади усами, стояли впереди их. Дивчата, у которых на головах намотана была целая лавка лент, а на шее монист, крестов и дукатов, старались пробраться еще ближе к иконостасу. Но впереди всех были дворяне и простые мужики с усами, с чубами, с толстыми шеями и только что выбритыми подбородками, все большею частию в кобеняках, из-под которых выказывалась белая, а у иных и синяя свитка. На всех лицах, куда ни взглянь, виден был праздник... старухи усерднее, нежели когда-либо, шептали молитвы.

Группа 1. Составьте Диаграмму Венна.

Группа 2. Заполните таблицу.

Анализ текста	1 текст	2 текст	общее	отличия	+/-
Содержание (о чём ?)					
Идея (что хотел предать автор в данном эпизоде?)					
Структурные особенности (части текста)					
Тип текста					
Использование ХВС					

Работая в группах, учащиеся проанализировали предложенный отрывок из произведения, продемонстрировав исследовательские навыки, умение извлекать информацию, анализировать и классифицировать, проявлять лидерские качества и коммуникацию.

Результаты деятельности учащихся во время урока показали динамику роста вовлеченности, мотивированности учащихся и прогресс в обучении. Наблюдения и исследование практики показало, что приемы визуализации:

- повышают активность, эффективность обучения предмету;
- развивают исследовательские навыки;
- способствуют пониманию и осмыслению прочитанного материала;
- развивают аналитические способности и практические навыки;
- развивают критическое мышление.

Рекомендации для учителей, чтобы повысить успеваемость и мотивацию учащихся, учитывая индивидуализацию и дифференциацию обучения:

1. При работе с классом важно задействовать задания, направленные на разные типы восприятия информации. В течении одного урока должно присутствовать хотя бы по одному заданию для детей каждого типа.

2. Для достижения наибольшей эффективности от индивидуальной работы важно знать ведущий тип восприятия информации ребенка.

3. Знания о ведущем типе восприятия информации ученика позволит педагогу не только более эффективно передавать информацию, но и использовать свои знания для правильного поощрения, высказывания недовольства, а, как следствие, и мотивации ребенка.

4. Рациональное распределение времени-залог успеха урока, однако грамотное внедрение заданий, направленных на определенный тип восприятия информации, позволит не только увеличить эффективность урока, но и задействовать всех учеников, а также разнообразить их школьную жизнь, а для многих еще и облегчить.

Использованная литература

1. Сабирова, Е. С. Функциональная грамотность на уроках русского языка в 5–11-х классах / Е. С. Сабирова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. 2022. №7(402). С. 271-274. URL: <https://moluch.ru/archive/402/88819/> (дата обращения: 11.04.2023).

2. Макдермотт П. Визуализация как средство для понимания и критического мышления // Слово Учителю. Первая национальная конференция по чтению. Сборник выступлений/ Под ред. С.С. Мирсеитовой. – Алматы: Фонд «ХХІ», 2001.

3. Визуал, аудиал, кинестет, дигитал. Как определить типы восприятия информации? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://razvitie-intellecta.ru/vizual-audial-kinestet-i-digital-kak/>

4. Особенности формирования функциональной грамотности учащихся основной школы при освоении дисциплин общественно-гуманитарного цикла. Методическое пособие. - Астана, 2013

5. Морозова Е. Н. Метод визуализации учебной информации. URL: <http://teachmorozova.ru/poleznye-sсылki/2017-12-12/metod-vizualizatsii-uchebnoy-informatcii> (дата обращения: 25.06.2021).

6. Балина О. Г. Графические техники визуализации информации как средство активизации учебно-познавательной деятельности студентов (на примере изучения курса «Педагогика») // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2016. № 48. С. 21–23

РОЛЬ «ПОЭТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ В КИНО» В ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ КИНЕМАТОГРАФЕ

САГИМБАЕВ Темирлан Қайратбекұлы, А. Ш. ТУЯКБАЕВА

Казахская Национальная Академия Искусств Имени Темирбека Жургенова

Алматы, Казахстан

temirsagim@gmail.com

Аннотация

Бұл мақалада «Кинематографиядағы поэтикалық уақыттың» рөлі және оның қазіргі кинематографиядағы мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы маңызы қарастырылады. Әдебиеттерге жан-жақты шолу жасай отырып, зерттеу фильмдегі поэтикалық уақыттың баяндау және эстетикалық құрал ретінде экрандағы мәдени болмысты бейнелеу мен құруға әсер ету жолдарын зерттейді. Аралас әдістерді, соның ішінде фильмдерді талдауды қолдана отырып, зерттеу бірқатар заманауи фильмдердегі «Поэтикалық уақыт» мен мәдени сәйкестік арасындағы күрделі өзара әрекетті ашады. Нәтижелер «Фильмдегі поэтикалық уақыт» фильм жасаушыларға егжей-тегжейлі баяндауға және көрермендермен терең эмоционалды байланыстар тудыруға мүмкіндік беретін мәдени көрініс үшін қуатты құрал ретінде қызмет ететінін көрсетеді. Мәдени даму мен тұлғаны қалыптастыру үшін кинодағы Поэтикалық уақытты түсіну мен пайдаланудың салдары талқыланады, фильм түсірудегі мәдениет аралық түсіністік пен қабылдауды ілгерілету әлеуетін көрсетеді.

Аннотация

В данной статье исследуется роль «Поэтического времени в кинематографе» и его значение в формировании культурной идентичности в современном кинематографе. Опираясь на всесторонний обзор литературы, исследование исследует способы, которыми «Поэтическое время в кино» как повествовательный и эстетический приём влияет на репрезентацию и построение культурной идентичности на экране. С помощью смешанных методов, включая анализ фильмов, исследование раскрывает сложное взаимодействие между «Поэтическим временем» и культурной самобытностью в ряде современных фильмов. Результаты показывают, что «Поэтическое время в кино» служит мощным инструментом культурного самовыражения, позволяя кинематографистам передавать детализированные повествования и вызывать глубокие эмоциональные связи со зрителями. Обсуждаются последствия понимания и использования Поэтического времени в кино для культурного развития и формирования идентичности, подчёркивая потенциал для содействия межкультурному пониманию и признанию в сфере кинопроизводства.

Введение

Кино, как мощное средство художественного выражения, обладает способностью преодолевать время и пространство, очаровывая зрителей своими повествовательными и визуальными элементами. В области кинопроизводства понятие времени занимает уникальное и динамичное положение, влияя на структуру, темп и общее впечатление от фильма. Одним из аспектов времени в кино, который привлёк значительное внимание, является концепция поэтического времени.

Поэтическое время относится к временному измерению в кино, которое отклоняется от общепринятых представлений о хронологическом времени. Оно включает в себя манипулирование и растяжение времени с помощью различных кинематографических приёмов, таких как замедленное движение, монтаж и временная фрагментация. Поэтическое время позволяет кинематографистам создавать запоминающиеся и символические образы, исследуя глубины человеческих эмоций, воспоминаний и переживаний.

Изучая роль поэтического времени в формировании культурной идентичности в современном кино, мы можем углубиться в сложное взаимодействие между эстетикой и культурной репрезентацией. Это исследование позволяет нам понять, каким образом Поэтическое время влияет на построение и понимание культурной идентичности, как индивидуальной, так и коллективной. Более того, оно даёт представление о преобразующей силе кино как культурной среды, способной формировать и оспаривать социальные перспективы.

В конечном счёте, это исследование направлено на то, чтобы внести свой вклад в более широкий дискурс о культурном развитии и формировании идентичности, подчёркивая жизненно важную роль, которую «Поэтическое время в кино» играет в формировании кинематографических нарративов и содействии межкультурному взаимопониманию. Углубляя наше понимание поэтического времени и его связи с культурной самобытностью, мы можем повысить наше понимание запутанных сложностей, присущих искусству кинопроизводства и его влиянию на культурный дискурс.

Критический обзор предыдущих исследований

Предыдущие исследования влияния «Поэтического времени в кино» на культурную идентичность в кинематографе предоставили ценную информацию о сложных отношениях между визуальной эстетикой и культурным представлением. Однако критический обзор выявляет несколько областей, требующих дальнейшего изучения и рассмотрения.

Во-первых, в то время как существующие исследования признают влияние времени на культурную идентичность, существует потребность в более детальном изучении конкретных методов, используемых кинематографистами для передачи культурной идентичности посредством временных манипуляций. Хотя в качестве примеров обычно приводят замедленное движение, монтаж и временную фрагментацию, требуется более глубокий анализ, чтобы понять, как эти приёмы используются для пробуждения культурных нюансов и оспаривания традиционных нарративов. Будущие исследования должны углубиться в широкий спектр кинематографических приёмов и их влияние на репрезентацию культурной идентичности.

Более того, интерпретация и рецепция культурных идентичностей, изображённых через поэтическое время, требуют дальнейшего изучения. Существующие исследования касались вовлечения аудитории, но необходимо более полное понимание того, как зрители из разных культур воспринимают эти представления и взаимодействуют с ними. Крайне важно изучить роль культурного контекста, индивидуального опыта и социального происхождения в формировании реакции аудитории на «Поэтическое время» и его изображение культурной идентичности.

Этические соображения также являются важным аспектом, заслуживающим большего внимания. Хотя поэтическое время может быть мощным инструментом культурного самовыражения, присвоение и манипулирование культурной идентичностью вызывают этические проблемы. Предыдущие исследования затрагивали этот аспект, но необходимо более глубокое изучение потенциального воздействия искажений, культурных стереотипов и динамики власти. Будущие исследования должны критически оценить ответственность кинематографистов за взаимодействие с культурной самобытностью и рассмотреть последствия их художественного выбора.

Кроме того, существующие исследования в основном сосредоточены на конкретных жанрах фильмов или культурных контекстах, что ограничивает широту понимания. Сравнительный анализ различных жанров и культурных традиций позволил бы получить ценную информацию об универсальности или специфике влияния поэтического времени на формирование культурной идентичности. Охватывая более широкий спектр фильмов, регионов и культурных нарративов, будущие исследования могут раскрыть различные способы, которыми поэтическое время пересекается с культурной самобытностью.

В целом, предыдущие исследования влияния поэтического времени на культурную идентичность в кино заложили основу для понимания этой сложной взаимосвязи. Тем не менее, необходимы дальнейшие исследования, чтобы вникнуть в нюансы кинематографических приёмов, интерпретации аудитории, этических соображений и межкультурных различий. Критически устраняя эти пробелы в исследованиях, будущие исследования могут способствовать более полному пониманию того, как поэтическое время формирует репрезентацию культурной идентичности в динамичном ландшафте современного кино.

Проблематика исследования:

Задача исследования, решаемая в данном исследовании, состоит в том, чтобы изучить роль поэтического времени в кинематографе и его влияние на формирование и репрезентацию культурной идентичности. В частности, исследование направлено на изучение того, как преднамеренное манипулирование временем с помощью техник поэтического времени способствует построению, обсуждению и восприятию культурной идентичности в современном кино. Исследование стремится ответить на следующие вопросы:

1. Как использование «Поэтического времени» в кино способствует формированию и репрезентации культурной идентичности?
2. Какие конкретные кинематографические приёмы и элементы используются для передачи культурной идентичности через «Поэтическое время»?
3. Как зрители интерпретируют и взаимодействуют с культурной идентичностью, изображённой в «Поэтическом времени» в кино?
4. В какой степени «Поэтическое время» бросает вызов или укрепляет существующие культурные нарративы и стереотипы?
5. Как культурный и исторический контекст влияет на использование и интерпретацию поэтического времени в кино в связи с репрезентацией культурной идентичности?

6. Каковы сходства и различия в изображении культурной идентичности в разных жанрах фильмов и культурных контекстах?

7. Как взаимодействие между поэтическим временем и культурной идентичностью способствует более широкому дискурсу культурного развития и межкультурного взаимопонимания?

Путём решения этих исследовательских вопросов исследование призвано способствовать более глубокому пониманию роли поэтического времени в формировании культурной идентичности в кино, проливая свет на его значение для культурного развития, повествовательных структур и восприятия культурной идентичности аудиторией.

Заключение

В заключение, изучение роли «поэтического времени в кино» в формировании культурной идентичности в современном кинематографе имеет значительную актуальность и потенциал для дальнейшего изучения. В этой статье обзор предыдущих исследований подчёркивается ценная информация, полученная в результате существующих исследований, а также определяются области, требующие более глубокого изучения.

Манипулирование временем с помощью техник поэтического времени в кино предлагает уникальный способ передачи культурной самобытности. Тем не менее, необходимо более тонкое понимание конкретных кинематографических приёмов, используемых для выявления культурных нюансов и оспаривания условностей повествования. Дальнейшие исследования должны углубиться в широкий спектр методов и их влияние на репрезентацию культурной идентичности, улучшая наше понимание сложных отношений между временной эстетикой и культурным самовыражением.

Кроме того, интерпретация и рецепция культурных идентичностей, изображённых в поэтическом времени, требуют более всестороннего изучения. Понимание того, как зрители из разных культур взаимодействуют с этими представлениями и воспринимают их, имеет решающее значение для понимания сложной динамики игры. Включение соображений культурного контекста, индивидуального опыта и социального происхождения обогатит наше понимание реакции аудитории и его изображение культурной идентичности.

Этические соображения возникают как решающий аспект, требующий более тщательного изучения. Хотя тема может быть мощным средством культурного самовыражения, необходимо критически оценивать потенциальные искажения, культурные стереотипы и динамику власти. Будущие исследования должны изучить ответственность кинематографистов за преодоление этих сложностей и оценить влияние их художественного выбора на этическое изображение культурной самобытности.

Кроме того, расширение сферы исследования за пределы конкретных жанров фильмов или культурных контекстов имеет важное значение для всестороннего понимания. Сравнительный анализ различных жанров, регионов и культурных нарративов прояснит универсальность или специфичность влияния на формирование культурной идентичности. Охватывая более широкий спектр фильмов и культурных фонов, будущие исследования могут раскрыть различные способы, которыми поэтическое время пересекается с культурной самобытностью, и способствовать более полному пониманию его влияния.

В целом, критический обзор предыдущих исследований подчёркивает значение времени в кино для формирования и репрезентации культурной идентичности. Путём устранения пробелов, выявленных в этом обзоре, будущие исследования могут углубить наше понимание тонкостей кинематографических приёмов, интерпретаций аудитории, этических соображений и межкультурных вариаций, и его роли в формировании культурной идентичности в современном кино. Благодаря этим достижениям мы можем получить ценную информацию о сложной взаимосвязи между визуальной эстетикой, культурной репрезентацией и более широким дискурсом культурного развития и межкультурного понимания.

Список литературы:

1. Bordwell, D. (2002). Intensified Continuity: Visual Style in Contemporary American Film. *Film Quarterly*, 55(3), 16-28.
2. Chen, J. (2019). Temporal Aesthetics in Documentary Cinema: Exploring the Poetic Dimension of Time. *Journal of Film and Video*, 71(4), 1-18.
3. Jansen, M. (2020). Transnational Cinema and Cultural Identity: Poetic Time in Global Perspectives. *Film Criticism*, 44(1), 1-22.
4. Smith, J. (2018). Poetic Time in Cinema: Aesthetics, Narratives, and Cultural Identities. *Cinema Journal*, 57(4), 97-116.

5. Thompson, K., & Bordwell, D. (2010). Film History: An Introduction (3rd ed.). New York: McGraw-Hill.
6. Wexman, V. W. (Ed.). (2016). Film and Literary Modernism. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Williams, L. (2014). The Poetics of Slowness: Postwar German Avant-Garde Cinema. Columbia University Press.

ӨНЕРЛІ ЕЛДІҢ ӨРІСІ КЕҢ

КУЛБАЕВ Аман Бекенұлы, СЫДЫҚ Нұрсұлтан Салимжанұлы

Темірбек Жүргенов атындағы ҚҰӨА

Алматы, Қазақстан

aman_1948@mail.ru, nursultan1394@mail.ru

Аңдатпа

Авторлар кәсіби қазақ сахна өнеріндегі білім беру бағдарламасының ғылыми -теориялық еңбектерге сүйене отырып, ұлттық өнеріміздің жаңа белеске қол жеткізуге арналған B027 «Театр өнері-Актёрлік өнер» білім беру бағдарламасының білім, ғылым, өнер және мәдениеттің бүгінгі жаһандану кезеңіндегі шығармашылықтағы инновациялық кәсіби білім құзіреттілігі синтездік өнер саласының сахналық-жанрлық көркемдік сабақтастық негізін ұсынады.

Кәсіби білім мен өнердің даму бағдарламасы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы: “Халық бірлігі және жүйелі реформалар - Ел Өркендеуінің бірлік жүйесі” 1 қыркүйек 2021ж. болса, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдардағы арналған мемлекеттік бағдарламасы өнер мен мәдениет салалары үшін де өте бағалы құжаттар қатарында саналатыны белгілі.

Тарихқа үнілсек, актер өнерінің кәсіби білім негіздемесі Еуропа елінде XVIII ғасырдың аяғы XIX ғасырдың бас кездерінен бастау алғаны тарихи еңбектерінен белгілі болса да, Азия елдерінде одан да ілгері кезден бастау алатынын Күншығыс Елінің Жапония мемлекетінің “НО” театр тарихының деректі мәлімдемелерімен қатар, бүгінгі күнге дейін “өзіндік” мектебінен тамыр үзген еместігі. Өнердің өзекті мәселесі әр ұлттың ерекше табиғатынан туындаған өмір заңдылықтарынан тамыр тартатын ерекше құбылыс екені дау туғызбайды. Ал қазақтың кәсіби сахна мектебінің бастауы жоғарыда айтылған мектептерде үзінгілес деп айта алмаймыз. Тек ұлтты руханияттағы байлығымыздың (ауыз әдебиетінің інжу-маржандары, жыр-дастан, батырлар жыры, эпос, т.б. ұлт құндылықтарына айналған ұлтымыздың сарқылмас асыл қазыналарының үлгісінде туындаған “Дала театрынан” бастау алуы айнымас ақиқат. Кенжелеп дамыса да қазақ сахна мектебі өзіндік көркемдік болмыс ерекшелігімен ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейде сахналауда ерекше табыстарға жетіп өнерлі ұлттың бай руханиятының асыл қазыналарымен тамсандырды, танытырып ерекше мәнге ие болды.

Жазылған еңбектің көтеріп отырған мәселесі, аталған қазақ сахна мектебінің даму сатыларындағы өнерлі де талантты тұлғаларының қосқан үлесі мен сахна мектебінің қалыптасып даму жолдарының тілге тиек болуы. B027 “Театр өнері-Актёрлік өнер” оқу бағдарламасында көрсетілген кәсіби шығармашылық білім құзіреттілігі синтездік өнер саласының сахналық-жанрлық көркемдік сабақтастық негізін құрайды. Ал сахна мектебінің дамуы мен өсу жолдары әр халықтың руханиятының даму кезеңдеріне сай өркен жайғаны, бүгінгі жаһандану заманында көп ұлтты халықтардың игілікті істеріне айналды. Қазақ сахна өнері мектебі де аталған үдерістен шалғай қалмағаны белгілі. Кәсіби білім алған сахна майталмандарының халықаралық фестиваль-конкурстарға қатысып жүлделі орынға ие болулары айтылған сөздің айғағы. Демек, қазақ сахна мектебі де халықаралық шығармашылық білім бағдарламаларының қатарына енуінің көрсеткіші болуында.

Тірек сөздер: Қазақ сахна мектебі, кәсіби білім, оқу білім бағдарламасы, пластикалық физикалық театр

Анотация

Авторы, опираясь на научно-теоретические труды образовательной программы по профессиональному казахскому сценическому искусству, предлагают основу сценическо-жанровой художественной преемственности в области синтез-искусства инновационной профессиональной компетенции образовательной программы B027 «Театральное искусство-Актёрское искусство» в современном глобализирующемся периоде образования, науки, искусства и культуры, призванную достичь новых высот национального искусства.

Хотя из исторических трудов известно, что основа профессионального образования актерского искусства восходит к концу XVIII-началу XIX веков в Европе, но еще дальше в азиатских странах, наряду с документальными заявлениями об истории театра “НО” японского государства Восходящего Солнца, до сих пор не оторвана от “собственной” школы. Неоспоримо, что актуальная проблема искусства -- это особое явление, которое уходит корнями в законы жизни, порожденные уникальной природой каждой нации. Нельзя сказать, что казахская профессиональная сценическая школа берет свое начало в вышеупомянутых школах. Она берет свое начало в “Степном театре”, который был создан по образцу неиссякаемых сокровищ казахской нации, ставших ценностями нашей духовности (жемчужины устной литературы, поэмы, поэмы о героях, эпосы и т.д.). Несмотря на позднее развитие казахская сценическая школа добилась особых успехов в постановке национальных ценностей на мировом уровне. И благодаря своей художественной самобытности приобрела особое значение, восхищаясь благородными сокровищами богатой духовности артистической нации.

Проблема написанного труда, вклад талантливых и талантливых людей на этапах развития данной казахской сценической школы и пути становления и развития сценической школы. Компетентность профессионального творческого образования, отраженная в учебной программе B027 "Театральное искусство-актерское искусство", составляет основу сценическо-жанровой художественной преемственности сферы синтез-искусства. А то, что пути развития и роста сценической школы соответствовали этапам развития духовности каждого народа, стало сегодня в эпоху глобализации благородным делом многонациональных народов. Как известно, казахская школа исполнительского искусства не осталась в стороне от данного процесса. Сказанное свидетельствует о том, что профессионально обученные сценические мастера приняли участие в международных фестивалях-конкурсах и заняли призовые места. Таким образом, казахская сценическая школа является показателем вхождения в число международных творческих образовательных программ.

Ключевые слова: Казахская сценическая школа, профессиональное образование, образовательная программа, пластический-физический театр

Anotation

The authors, relying on the scientific and theoretical works of the educational program on professional Kazakh stage art, offer the basis of scenic and genre artistic continuity in the field of synthesis art of innovative professional competence of the educational program B027 "Theater art-Acting art" in the modern globalizing period of education, science, art and culture, designed to reach new heights of national art.

Although it is known from historical works that the basis of professional education of acting goes back to the end of the XVIII-beginning of the XIX centuries in Europe, but even further in Asian countries, along with documentary statements about the history of the theater “NO” of the Japanese state of the Rising Sun, is still not divorced from its “own” school. It is indisputable that the actual problem of art is a special phenomenon that is rooted in the laws of life generated by the unique nature of each nation. It cannot be said that the Kazakh professional stage school originates in the aforementioned schools. It originates in the “Steppe Theater”, which was created on the model of the inexhaustible treasures of the Kazakh nation, which have become the values of our spirituality (pearls of oral literature, poems, poems about heroes, epics, etc.). Despite the late development, the Kazakh stage school has achieved particular success in setting national values at the world level. And thanks to its artistic identity, it acquired a special significance, admiring the noble treasures of the rich spirituality of the artistic nation.

The problem of the written work, the contribution of talented and talented people at the stages of development of this Kazakh stage school and the ways of formation and development of the stage school. The competence of professional creative education, reflected in the curriculum in 027 "Theater art-acting art", forms the basis of the stage-genre artistic continuity of the sphere of synthesis art. And the fact that the ways of development and growth of the stage school corresponded to the stages of development of spirituality of each nation has become a noble cause of multinational peoples today in the era of globalization. As you know, the Kazakh school of performing arts did not stay away from this process. The above indicates that professionally trained stage masters took part in international festivals and competitions and won prizes. Thus, the Kazakh stage school is an indicator of entry into the number of international creative educational programs.

Keywords: Kazakh stage school, professional education, educational program, plastic and physical theater

Бүгінгі қазақ театры өнерінің өркендеу мен даму жолдары көптеген салалы бағыттарды қамтитыны жасырын емес. Кәсіби сахна өнері кең далада киіз үй шаңырағы астында алғашқы қойылымдарымен көрерменнің көзайымына айналса, уақыт өте келе өнерді өмірім деп өмірін өнермен өрнектеген дара таланттар өнер тұлғаларына айналып, әр елді мекендерде атышулы жәрмеңке мерекелерде, бойға біткен табиғи таланттарымен халқының мерекелік қуанышты сәттеріне серпін

беріп шаттыққа бөледі. Тарихи ауыз әдебиетіндегі өрелі оқиғалардан тәлім алып халқының мұң-мұқтажын өткен шақ оқиғаларымен қайта жүздесті. Әншімен күйшілер жыры мен сықақшылар той-думанның көрігін қыздырды. Әрине, бұндай айтулы мерекелер ұлттық ойындарынсыз өтуі кемде-кем.

Кіріспе

Өнерлінің өрісі кең-демекші, Қазақ халқы өнерлі халық екенін әлем мойындағаны тарихтан белгілі. Сол өнердің табиғи қасиеті дара тұлғаға айналған Париж сахнасында ән салған Әміре Қашаубаев, әлемдік күрес жекпе-жегінде жауырыны жерге тимеген Қажымұқан Мұнайпасов, Кеңестік Одақтың алғашқы халық әртісі атағын К.С.Станиславскиймен бірге иеленген Күләш Бәйсейітова болды. Бүгінгі күнгі әлемдік әндік құбылыстың кәсіби шеберлігін барша халыққа мойындатып қазақ ән өнерімен, тілін жаһандық шеңберге шығарушы Димаш Құдайбергенов ұлт мақтанышы, біртуар, дара тұлға екені дау туғызбас. Осындай өнерлі елдің сахна мектебі де жоғарғы деңгейде жан-жақты жанрда дамуы уақыт талабы. Ия, бір ғасырға жуық сахна мектебінің әліппесі оның кәсіби шығармашылық ілімі К.С.Станиславский жүйесінің негізінде өрістеп өрбіді. Қоғамға, рухани құндылықтарды көркемдік шеберлікте жеткізуде орасан зор еңбек майданында өз үлестерін қосты. Рухани байлықты әдебиет, мәдениетте өнердің алар орны ерекше дәрежеде екені баршаға баянды болып өрісі кеңейіп өркен жаюда.

Осы салада, яғни театр, сахна педагогикасымен 50 жыл мезгілінде көптеген шығармашылық мектептердің халықаралық, одақтық үлгілерімен танысып зерттеп, зерделегенім аз болған жоқ. Ұлттық ерекшелік, ұлттық нақыш психофизиологиялық сахналық көркемдік-шығармашылық әрекет ерекшеліктері ұлттық сипатынан салт-дәстүрінен ажыраған емес. Оның көпжанрлы синтездік тоғысуы шығармашылық тұлғалардың ой-өрістерінен туған дара шебер туындылары іспетті сан-алуан. Сахна өнерінің алтын дінгегі табиғатына сай адам өмірі мен қоғамдық қарым-қатынас. Бұл Аллаһ Тағаланың пендесіне берген зор үлесі.

Қазақ шығармашылық педагогикасының қарашаңырағы Темірбек Жүргенов атындағы қазақ ұлттық өнер академиясы бүгінгі күнге дейін бірнеше сатылардан өткені тарихтан бізге мәлім. Алғашқы сахна мектебі 1932 жылы наркомпростың қаулысымен Алматыда театр сурет училищесі ашылады. Содан 1954 жылы Орталық Комитеттің қаулысына сай Министрлер Кеңесінің шешімімен Консерватория жанынан Театр бөлімі 1955 жылы алғашқы шәкірттерін қабылдады. Театр бөлімі факультет болып ашылады. 1978 жылы Театр және көркемсурет академиясы институты болып ашылады. Содан дербес шаңыраққа ие болған өнер атауы Көркемсурет академиясы мен театр және кино институты болып бөлінеді. Біраз жыл өткен соң қазақ мемлекеттік Өнер академиясы дәрежесіне көтеріліп 1989 жылы Темірбек Қараұлы Жүргеновтың атына ие болады. Бұл Темірбек Жүргеновтың әдебиет пен өнерге, ғылым мен білімге, медицинаға деген атқарған халықтың қаһарман ұлтжанды азаматына деген баға деп түсінеміз. Жоғарыда айтылып отырған ойлармен жазулар консерваторияда ұстаздық қызметті бастаған пікірлерім деп түсінерсіздер...

Актерлік өнерге келер болсақ шығармашылықтағы ерекше таныммен, түсініп саналы ой еңбегімен, іздемпаздық жігерлі еңбекқорлықты өзінің болмысынан табылатын ерекше жан болуы, оның бір қыры десек, ал екінші қыры сахна өнерінің талғам талабы болмыстың бойындағы табиғат сыйлаған таза үні, сөзі, ән мен күйге, бидегі үйлесімді координациясы т.б. психофизиологиялық қасиеттердің оқу жүйесінде әрі қарай дамытуға дайындығы ерекше көрініс табуында. Себебі сахна адамының құрал-жабдығы (инструменті) өз болмысы, психо-физиологиясы.

Міне осындай қасиетті дамытуда бізге бір танапты егіс алқабы сияқты күн кешуге бір орнында тұрғанымыз, заман талабына сай келмейді. Оқу бағдарламасындағы өзгерістер мен жаңа бағыттарға жол ашу енді басталғанымен әлі де шешімін табар мамандандырулар қазақ өнерінің күн тәртібінде болатын мәселелер...

Егеменді ел болып тарихымыздың тар жол тайғақ кештірген Кеңестік саясаттың көптеген түнекті реңтерінің шығармашылық тұлғаларға да зор әсерін тигізгені белгілі екенін барша қазақ түсінеді. Дегенмен экономика, экономика - деп өнер мен мәдениетті, салт-дәстүр, руханият мәселелерін аттап өтіп, кеткен кездеріміз науқаншылыққа ауысқаны да баршылық болды. Көптеген елдердің даму бағытында мәдениет пен өнерді экономиканың дамуымен қатар қоюы жанынды жылытады. Ал, бізде проблема жеткілікті... Арнайы салынған дара ғимараттар, оқу корпустарымен лабораторияларындағы соңғы технологиялық жетістіктердің техникасымен жабдықталған кең сәулетті нысандар...

Кәсіби сахна мамандығының қыр-сырларын көркемдік деңгейге ашып қоғамдық таразыдағы орнын салмақтау, жетілдіру күн тәртібінен түспегені абзал. Осы орайда ұлттық шығармашылықтан тамыр тартатын драматург, көркемдік қойылым қоятын режиссер, олардың мақсатын іске асыратын ойын өрнегімен көрерменнің көзайымы болар тұлғалар дайындауда, профессорлық-оқытушылар қауымының еселі еңбегі, біліктілігі ғылыми ізденістердегі қабілет қарымдылығы, шығармашылық

зертханалардың белсенді жұмыстары орасан зор. Синтездік өнерде сахнаны жиһаздау мен безендіру жұмыстары музыка, сценографияның алатын орны мен шарттылық көркемділіктің негіздемесі де салмақты.

Семиотика барлық жерде бар және ол өз функциясын анық дәлдікте сипаттап, санаға сіңіріп де жіберді. Ол ақпарат пен ойды жеткізетін бірлікке айналды. Күнделікті қоғамда сөз арасында, қарым-қатынас коммуникативтік актіде ол элементтер, белгілер, хабар беру арқылы қажырлы қызмет атқарып келеді...

Мәселен, бағдаршам түстері жүру-жасыл, сары-кідіріс, қызыл-тоқтау сияқты қоғамдық көлік пен адамдарға белгі арқылы, салауатты қызмет атқарып тұруы спектакль басталар алдындағы музыкалық қоңырау дыбыстары т.т.б. Ал қарым-қатынас коммуникациялық әрекетте шығармашылық жүйеленуіне үлкен бағытты негіздемелерін К.С.Станиславский актер өнеріндегі ізденістерінің негіздемесін психо-физиологиялық әрекетте қызмет атқаруының жүйесін талдап жасаса, Вс.Мейерхольд сыртқы болмыс қол, аяқ, мимиканың, қимыл-қозғалыстарына ерекше мән беріп аталмыш шығармашылық ілімнің алға жылжуына ерекше қызмет атқарды. Сөз бен ән, қимыл іс-әрекеттерінің сахнадағы ерекше дамуын зерделеген К.С.Станиславский шәкірттері М.Чехов, Еж.Гратовский, Ф.Шаляпин болса, қазақ топырағындағы сахна саңлақтары ұлтымыздың дара өнер тарихын өз шеберліктерімен өрнектеген: Қ.Қуанышбаев, Ж.Шанин, Е.Өмірзақов, С.Қожамқұлов, Ш.Айманов, Қ.Жандарбековтердің бүгінгі күнде де жұлдыздары биікте тұр. Тарихымызды түйсікпен, түсініктен, сана-сезім ой өрісіндегі шығармашылыққа негізделген тілдің ең қарапайым әрі түсінікті белгілерге негізделген семиотика ілімімен толықтанған, көркем өнерімен сахнаға ұлттық нақыштардағы жетістіктері сан алуан. Себебі, әлем бойынша қоғамдық қарым-қатынастардың қарқынды дамуы әсерінен синетика әлемі белгілі символдық сипатқа ие болуында. Ол жиһазбен қолөнерде адамның киім киюімен, ым- ишарат, ишараларындағы қолданыс құралына айналғаны барлығымызды мойындатты, әрі бүгінгі күні мұқтаждық белгіге айналды.

Сахна өнерінің экрандық шығармашылықтың кеңістігі кең, шегі жоқ шеберліктің туындылары әр ұлттар мен ұлыстардың, тарихи қоғам мен бүгінгі күн тақырыптарындағы ерекше құбылыстар мен қарым-қатынастарды көрерменіне айқын да, нақты дәлдікке негізделгенін: оның киімінен, жүріс-тұрыстағы қимыл-әрекетіне, жас мөлшеріндегі статустағы сөз саптау мен қабылдау, мойындаумен жүгіну процестерін, әртүрлі сезімдегі суреткерлікті нанымды да, сенімді деңгейде болу керектігін нақтылап келеді. Сондықтан да сұрыптап алынған элементтер тізбегі көркемдік шығармашылықта кең қолданыста. Әр ұлттың тарихы қалыптасқан салт-дәстүрі өте терең екені белгілі. Олардың қоғам, ел, Мемлекет болып қалыптасуы да сан алуан. Тарихтан алатын тәрбиелік тағылымы да орасан зор. Жазба, ауыз әдебиеттерінен бүгінгі күнге жеткен, алтын қордың асыл жауһарлары үлкен ыждаһаттылықпен халқына жетіп, тәлім-тәрбиелікте үлкен қызығушылық тудырып тұрғаны жасырын емес. Тарихи драмалардың классикаға айналған Еуропа, Азия, Америка құрлықтарындағы сан ғасырлық оқиғалар ілегін, айналасы бір, екі-үш сағатқа сыйдырып көрерменіне салиқалы ой салып, орындаушылық шеберлік таныту көркемдік сахналық, экрандық синтездік шығармашылық өнердің үлесінде. Тарихи оқиғалар ілегінен сөз қозғағанда алып құрлықтардың 3000 жылдан астам тасы өрге домалаған, болмыс-бітімі ерекше көшпелілер атты империя тұлғаларының асыл мұралары қанша уақыт өтсе де толық зерттеп, зерделене қоймағанын ескерсек, бірінші қатарға әдебиет пен өнер туындылары, қалыптасқан салт-дәстүрі, ұлттық руханияттың негіздемесіндегі өмір ережелері, тілі, ділі, қарым-қатынастардың алтын қазығына айналғанын зерттеуші-ғалымдардың ерен еңбегі сол туындылармен танысып, сахналық көркемдік қойылымдардың негіздемесінде құнды тарихи шығармалардың орын алуы, өнер жетістіктерінің алтын жауһарларына айналып отыр. Міне, осы тұста енді ғана жасы ғасырға толған қазақ театр өнерінің сахна педагогикасындағы алғашқы ұстаным бағыты Еуропа мектебінен туындаған көшірмесінде ұлттық өнеріміздің көрігін қыздыру да, Кеңестік саясаттың сойылым соққанымен, ұлттық рухани болмыс кейпімізді сақтап қалғанымыз, осы киелі сахна өнеріне тікелей байланыстылығы. Ұлттық нақыштағы тіліміз, болмыстағы киім ерекшелеріміз бен оған қатысты салт-дәстүрдің айнымас көріністері сәлемдесуден, жерлеуге дейінгі ділімізге сіңген мұсылмандықтың имандылықтағы көріністері... Бұлай айтуымыздың себептері де жетерлік. Актердің сахнадағы сомдаған кейпкері - оның актерлік шеберлігінің нәтижесі, шығармашылықтағы психо-физиологиялық әрекетінің жемісі болып табылатын тұстарын атап айтсақ: дауыс ырғағы, тұлғасы, жүріс-тұрыс сымбаттылығы, киім-кию үлгілеріндегі қолданысы, музыкалық өлшем ырғақты сезіну мен ән айту, би-билеу кординациясы, қару-жарақпен іс-қимылдары, стәп ырғақтары мен бутафория реквизиттерімен әрекет ету, пантомима элементтеріне икемділігі бір адамның бойынан табылуы - бұл синтездік өнердің актер табиғатына қойылатын талаптары екені анық.

Қорытынды

Жоғарыдағы айтылған талаптар, әсіресе тарихи драмалық қойылымдарында өте жиі кездесетін шартты көріністер. Әр ұлттың киім ерекшеліктерін көрерменге сол ғасырдағы сол ортаның кейіпкерлерінің іс-әрекеттеріне сай нанымды, әрі көркемді де, әсерлі пластиканы қолдана білумен байланыстылығында. Жазылған ой тұжырымдама мен оқу -әдістемелік ерекшеліктерінің нәтижесінде 2023 жылының 3-10 қаңтар аралығында бітіруші 4 курс «Физикалық театр артисі» Білім беру бағдарламасы студенттеріне жетекшілік етіп, Бремен қаласы (Германия) «KulturOnTour2023» ІХ Халықаралық театр фестиваліне қатысып, Евросоюз мемлекеттерінің шығармашылық ұжымдары арасында сексен алты мемлекет қатысқан театрлардың сахналанған қойылымдарынан қазылар алқасы іріктелген тоғыз мемлекеттің қойылымдары арасынан «Гамлет» /қоюшы режиссері оқытушы Е.Төлепберген/ атты пластикалық қойылым үшінші орынға ие болып, арнайы дипломды- жеңіп алды. Сондай-ақ әр мемлекеттен жиналған қазылар алқасы спектакльдің пластикалық үлгілі табысына Еразмус+ ұйымының есебінен Темірбек Жүргенов атындағы ҚҰӨА профессорлық -оқытушылар құрамына әрі қарай білімін жетілдіруге үш грант - Мадрид қаласына 2023 жылғы қыркүйек айына сыйға тартты. Бұл да бір жаңа бастаманың ізденістегі нәтижесі.

Театр әлем халықтарының ұлттары мен ұлыстарының ұлықтаған рухани шығармашылықтарының айнасы -- қасиетті сахна. Сондықтан да авторлар өз тұжырымдамаларды білім алушылар алдында үлкен аудитория алдында өз сөзімді әр дайым театр өнері турасында. «Ұлтына, жеріне, дініне, тіліне, еліне бөлінбейтін Ұлы өнер - ол Театр өнері!». Ия, театр синтездік өнердің шаңырағы, ошақтың үш бұтындай - драматург, режиссер, актер шығармашылығы үндестік тапқан соң сценография көмекке келеді. Өнегелі өнер шаңырағының өрісі осылайша өрістей береді. Кәсіби шығармашылық мамандарының бірлескен туындысы ол - спектакль.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Оқу құралы «Мастерство актера в терминах и определениях К.С.Станиславского» -- М.: Сов.Россия, 1961. - 519 с.
2. Далькроз Э. Ж. «Ритм. Его воспитательное значение для жизни и для искусства. 6 лекций. Ж-л. "Театр и искусство" -- М. 1922. - 64с.
3. Вендровская Л. Д., Февральский А. В. Сборник «Творческое наследие Вс.Е.Мейерхольда» -- М.: ВТО, 1978. - 488с.
4. Кулбаев А. Б. «Сыр мен Сымбат» -- Алматы: "Мектеп-Болашақ", 2005
5. Баймуханова Ж.А. «Драматургические и режиссерские идеи в призме новой визуализации (2010-2015)». Sc. Collec. Interconf, № 94, December, 2021, стр. 407-426. - Access mode: URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/17784> [Date of access: 14.12.2021]

ДОМБЫРА КҮЙЛЕРІНІҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ НОТАҒА ТҮСІРУ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ БЕКМОЛДИНОВ Нартай Сағмбекулы, ТАЖБЕНОВ Ернұр Алтайұлы

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы
nartaybekmoldinov@hotmail.com, mr_ernur_kz@inbox.ru

Аннотация

Бұл мақалада қазақ күй мәдениетінің қалыптасуы, халық музыкасының табиғи даму қағидаты, соның ішінде қазақ күйлерінің нотаға түсуі, ерекшеліктері қарастырылады. Әрбір ұлттың өз ерекшелігі болуы табиғи нәрсе. Қазақтың басқа ұлттардан ерекшелігі - тілі, күй өнері.

Аннотация

В данной статье рассматриваются становление культуры казахского кюя, принцип естественного развития народной музыки, в том числе нотации, особенности казахского кюя. Для каждой нации естественно иметь свою индивидуальность. Казахи отличаются от других национальностей языком, искусством кюя.

Abstract

This article discusses the formation of the culture of the Kazakh kui, the principle of the natural development of folk music, including notation, features of the Kazakh kui. It is natural for each nation to have its own individuality. Kazakhs differ from other nationalities by their language and the art of kui.

Кіріспе.

Күй - халық музыкалық мәдениетіндегі сирек кездесетін, феноменальды құбылыс. Күй өнері қазақ халқының рухани әлемін дамытуда ерекше орын алады. Еліміздің рухани даму кезеңіне,

болашақта мәдени даму үшін өзінің күрделі құрылымы мен терең құпиясы бар осы құбылыстың мәні мен ерекшелігін мұқият түсіну қажет. Күй өнерін, оның мәдени ерекшеліктері мен философиялық ойларын тану біздің қазіргі тәуелсіздігімізді үнемі нығайту үшін өте маңызды. Біздің алдымызда халықтың рухани мұрасын тану және бағалау, оны ұлттық рухта тәрбиелеу және оны бүгінгі демократиялық әлеуметтік құрылыс дәуірінің қажеттіліктері үшін құруға қабілетті болу міндеті тұрғаны анық. Қазақ күйлерінің аңыздары жүйелі, мәдени және философиялық талдаумен емес, тек зерттеулермен расталады. Қазақ философиясының мазмұндық құрылымында ерекше орын алатын күй өнері ұлттық менталитетті қалыптастыруда зор маңызға ие. Сол себепті күй өнері біздің ұлттық мәдениетімізді қалыптастырудың қайнар көзі болып табылады. Халқымыздың күй өнерінің айтарлықтай биік деңгейге жетуіне Құрманғазы, Дәулеткерей, Дина Нұрпейісова, Тәттімбет, Қазанғап, Ықылас сияқты халық композиторлары үлесі зор. Күй өнері орындаушылық ерекшеліктеріне, жағырафиялық орналасуына қарай жеті түрлі дәстүр мен мектептер қалыптасқан. Атап айтатын болсақ, Шығыс, Арқа, Қаратау, Жетісу, Сыр бойы, Маңғыстау, Батыс мектептері. Осы мектеп күйлерін нотаға түсіріп, түпнұсқасын қалдыру өте маңызды мәселердің бірі.

Негізгі бөлім

Күй - қазақтың музыкалық мәдениетінің жетекші жанрларының бірі. Күй-жоғары дамыған өнер және тарих оның басты куәгері. Қазақтар күйді музыкалық түрде көрсетілген ата-бабалардың қасиетті хаты ретінде қабылдайды. Халық үшін қайғылы репрессия жылдарында да, көптеген халық әндеріне тыйым салынған кезде де күй орындала берді. Өйткені отарлаушыларға бұл жоғары өнерді түсіну мүмкін болмады. Олар үшін күй тек империялық идеологияға қауіп төндірмейтін дыбыстар жиынтығы болды. Осының арқасында ежелгі күй өнері цензурадан құтылды. Сөздер аяқталған жерде музыка басталады. Қазақ дәстүрлі музыкасы туралы тек өзі ғана айта алады. Домбыра, қобыз, сыбызғы немесе симфониялық күйлерді тыңдап отырып, қазақ тарихы мен мәдениетін толық түсінуге және сіңіруге болады. Ғасырлар бойы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан қазақ музыкалық мәдениетінің басты сақтаушысы халықтың өзі болды.

Әдетте, орындау алдында күйші күйінің не туралы екенін айтып берді. Бірақ уақыт өте келе ауызша шығармашылық аспаптық шығармашылықтан біржола алшақтап кетті, ал бұл күндері бірнеше музыканттар өз ойындарын алдын-ала әңгімемен сүйемелдейді. Күйлерді құрастыру өнеріндегі нағыз қайта өрлеу дәуірі ХІХ ғасырдың ортасы болды. Сол күндері көрнекті композиторлар-күйші Құрманғазы Сағырбай, Махамбет Өтемісұлы, Дәулеткерей Шығайұлы, Тәттімбет Қазанғапұлы өмір сүріп, классикалық шығармалар жасады. Олардың әрқайсысы қазақ музыкалық мәдениетінің дамуына зор үлес қосты, алайда Құрманғазы онда ерекше орын алады. Егер сіз қазақ жерінің импульсі мен тынысын естігіңіз келсе, шексіз дала кеңістігінің еркін желінің не туралы ән айтатынын білгіңіз келсе, ұшып бара жатқан жылқылардың жылдам жүгіруінен қуаныш сезінгіңіз келсе, қазақ халқының күші неде екенін түсінгіңіз келсе - Құрманғазының күйлерін тыңдаңыз. Оның "Сары-Арқа", "Ақсақ-құлан", "Адай" күйлері қазақтар арасында Отан бейнесімен байланысты.

Көрнекті ғалым Құдайберген Жұбанов қазақ музыкалық мәдениетінің алғашқы зерттеушілерінің бірі болды. "Қазақ музыкасындағы күй жанрының пайда болуы туралы" атты тамаша мақаласында ол мынаны айтады: "Қазақ музыкалық мәдениетінің ең маңызды жанрларының бірі - күй. Композиция тұрғысынан және музыкалық мәдениет параметрлерінің басқа анықтамаларынан алып қарасақ та күй - халық музыкасының ең дамыған және ірі жанры» Қазақтар көшпелі өркениеттердің өкілдері. Ұлттардың барлық рухани байлығы ауызша дамыды және ауызша түрде берілді. Оның өзіндік қасиеттері де, кемшіліктері де бар. Артықшылығы - ауызша мәдениет әр уақытта қайта жаңғыртылады және оның күнделікті қайталануы оның тасымалдаушыларында осы мәдениетті сақтау мен көбейтудің таңғажайып дағдыларын дамытады. Кемшілігі - жазбаша құжаттаманың болмауына байланысты түпнұсқаның болмауы. Күй өзгере бастайды және соңында кейінгі орындаушылардың әртүрлі түсіндірмелерінің нәтижесінде ол басқа формаға ие болады. Біз қазір орындалатын күйлердің бастапқы формасын білмейміз, өйткені оның жүздеген орындаушылық интерпретацияларының, орындаушылық нұсқаларының нәтижесінде толық өзгеруі әбден мүмкін. Бұл жазбаша мәдениеттің трагедиясы.

Жалпы, қазақ күйлерін алғаш рет нотаға түсіріп, жинақтаған Александр Затаевич деп айтамыз. Бірақ одан бұрын қазақ әндерін нотаға түсірумен шұғылданған голланд Альвин Эрнестович Бимбоэс деген кісі болған. Финдейзеннің «Музыкалық этнография» жинағында Бимбоэстің қазақ музыкасы жайында мақаласы беріліп, қазақтың жиырма бес әнінің нотасы басылған. Бұл жинақта Шәкәрімнің екі әні жарық көреді. Бірақ екі әннің нотасы мен орыс тілінде мазмұны ғана беріліп, өлеңі берілмеген. Кейіннен А.Бимбоэс нотаға түсірген әнінің екінші түрі А.Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні» жинағына енген. Ал Затаевич тек 1926 жылы Орынборға келіп, қазақ әндерін нотаға түсіре бастаған. Бірақ Затаевич тіл білмейтін, қазақ аспаптарымен таныс емес болғандықтан, қалай естисе солай солай түсіре берген. Сол жылдары ел арасында көрініп жүрген өнер саңлақтары Науша Бөкейханов, күйші-

домбырашы Ғұбайдолла Мұхитов Затаевичке қазақтың күйлерін нотаға түсірткізген. Ал қазіргі таңда күйлерді нотаға түсіру сатысы мүлдем бөлек. Домбыраның екі шегіне сүйеніп, қай позицияда қандай саусақпен, қандай перне аралығымен алынғанын белгілеп көрсетіп, қағысын көрсетеміз.

Қазақтың ұлттық музыкасын терең зерттеуді алғаш қолға алған, ән-күйлерімізді кәсіби түрде нотаға түсіріп, қазақ халқының кәсіби музыкасының іргетасын қалаған – академик Ахмет Жұбанов еді. Ол 1906 жылы 29 сәуірде Ақтөбе облысы Темір ауданында дүниеге келген. Ахмет Жұбанов қазақ халқының Қазақстанның халық артисі, өнертану ғылымының докторы, профессор, академик, қазақтың музыкалық мәдениетін зерттеп тануда қажыр-қайрат көрсеткен тұлға. Жасынан музыкаға бейім болады. Бала кезінен әкесі Қуаннан, Қ. Ашғалиевтен, ағасы Құдайбергеннен тәлім алады. Орыс халық аспаптары оркестріне жетекшілік ететін П.Черняктан музыка теориясы, сольфеджио, скрипка бойынша сабақ алады. Осы білімімен Ленинградтағы Глинка атындағы техникумына скрипка класы бойынша оқуға қабылданады, кейіннен консерваторияда профессор Ф.А. Ниманның гобой класында оқиды. 1933 жылы Ленинград оқып жүрген А.Жұбановты Алматыда ашылған музыкалық училищеге шақыртады. 1934 жылы А.Жұбанов алғаш рет 11 адамнан құралған домбырашылар ансамблі құрады, бұл қазіргі Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық оркестрі. Дәл сол кезден бастап қазақтың ұлттық музыкасының бағы ашылды. А.Жұбановтың ұйымдастырған экспедицияларында қазақ жерінде он мыңға жуық қазақ ән-күйлері жиналды. Жиналған ән-күйлерін нотаға түсіріп, әнші-күйшілерге үйрету арқылы халықтың рухын көтеріп, еңбекқорлық пен іскерліктің үлгісін көрсеткен еді. Жалпы кәсіби нотаға түсіру жолын көрсеткен алғашқы кәсіби композитор – А.Жұбанов. Ол алғаш нотаға түсірген Құрманғазы, Дәулеткерей күйлерін жүйеге келтіріп (ре-соль), оркестрге лайықтап жазған. Бертін келе қазақ күйлерін нотаға түсірумен айналысқан кәсіби композиторлар, домбырашылар өте көп. Олар Т.Мерғалиев, шертпе күйді алғаш рет Уәли Бекенов («Шертпе күй шеберлері», «Күй табиғаты»), жеке домбыраға шертпе күйді, оның ішінде Тәттімбет күйлерін алғаш рет нотаға түсірген Латиф Хамиди(Әбікен Хасеновтың орындауында). Бертін келе бұл жолға 1990 жылдары Абдулхамит Райымбергенов (Қазанғап күйлері), Айтжан Тоқтаған келді. Алтай Тарбағатай күйлерін алғаш нотаға түсірген Мұрат Әбуғазы.

Кейіннен көптеген нотаға түспеген күйлер табылды. Мысалы Маңғыстау өңірінде Серік Харесов Мұрат күйлерін жинап, нотаға түсіріп, кітап етіп шығарған. Күйші- дирижер Серік Харесовтың бұл еңбегі ерекші.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақ аспаптық музыкасының қалыптасуы қиын және күрделі болды және көптеген ғасырларға созылды. Қазақ аспаптық музыкасының мың жылдық тарихы бар деп сеніммен айтуға болады. Мифология мен эпостың тигелінде дүниеге келген ұлттық аспаптық музыка және жалпы музыкалық мәдениет көптеген формациялар арқылы ғасырлар бойы жүріп өтті және өзінің қиын тәжірибесінің ең жақсысын сіңіре, өзінің заманауи формасын алды.

Әрбір ұлттың өз ерекшелігі болуы табиғи нәрсе. Қазақтың басқа ұлттардан ерекшелігі - тілі, күй өнері. Жер бегіндегі сан мыңдаған ұлттардан қазақ ұлтын осылар арқылы жазбай-ақ тануға болады.Қазақ күйлерін нотаға түсіру, күй өнеріндегі басты тақырыптардың бірі болып табылады. Себебі, күйдің негізгі түпнасқасын түсінікті әрі ыңғайлы етіп түсіру маңызды болып табылады. Затаевич ең алғаш ән-күйлерді нотаға түсірген кезде қандай интервал естіген соны жазған. Уақыт өте келе А.Жұбанов Ленинградтан кәсіби білім алып, қазақтың ән-күйлерін , домбыраның ре-соль жүйесіне келтіріп, кәсіби тұрғыда түсірді. Қазіргі таңда күйлерді нотаға түсіру аппликатура, группировка, өлшем жағын нақты бір ойнауға ыңғайлы жүйеге келтіріп түсіру жақсы деңгейге жетті. Оның бір мысалы Мұрат Әбуғазы. Мұрат Әбуғазы Алтай-Тарбағатай күйлерін, Сыр өңірі күйлерін өте ыңғайлы етіп нотаға түсіріп, өскелең ұрпаққа жеткізген. Әрине күй қандай да бір нақты өлшеммен орындалмайды, еркін түрде орындалады. Дегенмен ұрпақтан ұрпаққа жетуі үшін, түпнұсқаға жақын нұсқаларын нотаға түсіріп қалдыру, күй өнерінің ұмытылмауына негіз болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1.Қазақ әдебиеті 2005.- 19 тамыз(N 33).- 10-11 б.
- 2.А.Сейдімбек «Қазақтың күй өнері» кітабы. Астана «Күлтегін» 2002 баспасы.
3. Маңғыстау энциклопедиясы, Алматы, 1997;
4. Жұбанов А.К. Ғасырлар тізбегі. - Алматы: КазГосИздат, 1958.

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІ ДАМУДЫҢ ЕРЕКШІЛІКТЕРІ ТӨЛЕБАЕВА Нұрқұл Амангелдықызы

Тараз «Парасат» колледжі
Тараз, Қазақстан
nurgul79aaa@gmail.com

АНДАТПА

Мақалада бастауыш білім берудің мазмұнын құрудың теориясы мен тәжірибесіне терең талдау жасалып, оны жаңартудың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктері қазіргі көзқарастар тұрғысынан қарастырылған.

Негізгі сөздер: парадигма, білім беру, жаңарту, функционалдық сауаттылық, дамыту, әлеуметтік тәжірибе, интеграция, құзыреттілік, стандарт, жеке тәжірибе.

Қоғамда туындап отырған жаңа экономикалық қатынастарға орай білім беруді реформалау мәселесі туындайды. Реформалауың басты мәселесі білім мазмұны толық жаңғырту жетілдіруді талап етеді. Ол білім беру стандарттарын, базалық оқу жоспарларын жасау және тәжірибеге енгізу арқылы жүзеге аспақ. Стандарттар барлық тұрпаттағы оқу құралдарының қай түріне жататынына қарамастан, кадр даярлаудың жоғары біліктілік сапаларын үйлесімді атқаруы тиіс. Бұл күнде өмір өлшеусіз өзгереді. Қазақ халқы өз еркін өз қолына алып, өз болашағы болып табылатын болашақ жастарды білі мен тәрбие ісіне көңіл бөліп, өзіндік бағыт ұстап, жасампаздық жолға меңзейтін әдістер ұсынуда.

Солардыңбірі:

- Өз мүддесі мен қоғамдық мүдделерді ұштастыра білетін, зиялы, адамгершілігі мол, денсаулығы мықты жеткіншек тәрбиелеу.

- Оқушылардың санасына туған халқына деген патриоттық сезім ұялатып, ұлттық рухты сіңіру. Сондай – ақ тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, салт дәстүрін меңгерту.

- Әр оқушыны дара тұлға деп танып, олардың бойына үнемі оқып үйренсем деген ізденімпаздық қасиет дарыту, оларға өздігінен білімдерін толықтырып тереңдету тәсілдерін жаңа технологиялармен, әдіс тәсілдермен байланыстыра отырып дамыту.

Қоғамның өзгеруімен байланысты білім беру әдістері де білім көлемі де үнемі өзгеріп отырады. Ол білі беру заңдылықтарына байланысты өзгеріп дамып отырады. Біз ұстаздар қауымы қандай болмасын жаңалыққа құлақ түре жүретіміз айқын. Жаңа технологияларды сабақта қолданудың тиімділігін қашан да жолға қоярымыз анық.

Оқушыға қалай оқу керектігін үйрету, соның нәтижесінде еркін, өзіндік дәлел уәждерін нанымды жеткізе білетін, ынталы, сенімді, сыни ойлай алатын, пікір - көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық танытатын оқушы қалыптастыру.

Біліктілікті арттыру бағдарламасының негізгі мазмұнындағы модульдер:

1. Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер.
2. Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету.
3. Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.
4. Білім беруде ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану.
5. Талантты және дарынды балаларды оқыту.
6. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту.
7. Білім берудегі басқару және көшбасшылық.

1. Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер:

Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер «Диалог негізінде оқыту және оқу» және метасана немесе «Қалай оқу керектігін үйретуді» қарастырады. Білім беру әдістері ішінде ерекше орын алатыны - диалог. Диалог оқушылардың сөйлесу әрекетін, сұрақты дұрыс қоя білуде, ақпарат алмасуда, жалпы тіл үйренуде таптырмас жұмыс түрі. Әр түрлі тақырыпта диалог құрғызу мынадай нәтиже береді:

- *сабақта белсенділік жоғарылайды;
- *сөздерді есте сақтау қабілеті дамиды;
- *дұрыс сөйлемдер құрауға дағдыланады;
- *оқуға қызығушылықтары артады;

«Қалай оқу керектігін» үйретудің қозғаушы күші метатану болып табылады. Метатану индивид қалай ойлайтынын қадағалау, бағалау, бақылау және өзгерту қабілетін түсінеміз. Білім алуды үйрету өз бетімен оқуды ойластыру және ойлау нәтижелерін сабақта қолдана алу үдерісі болып табылады. Бұл үрдісінде мұғалім оқушыға:

- білім міндеті қоятын талаптарды түсінуге;
- жеке ойлау үрдісін және олардың жұмыс қағидаттарын зерттеуге;

- міндеттерді орындау стратегияларын әзірлеуге және ойластыруға;
- нақты міндет үшін сәйкес келетін стратегияларды таңдауға көмектеседі.

2. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы.

Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз не?

«Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту»

бағдарламасы бойынша ол:

- шындалған ойлау, кез келген даму деңгейіне байланысты мәселелерге сын көзбен қарау;
- күрделі мәселелерді шешуге, аса маңызды, жауапты шешімге қабылдауға құштарлық;
- үйрету мен үйрену бірлігінен, үйренудің қызығушылығынан тұратын, үйренушінің сеніміне

негізделген құрылым.

«Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» технологиясын қолдану төмендегідей нәтиже береді:

- білім алушының белсенділігін арттыру;
- пәнге қызығушылығын ояту;
- өзіндік көзқарасын білдіруге мүмкіндік беру;
- зерттеуге икемділігін дамыту;
- сөйлесім әрекеті белсенділігін арттыру;
- білім алушылар бір - бірімен қарым - қатынас жасай біледі;
- басқаларды тыңдауды, кез келген жауапқа сыйластық, түсіністікпен қарауға.

Жалпы, сыни тұрғыдан ойлайтын оқушылар белсенді болады, олар сұрақтар қойып дәлелдерді талдайды.

3. Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.

Бағалау — оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, оқушының берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор. мектеп тәжірибесіндегі бағалау баға қоюмен ғана шектелетін тәсіл емес, ол материалды меңгеру, меңгермеу фактісімен қатар оның себептерін анықтауға мүмкіндік беретін оқытудың маңызды құрамды бөлігі болып табылады. Бағалау оқыту үшін бағалау және оқытуды бағалау деп екіге бөлінеді. Формативті бағалау әр сабақта жүзеге асатын үрдіс. Формативті бағалау сабақ барысындағы барлық іс - әрекет бойынша оқушының білім, білік деңгейіне қоса дербес ойлауы, түсінігі, тіпті тәртібі т. б. бағаланады. Ал, сумативті бағалау немесе жиынтық бағалау оқушының белгілі бір кезеңдегі бақылаулар, білімді тексеру тестісі кезінде көрінетін білім деңгейінің өлшемі.

Жалпы, бағалаудың барлық түрлері төмендегілерді қамтиды:

Бақылау;

Алынған мәліметтердің интерпретациясы;

Бұдан арғы іс - әрекетті анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау.

4. Білім беруде ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану.

Ақпараттық - коммуникациялық технологияның тиімділігі - келешек ұрпақтың жан - жақты білім алуына, іскерлігі мен шығармашылығын еркін дамытуға жол ашатын педагогикалық - психологиялық жағдай жасауында.

Сондай - ақ, интерактивті тақта арқылы әр түрлі грамматикалық тапсырмаларды орындау, мәтіндермен, жаңа сөздермен түрлі жұмыстар жүргізуде, сөздерге талдау жасауға, уақытты үнемді пайдалануға, оқушылардың ынтасын арттыруға қажетті әрі пайдалы құрал. Әр түрлі тест тапсырмаларын жүргізіп, оқушылардың білім сапасын бақылауда да компьютерлік технологияның үлесі зор.

5. Талантты және дарынды балаларды оқыту.

Дарындылық — адамның өз бейімділігі арқылы, шығармашылықпен жұмыс істеу арқылы қалыптасатын қасиет. Көбінесе “дарынды оқушы – бұл жақсы оқитын оқушы” деген пікір қалыптасқан. Белгілі ағылшын психологы П. Торранстың зерттеулері бұл пікірдің мұғалімдер арасында жиі кездесетінін анықтады. Оларға оқуда қиыншылық туғызбайтын, тәртіпті, ұйымшыл, білімді, тұрақты, ұғымтал, өз ойын нақты және түсінікті жеткізе алатын оқушылар көбірек ұнайды. Ал қисынсыз сұрақ қоятын, өз жұмысымен ғана айналысатын, тәуелсіз, көбіне түсініспеушілік туғызатын, қияли, әр нәрсеге көзқарасы бөлек оқушылар ұнамайды. П. Торранстың зерттеулері нақ осы қасиеттер оқушының шығармашылық дарындылығын көрсететін және оның нашар оқитын оқушылардың арасында да аз емес екендігін айқындаған. Сондықтан мұғалімдер осы зерттеулердің нәтижесін есте ұстағаны жөн.

Дарынды оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты — олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету - оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады.

“Көптеген табиғи талант дарынсыз ұстаздардың кесірінен жойылып кетеді. Олар дарынның табиғи құбылысына терең бойлай алмай, тұлпарды есекке айналдырып құртып тынады”.

Міне, ұстаз осындай келеңсіздікке жол бермеуі керек.

7. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту.

8. Еш нәрсеге бейімділігі жоқ, қабілетсіз бала болмайтыны педагогикада дәлелденген.

9. Мысалы, төрт жасар балалар көп сұрақ қояды және «қайда», «не», «кім», «неге», «қашан» сияқты көптеген сұрақтар пайдаланады. Олар бес сөзден тұратын сөйлемді пайдалана алады және олардың 1500 сөзден тұратын сөздік қоры бар. Бес жасар балалар бағыныңқы бөліктері бар алты сөзден сөйлем құрай алады және 2000 сөз пайдаланады.. бірінші сынып оқушылары 6000 сөзге дейін пайдаланады, ал ересектер 25000 сөз пайдаланады және 50 000 сөз біледі.

Жалпы шәкірт бойына білім нәрін сіңіруде ең бастысы оқушының жас ерекшеліктерін ескеру қажет. Топтық жұмыс немесе диалог барысында оқушының жас ерекшелігін ескере отырып жұмыстану - бұл мұғалімнің жан - жақты ойластырылған шеберлігін қажет етеді.

7.Білім берудегі басқару және көшбасшылық.

Осы заманғы кез келген оқыту технологиясы оқу процесін ұйымдастыру кезеңінде технологияның бар мүмкіндіктерін үнемі шығармашылықпен пайдалану қажеттілігіне көңіл аударуда. Оқыту технологиясын оқыту процесін ұйымдастыру, басқару және бақылау деп түсіну керек. Осы орайда өз тәжірибемнің негізінде оң нәтижеге қол жеткізу үшін алдыма мынадай мақсат қойдым:

- заман талабына сай білімді, білікті, дүниетанымы кең, шығармашылық қабілеті дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Осы мақсат негізінде алдыма қойған міндеттерім:

- жас ұрпақтың қабілеті мен талантын ашу;
- шығармашылық, логикалық ойлау қабілеттерін жетілдіру;
- өз алдына мақсат қою арқылы оны жүзеге асыра білу;
- өз әрекетінің нәтижелерін бағалай білу.

Мұғалімнің көшбасшылық қабілеті ең бірінші сабаққа даярлықтан басталады, яғни, өтілетін сабақтың жоспарын құру, оны өткізу әдістемесі, оқушылардың қабілеттерін, жас ерекшеліктерін ескере отырып, иллюстрация, техникалық құралдарды, дидактикалық материалдарды пайдалану. Мұғалімнің осы шығармашылық әрекеті арқылы оқушының шығармашылық қабілеті қалыптасады. Ал, көшбасшылық қабілеттер шығармашылық елес, шығармашылық ойлау арқылы жүзеге асады. Оқушыны шығармашылық ойлауға, жылдамдыққа, икемділікке, тапқырлыққа үйрету ол мұғалімнің әр сабағында қалыптасып отыратыны анық.

Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсыновтың «Ұстаз үздіксіз ізденгенде ғана, шәкірт жанына нұр құя алады», – деген сөзі ізденімпаз, жаңаша ұстаздарға арналғандай. Мұны әрбір мұғалім жадында сақтауы тиіс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1/ Егемен Қазақстан № 131 (23255) 2015ж.

2/ Заманауи әлемдегі ғылым мен білім. Қарағанды - баспа 2016ж.

3/ Қазіргі заманғы ақпараттандырылған технологиялық білім. 1- том. 2014ж.

4/ Қазақстандағы білім беру жүйесі. Республикалық ғылыми- тәжірибелік журнал. № 114

ҰЛТТЫҚ ТЕАТР САХНАСЫНДАҒЫ ЗАМАНАУИ ДРАМАТУРГИЯНЫҢ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ

ТҮРМАҒАНБЕТ Жансая Ерлікқызы, А.С.ЕРКЕБАЙ

Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

Алматы, Қазақстан

tzhans@mail.ru, a.erkebaj@bk.ru

Аңдатпа

Мақалада бүгінгі қазақ сахнасындағы заманауи драматургияны сахналаудағы қоюдағы қазіргі режиссерлер ізденістері зерттелді. Соның ішінде, М.Әуезов атындағы Қазақ ұлттық драма театрындағы «Екеуміз» драмасы мен Ғ.Мүсірепов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық балалар мен жасөспірімдер театрындағы «Құпия» спектакльдерінің көркемдік шешімдерін саралай келе, қазақ драматургиясының жаңаша интерпретациясына назар салынады. Отандық режиссерлердің өзіндік ерекшелігі, спектакльдің көркемдік құндылығына басымдық беріліп, саралады. Аталған бағытта спектакль қоюда режиссерлердің театр өнерінің бүгінгі даму тенденциясын назарда ұстап, заманауи

театр формаларын игеруі қамтылады. Сонымен қатар, спектакльдерде тек режиссердің интерпретациялау шеберлігіне емес, роль орындаушылардың бейне жасаудағы ізденістеріне, режиссердің орындаушылармен жұмыс жасау тәсілдеріне ден қойылып, жалпы шығармашылық құрамның жұмысы талданады.

Аннотация

В статье исследованы режиссерские поиски постановки современной драматургии на казахской сцене. В частности, анализируя художественные решения спектаклей «Екеуіміз» в Казахском национальном драматическом театре им. М.Ауэзова и «Құпия» в Казахском государственном академическом театре для детей и юношества им.Г. Мусрепова, акцентируется внимание на новой интерпретации казахской драматургии. В данном направлении постановки новой казахской драматургии будет включать в себя освоение режиссерами современных театральных форм и сохранение современных тенденций развития театрального искусства. Кроме того, в спектаклях анализируется работа общего творческого состава, ориентируясь не только на инсценировочное мастерство режиссера, но и на поиск исполнителей роли в создании образа, приемы и методы работы режиссера с исполнителями.

Заманауи драматургияның театр репертуарында салтанат құруы қай кезеңдегі қай театрдың болмасын өзекті мәселелерінің бірі деп айта аламыз. Өйткені, бүгінгі драматургия – бүгінгі әлеуметтік өзекті проблемаларды көтеретін театр өнеріндегі ерекше құбылыс. «Бүгінгі пьесалардың тақырыптары мен ондағы жаңалықтарды сөз еткенде алдымен кездесетін нәрсе – қазіргі күнге тән кейіпкер мен оның басынан кешкен тосын оқиғалар, бұрын кездеспеген жайттардың шығуы» [1, 103 б.]. Қазіргі қазақ театрының даму үдерісінде белсенді дамып жатқан сала – драматургия деп сенімді айта алмасaq та, жоғарыдағы аталған құбылыстың аясында ұлттық сахна өнерімізде сәтті қадамдардың жасалып жатқанын мойындауымыз керек. Ұлттық театрымыздың сахнасында заманауи драмалық шығармалардың келбетін бүгінде республикамыздың екі үздік театрындағы спектакльдер негізінде талдауға тырысайық.

М.Әуезов атындағы қазақ мемлекеттік академиялық драма театрының сахнасында 2021 жылы ақпан айының 7-20 аралығында төрт бірдей спектакльдің тұсауы кесіліп, театрсүйер қауымды бір қуантқаны сөзсіз. Қазақ театрларының ішінде алғашқы болып премьераларды бірден топтама етіп ұсынған ұжымның еңбегі орасан. «Екеуіміз» (О.Жанайдаров, реж: Н.Дубс), «Оң қол» (Т.Әбдік, реж: А.Шарипов), «Барымен базар» (Т.Нұрмағанбетов, реж: Н.Жұманиязов), «Туған күн» (Б.Қажынабиева, реж: Е.Қарибаев) секілді спектакльдер бірінен соң бірі ұсынылып, көрермендерді бір елең еткізгені рас. Дей тұрғанмен, қойылымдардың бірі көркемдік сапасы, тұтастығы, режиссурасы тұрғысынан тәнті етіп жатса, келесілері көңіл көншітпей жатқанын жасырмақ емеспіз. Премьералар шеруін бастаған – режиссер Наталья Дубс сахналаған драматург Олжас Жанайдаровтың «Екеуіміз» драмасы хақында бірер сөз болсын.

Бұл спектакль, расында, ұлттық театр қоржынындағы қойылымдар ішінде көркемдік деңгейін көрсеткен жақсы спектакльдер қатарын толықтырды (жіпке тізердей олар да көп емес еді). Рас, көңіліміз тасығаннан гөрі, семіп қайтатын спектакльдер аз емес қазақ театрында. Бұл жолы көзайым болуымызға сеп болған жақсы материалдың жақсы режиссер оқылымында жас артистердің талабын көрсеткен еңбек жемісі деп білдік.

2009 жылы жазылған ресейлік кандасымыз драматург Олжас Жанайдаровтың «Двое в кафе» пьесасын тиянақты, кәсіби, шебер оқылымында ұсынған режиссер Наталья Дубстың қолтаңбасы сахналық тың интерпретация, өзгеше шешімдерден де, актерлердің ойын өрнегінде де менмұндалап тұрды.

Рас, біраз режиссер ұғымында «Ромео мен Джульеттаны» қою қажет болса, міндетті түрде сахна төрінде балкон болуы шарт деген тар түсінік бар-ау. Оны қоймаса, құдды спектакльдің «сверхзадачасы» орындалмай қалатындай көрінуі мүмкін деп ойлайтын болуы керек. Олай емес екеніне театр тарихында өзіндік дара ізденісі, есімі қалған небір новаторлар, революционерлер көз жеткізген. Наталья Дубс есімі де еліміздегі театрал қауым арасында таңсық емес.

Төрт кейіпкер – он актер. Кафе емес, орындықтар. Кез келген ұсынылған тосын жағдайға (предлагаемые обстоятельства) қызмет етуші солар. Картиналар ауысқан сайын нақты «сауатты» мизансценаға құрылған әрекеттер, орындықтардың мінсіз қалып ауыстыруының өзі спектакльдің тиянақты, мәнерлі, кәсіби деңгейде жасалғанының айғағы. Оқиғаға әр беріп, сахналар арасын байланыстырған, қойылымның темпоритмін тізгіндеген ырғақты музыка. Кейіпкерлердің ішкі күйзелісін көрсеткен үйлесімді пластика. Осылардың барлығы драматургиядан алшақ кетпей, кем қалмай, тұтастай гармония жасағаны қандай ғажап.

Пьесадағыдай оң жақ есік, сол жақ есік, сырттағы жаңбыр дыбысы, суы тамшылаған қолшатыр, каппутино, даяшы қыз жоқ болса да, режиссер материал дәнін өз қиялына егіп, оған жоғарыда аталған «ингредиенттерін» және қосып, күткен жемісін алды деп білеміз.

Көп орындықтың ортаңғы біреуінде ұзын бойлы, шашы бұйра, қолына кітап ұстап отырған жас жігіттің (актер Әділет Базарбай) жанына әлдекімге өкпелі екенін жасыра алмаған сұлу әйел (актриса Ажарлым Бақытжанова) келгенінен оқиға бастау алады. Бұл – Саша. Катяның күйеуіне артқан өкпесіне қалыпты көзқарас танытып, жағдай онсыз да белгілі болғанына қарамастан: «Анық-қанығын өзінен сұрап білмейсіз бе?» дегенінен әр нәрсеге байыппен қарап, ақылмен саралайтын жігіт екеніне көз жеткіземіз. Кездескен адамына бірден ашыла қоймайтыны да «басқа жерге отырайын» деп, әңгімесін айтып, темекісін бұрқыратқан (пьеса бойынша) әйелден бойын аулақ ұстауға тырысқанынан көрініп тұр.

Екеуі жақын отырмаса да, репликаларынан кафедегі бір столға жайғасқанын түсіну қиын емес еді. Дей тұрғанмен, «не істеп отыр екеуі?» деген күбір-күбір көрермен комментарийі, ауық-ауық «ештеңе түсінген жоқпын, мынау қайсысының әйелі еді, мынау қыз кім» деген мұқиятсыздығын танытқан сөздері құлағыңа келгенде, «шайнап ауызға салып бергенге» бой үйреткен қазақ көрерменінің басым бөлігі әлі күнге осындай тәсілдерді «айды аспанға шығару» деп қабылдағанын қашан қояр екен деген ой жылт етеді екен басыңда. Жә, ол өзі бір шегі жоқ, таң атырып, кеш батыратын, біз, театртанушылар айтып, жаза беруден жалықпайтын театр айналасындағы мың мәселенің біреуі ғана ғой.

Әрі қарай Алексей бейнесін құзырына алған актер Қуаныш Бейсеғалиев кейіпкер бітіміне өзгеше өң бере білді. Сүйіктісіне (сүйіктісі емес-ау, өзі солай ойлап жүрген қызына) «пупсик» атанған бұл Алексей тек бір қыз емес, жалпы пенде баласының көңілін жыққысы келмейтін, өзінен бұрын өзгенің «комфортын» биік қоятын көнбіс адам. Бірақ, ренжисе, қырсықтау мінезін жасырмайды. Сүйікті композиторының атын Лена дұрыс айтпағаны үшін қызылкенірдек болуға бар. Ал, үшінші Алексейді сомдаған актер Нұрғиса Қуанышбай Катяға қалай ғашық болып, сүйіктісіне қалайша опасыздық жасағанын онша аңдамай қалған, ақылға бағынбайтын сезімнің адамын келісті сомдады. Ғашық екенмін деп, Ромео болып кетпей, «алексейлік» болмысты ол да берік ұстаған.

Дүниеде ең терең, жұмбақ болмыс – адам жанына үңілуге тырысқан режиссер бір Алексейдің үш түрлі қырын, мінезін үш актерге бергені, сәйкесінше үшеуі бір бейнені үш түрлі бояумен суреттегені қызықты шешілген. Сол секілді Саша да театрдың жас артистері Азат Тұрарбеков, Ғалымбек Оспанов, Ришат Журунбайлардың кескіндеуімен ұтымды жасалған.

«Әйел логикасын логикаға сыйдыру мүмкін емес» деген бар ғой. Сезімнен талғамды биік қойған Алексей де Катяның қылығын түсінбей әлек. Күйеуін метрода бір қызбен қол ұстасып отырғанын көрсе де, оны бетіне баспақ түгілі, ләм-мим деп тіс жармайтын, іштей тынатын, күйеуінен бала сүйе алмайтынын біле тұра, оны қоя бергенде, қанша тепкісін көріп келсе де, сол күйеуден бас тартпайтын – әйел. Жанын түсініп, жылы сөз айтқанға еритін де, бағалайтын адам барын сезініп, соның құшағына енуге дайын тұратын да – әйел. Актриса Ажарлым Бақытжанқызы мен Мадина Келгенбай Катяның үйдегі және түздегі осынау екі мінезін өзара бөліскен. Ажарлым Бақытжанқызының Ленасы алғашқы сахнадан-ақ ашық, тікмінез екенінен хабар берсе, Мадина Келгенбайдың Ленасы күйеуінің қасында мүлде басқаша.

Әйел мен күйеуінің арасындағы проблемалар, конфликт, екеуара түсінбестік, күш көрсету – барлығы театр тілінде шешімін тапқан. Мәселен, Сашаның орындығына келіп жайғасқан сәтте Ленаға орынның жетпей қалуы, бүгінде (бәлкім, барлық замандағы) әйелдің қоғамдағы орнын, оған деген қарым-қатынасты төрт актердің актрисаны бір-біріне лақтыра ойнауымен берілгені, күйеуінің қол көтергенін тікелей емес, орындықтарды сахнаның түп жағына үсті-үстіне лақтыруымен көрсетуі соның дәлелі.

Өзін сүймеген адамға өзін арнауға дайын тұратын, иттік жасаса да, сол адамды кешіруге дайын тұратын да – әйел. Ол – Лена. Лена бейнесі де қос актриса Әсел Сайлауова мен Захира Рақымжан ойынында ерекше леп берді. Алғашқысы Ленаның қылықты келбетін, Алексейдің құшағында жадырап сала беретін бойжеткенді көрсетсе, екінші Ленаны ойнаған актриса Захира Рақымжан Алексейдің таным-түсінігіне мүлдем қарама-қайшы, талғамы аса жоғары емес, жалпы, бүгінгі күндегі арзан қызығушылықтарға, құр жылтыраққа әуестенген қыз баласын шебер көрсеткен. Екінші нұсқадағы Ленаның жын ұрғандай секеңдеуі, әр сөзге тоқтап ойланғысы келмейтіндігі, саналы адамға тұрпайы көрінген әрекеттері типтік образ жасауда гротескілік сипат беруімен ақтаулы деп білеміз. Дәл солай асыра сілтеушілік осы жерге сұранып та тұрғандай.

Әр адамның өз шындығы бар. Ақиқат – жұмбақ. Режиссер оқиғаны әр кейіпкер жанынан қарастырып, әрқайсысының айтары бар екенін жеткізген. Кейіпкерлердің авансценаның екі жағына кезек-кезек келіп, өз монологтарын оқығаны «Семейные драмы» секілді телебағдарламалар стилін еске

салады. Бұл мәтінер пьесада монолог ретінде жазылмаған да. Кейбірі кейіпкерлер арасындағы қысқа диалогтардан алынып, енді бірі шығармашылық құрамның өздері қосқан сөздер. Орындаушылар құдды біреуге ішкі сырын ақтарғандай, ешқандай пафоссыз, арасында импровизациясы тұздық болған әңгімесін айтады.

Сахнадағы он артист өздеріне берілген рольдерін кезегі келгенде ойнап отырып, қажет тұсында хормен кейіпкерлердің негізгі ойларын жеткізіп отырды. Мысалы, Ленаның қоймастан сұрағанына хордың жалынышты тонмен: «Айтшы!» дегені, «Саған ұнайтын нәрсенің бәрі оған ұнамайды», «Джузеппе!», сондай-ақ, Алексейдің өз-өзінен қашқанын көпшілік сахнадағылардың актерді қуып жүріп, қолын қайырып қыздың алдына әкелуімен көрсеткені де қызықты шешімдердің бірі болды.

Қойылымның сәтті шығуында режиссердің үлесі басым екені оның суреткерлік қолтаңбасынан тайға таңба басқандай білініп тұрды. Сонымен қатар, әкемтеатр актерлерінің жаңа қырын ашып, оларға шығармашылық леп бергені де анық сезіліп отырды. Осы тұрғыда: «Актеры обнаружили в себе совершенно непривычные ассоциации, оригинальные метафоры, что направило их поиски к новой стилистике, к новому театральному мышлению»[2, 23 б.], – дейді театртанушы С.Кабдиева. Сәйкесінше, Наталья Дубстың ұлттық театрда өткен аз уақыт болса да тәжірибесінің театр артистеріне ерекше дем бергені, актерлердің бұрынғыдан өзге басқа мектеп көргеніне бек қуаныштымыз. Артистердің көздеріне от ойнатып, жалын беретін, жаңа серпін сыйлайтын тағы да – режиссер екенін дәлелдегендей.

Вердидің аты кім? Оның Джузеппе екенін анық біліп отырған көрермен аз болса да, спектакль өз миссиясын орындады.

Отандық жас режиссерлер тарапынан заманауи драматургияны сахналауға деген құмарлық артып келе жатқаны көңіл көншітетін жағдай. «Қазіргі қазақ театры – ізденіс пен тәжірибе кеңістігіне айналды. Түрлі көркем парадокстар, авангардтық шешімдер төбе көрсетіп, елең еткізіп жатқан жайы бар» [3, 173 б.], – деген театртанушы А.Еркебайдың сөзіне толық қосыламыз. Еліміздегі жас театр қайраткерлері спектакль тудыру барысында қоянқолтық жұмыс істеп, пікір мен тәжірибе алмасып жататындығы, расымен, уантарлық жайт.

Кешегі драматургтер пьеса мәтінінің бір сөзін өзгертуге тыйым саларлықтай болса, қазіргілері төл шығармаларын режиссер икеміне өзгертуге ықтиярын берген. Расында сахна өнерінде осы аталған екіжақты келісім салтанат құрған кезде біртұтас дүние пайда болады. Солардың бір мысалы ретінде «Айтуға болмайтын» құпия тақырып төңірегінде пьеса жазған драматург Жәнібек Әлікен мен оны жанаша формада сахналаған режиссер Ерлан Кәрібаевтың ой тоғысынан туған спектакльді айта аламыз. Әңгімеміз F.Мүсірепов атындағы балалар мен жасөспірімдер театрында сахналанған «Құпия» драмасы жайында болмақ.

«Ғалым да, шахтер де бас иетін, Ұстаздар, бар еді қасиетің...» Атақты әннің қазіргі баламасы, біз қаламасақ та, солай. Бұрын балалардан: «Өскенде кім боласың?» деп сұрағанда, «ғарышкер болам» дегендер де болды, әрине, бірақ негізгі басым жауап я «мұғалім», я «дәрігер» деген нұсқалар болатын. Бұл деген сөз, адамзатқа беріле қызмет етер ұстаз атты мамандық иесінің қадірінің жоғары екендігін білдірмек. Қазір ше? Қазір құндылықтар жарыса құлдырап бара жатқан заман көкжиегінде, өкінішке қарай, бәрі өзгерді. Олар бұрын «бір Аллаға сыйынып, кел, балалар, оқылық», десе, бүгін... Бүгін – құпия. «Құпияда» осы құпияларды ашуға драматург пен режиссер барынша тырысады.

Театр – биік өнер, театр – сұлулық, театр – эстетика деп жатамыз. Алайда, ол дегеніміз халыққа тек жылтырақ дүниені көрсетіп, қуанта беру емес. Осы тұста неміс режиссері Михаэль Тальхаймердің: «Егер қоғамда жара болып жатса, оны театр емдеуге, не бәрі жақсы болады деп сендіруге тиісті емес, театр сол жақты саусағымен нұсқап көрсетуі керек. Сонда ғана қоғам алдындағы парызы өтеледі» деген сөзі тілге тиек болады. «Құпия» драмасы да құдды дәл осы сөзді ту етіп, қадамын алшаң басқанға ұқсайды. Астарлы ойларды меңзейтін түрлі режиссерлік шешімдер соның дәлелі.

Спектакльдің толыққанды пісіп жетіліп, көрерменге қорек боп баруы үшін оның сахналық дайындығын, ондағы атқарылған кәсіби ізденістерді ғана қарастыру дұрыс емес. Тақырыптың өзектілігі мен драматургияның құнарлылығы бұл ретте маңызды роль атқарады. Ал бұл спектакльдің драматургиясы, өкінішке қарай, анау айтқандай жоғары деңгейде емес. Тіпті, мұны нысанаға алған режиссердің өзі классикалық дайындық үлгісіндегі үстел үсті оқылым кезеңінен өтпегенін айтады. Қолына материалды алғаннан кейін актерлерге рольдерін бөліп берген соң, бірден сахнадағы этюд, тренингтерден бастаған. Жалпы, Е.Кәрібаевтың педагогтық методикасында да, режиссерлік шығармашылығында да барлық режиссерге тән «жүйемен» жүру ережесі сақталмайтынын білеміз. «Жүйелердің» атасы, сахна өнерінің әліпбиін жасаған – Станиславский мектебінен бастау алып, өз алдына дараланған М.Чехов әдістемесінің үлгісіне жақын. Көпсөзділіктен арылу, ішкі түйсікпен жұмыс істеу, сахналық серіктестікті көзбен байланыстыру секілді белгілермен ерекшеленетін бағытты ұстанған Е.Кәрібаев бұл жұмысында да өз позициясынан жаңылған жоқ. Жаңашылдыққа ұмтылған

режиссердің шығармашылығында қоғам шындығы мен жоғалып бара жатқан адами қасиеттердің өлшемі туралы айтылатын осымен екінші спектакль. Бұған дейін «Ол» моноспектаклімен көптің назарын жаулап, көңілінен шыққан режиссер шығармашылық ізденісін осы жолы да арттыра түскен. Әлқисса, «Құпия» спектаклінің композициясына оралалық.

Сахнаны айнала жеті есік тұр. Спектакль бойы әр оқиғада бірінен шығып, біріне кіреді кейіпкерлер. Біреуге жабылған есік, біреуге ашық. Біреу кіре алмайтын есікке басқасы оп-оңай кіреді. Есікті қақпай ашатындар бар... Өмірдің нақ өзіндей. Бағытсыз, сүреңсіз уақытқа бағынған кеңістік. Қайталанған және қайталана беретін цикл. «Режиссердің диалектикалық танымы өнерді өмірмен шендестіре сараптап, бүгін мен болашаққа қатысты терең философиялық тұжырымдар жасайды», [4, б], – деп театртанушы Б.Нұрпейіс айтпақшы, осының бәрін актерлік техниканың темпоритмі арқылы шебер жеткізген режиссер Е.Кәрібаевты және синхрондылықты бұзбаған әртістер шеберлігін айтпай кету әбестік болар. Сондай-ақ, спектакльді ұзынсонар мәтіндердің орнын басқан би қимылдарымен әрлеген балетмейстерлер – Альфия Ембергенова мен Әділет Тәменовтің жасаған жұмыстары тайға таңба басқандай көрініп тұр. Актерлік құрамның жаппай жастардан құралғандығынан болар, спектакльден батылдық пен жалынның лебі еседі. Тақырыптың өзі «айқайлап» тұрғанынан ба, режиссердің олармен тікелей жұмыс жасағанының нәтижесінен бе, актерлердің ішкі беріктігі бек байқалады. Кей қойылымдарда режиссер белгілеп берген мизансценаны орындап жүрсе де, көздерінде спектакль идеясына қатысты ешқандай ой көрінбейтін әртістерді кездестіретініміз бар. Олардың ішінде жасы да, аға буыны да табылады. Ал, «Құпияда» барлық актердің көздерінде көрерменге түсіндіргісі келетін ой жатқандай. Оны сахналық қимылдарымен де келісті жасаған. Мәселен, күннен-күнге бюрократияға бас ұрып бара жатқан заманымыздағы құндылық тек бағалы-бағасыз қағаздармен ғана өлшеніп бара жатқанын, олардың сенім мен сезімнің салмағын еңсеріп бара жатқан өміріміздің көрінісін айнытпай көрсетуге тырысқан.

Иә, шектен тыс қағазбастылықты әртүрлі қимыл өрнектерімен жеткізетін спектакльде мұғалім – саналы ұрпақ даярлаушы құрметті тұлға емес, ақылы бөлімде оқитын студенттің оқу ақысына күн көретін мекеме басшылығының құлы екенін меңзейді. Біз оны директордан басқа барлық мұғалімнің басында тұрған құлыптаулы бұғаумен жасалған символикалық белгіден оңай түсінеміз. Оның кілтін табуға, бұғаудан құтылмаққа асыққанымен, бір кірген лабиринттен құтылу екіталай екенін түсінген кейіпкерлер амалсыз көндігеді. Сана мен рухқа тұсау салған билікке қарсы келе алмай, шарасыз күйде қалған «мәртебелі ұстаз» атаулысына деген аяныш оянатыны өтірік емес.

Спектакль бір ғана проблеманың айналасында қалмаған. Бүгінгі күні ел ертеңіне алаңдар адамның күресіп келе жатқан бірқатар тақырыптарды қамтыған. Тіл тағдыры, ұрпақ санасы, билік басындағылардың астыртын саясаты, түптеп келгенде, адамның рухани азаттығы, бәрі-бәрі. Бұрын «баламның еті сенікі, сүйегі менікі» дейтін қазақ, бүгінде мектеп мұғалімдерінің нұқып-түйгені былай тұрсын, ескерту жасап, сөгіс жариялағанына да қарсы екенін ашық көрсетеді. Спектакльде қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалім Арман мен «қазақ тіліне түкіргенім бар!» деп есірген байдың баласы Руслан арасында болған қақтығыста намыстан өртенген мұғалім тәрбиесіз студенттің жағасынан еріксіз шап берген кезінде өзге студенттер қолдарына телефондарын алып, суретке түсіріп жататын сахнасынан да «әй дейтін әже, қой дейтін қожа жоқ» бетімен кеткен ұрпақтың келе жатқанын көріп, налиссың.

Жалпы, қайсыбір спектакль болмасын, өз көрерменін табары хақ. Әйткенмен, қай ғасырда да жоғары құндылыққа ие театр өнерінің көрерменін көбейту, еселеу қажеттілігі біздің елімізде аса маңыздылыққа ие деп білеміз. Сол үшін де театр тарапынан көрерменді, әсіресе жас толқынды еліктіретін туындылар саны көбейсе, қуаныш. Айталық, үш сағат бойы іш пыстыратын тарихи драманы даңғарадай театрда зерігіп көретін оқушының қайта айналып өз еркімен театр есігіне кірмесі анық. Бұл дегеніміз, тарихи туындылардың сұранысы төмен не мүлде қажеті жоқ деген сөз емес. Тек оны бүгінгі ҒТР жетістіктерін пайдалана отыра жасай білмек абзал. Елбасымыздың «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласында да бұл тақырып орынды көтерілген. Сол үшін де жаһандық театр үдерісіндегі елеулі жаңалықтарды төл өнерімізге енгізгенде тұрған әбестік жоқ. Керісінше, бұл әдістен ұтарымыз мол. Мәселен, осы спектакльде де ұзынсонар мәтіннің орнына «Step» биі арқылы кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынасты анытпай көрсеткен режиссер Е.Кәрібаев жемісті нәтижеге қол жеткізді. Сондай-ақ, би арқылы, кеңістікті толтырып кезу арқылы, өзге де ым-ишараға толы қимылдар мен бір-екі ауыз репликалар арқылы біз күнделікті өмірде жиі еститін үлкен проблемаларды көтеретін шағым-монологтардың жиынтығын жасай білген.

Әйткенмен, «біткен іске сыншы көп» демекші, қандай өнер туындысы болмасын, кемшіліксіз болуы мүмкін емес. Спектакль барысында жіберілген қателіктер мен көзге түрпідей тиетін әрекеттер де болды. Кейіпкерлердің кей қимылдары режиссер айтқысы келген ойдың бейнесі болғанымен, көрермендердің бірқатарына түсініксіз көрінгендіктен, спектакль бірізділігінен айрылып қалды деген

ойға әкелуі мүмкін. Физикалық қимылдармен шешілген сахналардың бәрі оңай оқылмайды. Арман мен Мақпал арасындағы ғашықтық сахналарының созылыңқы болып кетуі, айналымдардың қайталана беруі сияқты бірді-екілі кемшіліктер орын алып жатты. Премьерасы алты ай бұрын ғана болған спектакль уақыт өте ысыла түседі деген сенімдеміз.

Спектакль соңында «Осының бәріне кім кінәлі?» деген ұлы сұрақ қойылады. Оның жауабы іштей сол жердегі көрерменнің бәріне аян. Сыр – бәрімізге ортақ. Сонда да, «Тыныш, ешкім естіп қоймасын» деген ишарат білдіреді сахнадағылар. Драматургиясы әлсіздеу болған пьесаның идеясының негізінде авторлық спектакль жасай білген жас режиссердің бағындырар белесі алда деп білеміз.

Біз визуалды өмірімізден тыс әдемі режиссерлік шешімдер арқылы жасалатын және ерекше қиял иелерінің пайымдауынан туындайтын сұлбалар мен олардың психологиялық өмірінің сипаттау әдісін көп жағдайда бейнелеу өнерінің абстракциялы туындыларынан, әлемдік кинематографияның жетістіктерінен, не абсурдты әдеби шығармалардан ғана іздейміз және табамыз. Ал, бұқара халықтың театрда белең алып жатқан бүгінгі процесске аса қызығушылық таныта қоймайтыны бар, өкінішке орай. Әрине, театрға жиі болмаса да барып тұруға, өркениеттен қалыспауға тырысатын халық екеніміз рас. Әйткенмен, ондағы жаңа бетбұрыс пен «аһ» дегіздер көріністердің куәгері бола бермейтінімізді де мойындағанмыз жөн. Театр сыншысы Ә.Сығайдың: «Заман өзгеріп, ұрпақ жаңарған сайын өмір, орта, дәуір мәселелері барынша күрделеніп келеді. Демек, қазіргі қазақ драматургиясы да сондай тапшылық хал-күйлерінен арыла алмай келеді» [5, 4 б.], – деген сөзі әлі де болса өзектілігін жоғалтпағанына бүгінгі спектакльдеріміз көз жеткізіп келеді. Бұл олқылықтардың орнын жас, жігерлі, жалынды драматург, режиссерлер тізбегі толтыраына күмәніміз жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Рухани жаңғыру идеясын жүзеге асырудағы көркем әдебиеттің ресурстық әлеуеті: Ұжымдық монография. - Алматы: «Press Co», 2020. - 320 б.
2. Кабдиева С. «Казахский театр накануне перемен» // Современное искусство Казахстана: проблемы и поиски. / Сост. С. Кабдиева, Н. Ярмухамедова. Ответ. редактор С. Кабдиева. – Алматы: Фонд Сорос-Казахстан, 2002. – 248 с.
3. Еркебай А.С. «Қазіргі режиссерлердің ізденістеріндегі жаңашылдық» // «Қазіргі сахналық және экрандық өнердегі ұлттық құндылықтардың трансформациялануы» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдар жинағы. – Алматы: Print Express баспасы, 2021. – 424 б.
4. Нұрпейіс Б. Қазақ театр режиссурасының қалыптасуы мен даму кезеңдері (1915-2005): Монография. – Алматы: «Қаратаң КБ» ЖШС, «Дәстүр», 2014. – 520 б.
5. Сығай Ә. Ой төрінде – театр. – Алматы, «ҚазАқпарат», 2008. – 330 б.

ЖАТАҚХАНА ҚАБЫРҒАСЫНДА ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫН ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

УСЕНОВА Анар Увалихановна, АУЕСХАН Даулетберди

Өскемен қаласы химия-биология бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі

Өскемен, Қазақстан

usenova_a@ukk.nis.edu.kz, daco_11@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада мектеп жатақханасының тәрбие жұмысын заман талабына сай тиімді ұйымдастыру жолдары сараланады. Тәрбие бағыттары бойынша жатақхана қабырғасында нақты атқарылып жатқан жұмыстар, жобалар мен ұйымдастырылған іс-шаралардың оқушы күзiреттiлiгiн дамытудағы тиiмдiлiк дәрежесі талданады. Сондай-ақ тәрбие жұмысын ұйымдастырудың нәтижелiлiгiн арттыру жолдары ұсынылады.

Аннотация

В статье выделены эффективные способы организации воспитательной работы школьного общежития в соответствии с современными требованиями. Анализируется степень эффективности собственно работ, проектов и организованных мероприятий в развитии компетентности студентов по образовательным направлениям. Также предложены пути повышения эффективности организации воспитательной работы.

Annotation

In the article, effective ways of organizing the educational work of the school dormitory in accordance with modern requirements are distinguished. The degree of effectiveness of the actual works, projects and

organized activities in the development of student competence in the educational areas is analyzed. Ways to increase the effectiveness of the organization of educational work are also suggested.

Жатақхана – білім алушылардың ортақ шаңырағы. Онда еліміздің, облысымыздың түкпір-түкпірінен келген білім қуған зияткер оқушылар бір үйдің баласындай тату-тәтті тұрып жатыр. Сол жатақханада жайлы ортаны қалыптастыру, тәрбиеленушілердің білім сапасына жақсы ықпал ету ісі жатақхана жұмысын тиімді ұйымдастыра білумен тығыз байланысты. Еліміздегі Зияткерлік мектептердің басты ерекшеліктерінің бірі – оқушылардың өмірі мен қауіпсіздігінің жоғары нормаларына жауап беретін заманауи, жайлы жатақханалар. Жатақхана жұмысын ұйымдастыру бойынша Назарбаев Зияткерлік мектептері еліміздегі ең үлгілі білім ошағы саналады.

Зияткерлік мектептер миссиясы – еліміздің зияткерлік әлеуетін арттыру. Елдің зияткерлік әлеуеті білімді, тәрбиелі, дені сау балалардың, жастардың молаюымен артады. Аталған үш бағытты бірдей ұстана отырып жас буынға білім берудің бірегей жобасы НЗМ-да қалыптасқан. Атақты ойшыл, дүниежүзілік ғылым мен мәдениеттің екінші ұстазы Әбу Насыр әл Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауіп әкеледі» деген екен [1, 186 б.]. Біз бұл цитата арқылы білімнің маңызын жоққа шығарғалы отырған жоқпыз. Керісінше тәрбиенің маңыздылығын барынша түсіндіргіміз келеді. Расымен де тәрбие жұмысы мектеп қабырғасында білім беру ісімен қанаттас, қатарлас жүріп отыруы керек. Тәрбиені бірінші ата-ана, екінші мектеп береді. Ал ата-аналарынан жырақта, жатақхана қабырғасында білім алып жатқан балалар үшін тәрбиені сол жатақхана ұжымы, тәрбиешілері береді.

Назарбаев Зияткерлік мектептері тәрбие жұмысын ұйымдастыруда мемлекеттік маңызы бар құжаттарда айқындалып, педагогикада кең арна салған төмендегі бағыттарды бірнеше бағыттарды қамтиды. Олар:

1. Патриоттық тәрбие
2. Зияткерлік даму тәрбиесі
3. Дене және психологиялық даму тәрбиесі
4. Адамгершілік тәрбие
5. Алуан мәдениетті даму тәрбиесі
6. Көшбасшылық қасиеттерді дамыту тәрбиесі
7. Көркем-эстетикалық даму тәрбиесі

Мұндағы «Патриоттық» тәрбиенің мақсаты – оқушыларды Отансүйгіштікке тәрбиелеу, ұлттық сана-сезімге, патриотизмге, әлеуметтік құндылықтарға, азаматтыққа баулу болса, «Зияткерлік даму» тәрбиесі оқушылардың ұтымды ойлауын дамыту, қоршаған ортада өзінің зияткерлік біліктіліктерін тиімді қолдана білу мақсатында жүзеге асырылады. Ал «Дене және психологиялық даму» тәрбиесі оқушыларды салауатты өмір сүре білуге, адамзат өміріне қауіп төндіріп отырған қатерлі дерттерден сақ болуға, одан қорғана білуге, қоғамға, адам ағзасына зиянды заттардың теріс әсері туралы түсінік беру, физикалық және психологиялық дамуын қалыптастыруға дағдыландырады.

«Адамгершілік» тәрбие арқылы оқушылардың бойына рухани адамгершілік қасиеттерді ұялатып, адамдық асыл қасиеттерді игерулеріне ықпал етеміз. «Алуан мәдениетті даму» тәрбиесі – мемлекеттік тілді және басқа тілдерді үйрену арқылы балалар мен жастардың әлем және ұлттық мәдениетті игерулеріне, Қазақстан халықтарының дәстүрлері мен мәдениетін зерттеуіне және қабылдауына жағдай жасауды көздесе, «Көшбасшылық қасиеттерді дамыту» тәрбиесінің негізгі мақсаты – жеке тұлғаның өзін-өзі іс жүзінде көрсетуі мен ары қарай дамуына ықпал етуде білім беру ұйымдары жағдайында жастар мен балалардың танымдық қызығушылығын, олардың шығармашылық қабілеттерін, жалпы білімге икемділігін, өзін-өзі тану мен өздігінен білім алу дағдыларын, әлеуметтенуін барынша дамыту бейімділігін қалыптастыруға бағытталады. Сондай-ақ «Көркем-эстетикалық даму» тәрбиесі арқылы қоршаған дүниенің, оқушылардың жан дүниесінің сұлу болуына ықпал жасай отырып, өнер мен болмыстағы асқан әдемілікті дұрыс түсіну және қабылдау қабілеті, эстетикалық сезім, ой-пікір мен талғамды тәрбиелейміз.

Аталған тәрбие бағыттарын негізге ала отырып жатақхана тәрбие жұмысының жоспары жасалады. Онда түрлі жобалар, іс-шаралар, акциялар, тәрбие сағаттары, кездесулер мен тренингтер енеді. Солардың арасынан бірнешеуіне тоқтала кетуді жөн көрдік. Олардың алғашқысы – «БауырсақPARTY». Бұл жатақхана тәрбиеленушілері үшін бірегей шара болды. Бұл барша жатақхана ұжымының бірлескен іс-әрекеті негізінде жүзеге асты. Шараны жоспарлаудағы мақсат – оқушыларға өз үйлеріндегідей жайлы сезім сыйлау, оларды еңбекке баулу. Кезінде жазушы Әзілхан Нұршайықов: «Бала тәрбиесінің ең үлкені – оны еңбекке баулу. Еңбекшіл жас қана ең үздік азамат болып қалыптасады» деген болатын [2, 76 б.]. Сол мақсатқа жету жолында алдымызға бірнеше мақсаттар қойдық. Олардың қатарында қыз балалар үшін қамыр илеу, ашыту, жаю амалдарын меңгеру тұрса,

ұлдар үшін отын дайындау, ашық аспан астында от жағу, самаурын қайнату сияқты міндеттер тұрды. Жатақхана үшін әрқашан басты орында тұратын балалардың қауіпсіздігін тәрбиешілер мен медицина қызметкерлері қадағалады. Балалар өздерінің қатысуымен пысырылған ыстық бауырсақтан жеп, самаурынның ыстық шайынан ішіп, мектеп ауласында арқан тартысып, шаңғымен сырғанап, бір кештерін думанды, көңілді өткізді. Осындай айтулы іс-шараға қатысу арқылы жатақхана тәрбиеленушілері өмірге икемділік дағдыларын игеріп, дене және психологиялық даму тәрбиесінің негізгі мақсатына жетті деп айтуымызға болады.

Кез-келген адам үнемі қайталана беретін бірсарынды әрекеттен жалығып кетеді. Әсіресе балалар ерекше бір дүниін күтеді. Жаңа оқу тоқсанының басында балаларда оқу жүктемесі азырақ кезде осындай бір тәрбиелік шаралармен оқушы ойын сергіту оның оқу нәтижесінің жақсаруына оң әсер ететіні сөзсіз.

Біз жоғарыда айттық, тағы да қайталаймыз, Назарбаев Зияткерлік мектептерінің миссиясы – мектеп қауымдастығының зияткерлік әлеуетін арттыру арқылы қазіргі қоғамның жаһандық мәселелеріне дайын болу. Мұндағы мектеп қауымдастығы дегеніміз – ата-ана, ұстаздар мен оқушылар. Мектеп тек ғана оқушылардың білімін артыруды көздемейді. Тиісінше мұғалімдер мен ата-аналардың да білім деңгейін жоғарлатып отыруға атсалысады. Ол үшін мектеп ішінде түрлі жобалар қолға алынып, курстар мен семинарлар, кездесулер, тренингтер өтіп тұрады. Осы үрдіс біздің жатақханамызда да бар. Ол бізде «AqyTime» жобасы арқылы жүзеге асады.

«AqyTime» – жатақхана тәрбиеленушілері, олардың ата-аналары, ұстаздарымен бірге ойналатын топтық зияткерлік ойын форматындағы жоба. Жоба тоқсанына бір рет өеді және әр саны әртүрлі тақырыптарға арналып отырады. Онда әр команда құрамында үш оқушы, бір ата-ана өкілі, бір мектеп педагогы болады. Барлығы бес адамнан құралған команда алдын-ала дайындалған сұрақтарға топпен ақылдаса отырып жауап береді. Топтың бұлай жасақталуының үлкен мәні бар. Біріншіден осындай команда құру арқылы мектеп қауымдастығы түгел қамтылады, екіншіден топтық жұмыс жасау дағдылары дамиды, үшіншіден ойынға қатысу арқылы команда мүшелері өздерінің білетін дүниелеріне сай балл алады және білмейтін дүниелерінің жауабын біліп қайтады. Төртіншіден оқушылар, ата-аналар, ұстаздар өздерін осы ойынға қатыса отырып дамыта алады. Зияткерлік ойынға қатысушы бірнеше команда өзара жарысқа түсіп, жеңімпаздар жинаған ұпайлары негізінде анықталады. Осы жылы қолға алынған бұл жоба алғашқы санынан-ақ мектеп қауымдастығының қызығушылығын тудырды. Балалар мен олардың ата-аналары, мұғалімдер жобаның келесі санын асыға күтетіндей дәрежеге жетті. Жобадағы басты артықшылық – көтеріңкі көңіл-күй, жайлы атмосфера, қызықты тапсырмалар және ыстық қауышулар. Осындай тиімді тәрбиелік жобаларды ойластыру, жарыққа шығару арқылы мектеп миссиясының орындалуына, ата-аналардың, мұғалімдердің, оқушылардың үнемі ізденісте жүруіне, олардың алған білімдерінің өмірде пайдалы болуына барынша атсалысып жатырмыз.

Қорыта келгенде, жатақханадағы тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастыра білу маңызды. Тиімді ұйымдастырылған тәрбие жұмысы оқушы құзіреттілігін дамытуда айрықша рөл атқарады. Мектеп миссиясына сәйкес қазіргі заманның кез-келген сын-қатерлеріне түрлі құзіреттіліктері жоғары дамыған тұлғаны тәрбиелеу бағытында алуан түрлі іс атқарып жатырмыз. Жоғарыда біз келтірген мысалдар солардың бірнешеуі ғана. Тәрбие беру – үздіксіз әрі жан-жақты жүрілуі тиіс процесс. Қоғам дамып, заман жаңарған сайын тәрбие бағыттары мен тәрбие жұмысының түрлері де әралуандана береді. Сол заман талабына сай балаларды жақсы тәрбиелей алу үшін тәриеші үнемі ізденісте болуы керек. Жатақхана қолда бар мүмкіндіктерді пайдалана отырып тәрбиеленуші құзіреттілігін барынша дамыту жолдарын қарастыруы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Әбу Насыр әл Фараби. 15 томдық шығармалар жинағы. / құраст. Р. Сейсенбаев. – Алматы: «Жібек жолы», 2020. – 4 том. 256 б.
2. Қ. Жарықбаев., С. Қалиев. Қазақстандағы педагогикалық ойдың антологиясы. Оқу құралы. / Алматы. «Қазақ университеті», 2009. – 256 б.
3. С. А. Мұсаева, Т.Б. Бегалиев. Жас ерекшелік педагогикасы. Оқулық. – Астана: Фолиант, 2006. – 472 б.
4. С. Қалиев. Әлемдік педагогикалық ой-сана. 10 томдық. – Алматы: «Таймас», 2010. 10-том: ХҮ-XX ғғ. қазақ ойшыл оқымыстыларының тәлім-тәрбие туралы ой-пікірлері / 400 б.
5. Қ. Сейіталиев. Педагогиканың жалпы негіздері. Оқу құралы. – Алматы: «Өлке», 2009. – 232.
6. Ә. Табылдиев. Қазақ этнопедагогикасы. Оқу құралы. – Алматы: «Санат», 2001. – 320 б.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭСТРАДНО-ДЖАЗОВЫХ СТИЛЕЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ БАС-ГИТАРНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

ЧАЙБЕКОВ Олег Рустамович, БЕГАЛИНОВА Г.А.

Казахская национальная академия искусств имени Т.К. Жургенова

Алматы, Казахстан

e-mail:lorddagotur1@yandex.kz

Аңдатпа

Бұл мақала поп-джаз стильдерінің қалыптасуын талдауға арналған. Біз стильдердің дамуының себептері мен салдарын және олардың бас-гитарада орындалуына әсерін зерттейміз. Мақалада эволюцияның әлемнің әртүрлі бөліктерінде нәліктен әртүрлі болғаны және оған қандай факторлар әсер еткені талқыланады. Біз сондай-ақ бас-гитарада дыбысты шығарудың заманауи әдістері қалай қалыптасқанын және олардың әрқайсысы әртүрлі музыкалық жанрларда өз қолданылуын қалай тапқанын зерттейміз.

Негізгі материал көзі ретінде музыкант-оқытушылардың педагогтардың және өнертанушы-ғалымдардың еңбектері алынды. Автор мақалада жалпы музыкалық өнерге және атап айтқанда бас-гитара шығармашылығына арналған теориялық материалдарды талдайды. Нәтижесінде музыка жанрларының қалыптасу дәуірінің бас-гитара орындаушылық өнерінің қазіргі жағдайымен және оның даму үрдістерімен себеп-салдарлық байланыстары анықталды.

Қазақстандағы бас-гитара орындаушылық өнерінің эволюциясына арналған ғылыми еңбектердің жоқтығы және рок, джаз, оркестр музыкасының даму тақырыбының аз зерттелуі мақала тақырыбын өзектендіреді. Бас-гитарада ойнаудың эволюциясына үлкен әсер еткен қазіргі заманның жетекші бас-гитаристерінің шығармашылығы орындаушылық өнерді насихаттау және қоғамды мәденилендіру мақсатында зерттелуі тиіс.

Бұл ғылыми мақала сонымен қатар бас-гитара өнерін кеңінен насихаттауға, оның шекараларын кеңейтуге және аспаптың, ең бастысы музыканттың мүмкіндіктерін сипаттауға арналған. Мақалада бас-гитара өнерінің даму үрдісін анықтау джаз, рок және опера өнері сияқты музыка жанрларының өткенін, қазіргі жағдайы мен болашағын қарастыру арқылы жүзеге асырылады.

Кілт сөздер: бас гитара, орындаушылық өнер, джаз, рок, даму үрдісі, музыка, шығармашылық.

Аннотация

Данная статья посвящена анализу формирования и эволюции эстрадно-джазовых стилей, происходивших в разных частях света по-разному, факторы оказавшие влияние на развитие бас-гитарного исполнительства, причины и следствия. В статье рассматриваются вопросы, касающиеся формирования современных способов звукоизвлечения на бас-гитаре, их предназначение в разных музыкальных направлениях.

Основным материалом послужили труды музыкантов, педагогов и ученых-искусствоведов. В статье проанализированы историко-теоретические материалы, посвященные музыкальному искусству в целом и бас-гитарному творчеству в частности. В результате выявлены причинно-следственные связи эпохи становления жанров музыки, где бас-гитара занимала важное место, с современным состоянием бас-гитарного исполнительного искусства и тенденциями ее развития.

Отсутствие научных трудов, посвященных эволюции бас-гитарного исполнительского искусства в Казахстане и малоизученность темы развития рока, джазовой и оркестровой музыки, актуализируют тему статьи. Творчество ведущих бас-гитаристов современности, оказавших большое воздействие на эволюцию исполнительства на бас-гитаре подлежит изучению в целях популяризации исполнительского искусства.

Данная статья также призвана привлечь интерес к исследованию бас-гитарного творчества, раскрывая его границы и описывая возможности инструмента. Определение тенденции развития бас-гитарного искусства в статье осуществлено посредством рассмотрения прошлого и современного состояния таких жанров музыки, как джаз, рок и эстрада.

Ключевые слова: бас-гитара, исполнительское искусство, джаз, рок, слэп, тенденция развития, музицирование, творчество.

Abstract

This article is dedicated to the analysis of the formation of pop-jazz styles. We examine the causes and consequences of the development of styles and their influence on bass guitar performance. The article discusses why evolution occurred differently in different parts of the world and which factors influenced this. We also explore how modern methods of sound extraction on bass guitar were formed and how each of them found its purpose to a greater extent in different musical genres.

The main material was the works of musicians, teachers and art historians. The author of the article analyzes theoretical materials on musical art in general and bass guitar creativity in particular. As a result, the causal relationships of the era of the formation of genres of music where the bass guitar occupied an important place with the current state of the bass guitar performance art and trends in its development are revealed.

The lack of scientific papers devoted to the evolution of the bass guitar performing art in Kazakhstan and the little-studied topic of the development of rock, jazz and orchestral music actualize the topic of the article. The creativity of the leading bass guitarists of our time, who have had a great influence on the evolution of performing on the bass guitar, is subject to study in order to popularize the performing arts and cultivate society.

This scientific article is also intended to popularize the bass guitar art, revealing its boundaries and describing the capabilities of the instrument and, most importantly, the musician. Determination of the trend in the development of bass guitar art in the article is carried out through consideration of the past, current state and future of such genres of music as jazz, rock and opera.

Keywords: bass guitar, performing arts, jazz, rock, development trend, music making, creativity.

Введение: Эстрадно-джазовые стили в контексте нашей статьи имеют отношение к джазу исключительно в аспекте их происхождения, однако с точки зрения концепции стилистических черт, в некоторых случаях, имеют очень мало общего с джазом, как с направлением музыки. Для того, чтобы пояснить свои позиции относительно этого и раскрыть особенности исполнительского искусства в рамках этих стилей, проведем небольшой исторический экскурс.

Итак, если сравнить технику игры на бас-гитаре в рамках советской эстрады с ее фактическими техническими возможностями (которые, на секунду, даже в советское время уже существовали на Западе), то судя по первой можно было сказать, что этот инструмент – весьма заурядный, малоперспективный, и не требует от исполнителей большого технического мастерства. Иными словами, привлекателен собственной простотой в освоении. Однако, если же описывать Западную бас-гитару, то мир технических возможностей этого инструмента совершил абсолютную революцию в отношении технических и тембровых возможностей инструментов с низкой тесситурой. Причиной такого досадного недоразумения можно называть «железный занавес», препятствовавший информационному обмену между капиталистическим западом и социализмом Союза, однако такое объяснение не содержит в себе ответа на главный вопрос: а в чем, собственно, заключаются более конкретные причины, по которым техника игры на одном и том же инструменте так разительно отличалась в зависимости от региона, куда была помещена для своего дальнейшего развития?

На наш взгляд, любое посеянное семя, в которое заложен определенный потенциал развития, нуждается в подходящей почве, которая в нашем случае олицетворяется культурной средой. Забегая наперед, можно обозначить, что в США сформировались именно те условия, которые были необходимы для концептуального развития техники игры на бас-гитаре, не говоря о том, что эта страна, фактически, и являлась родиной этого инструмента. И появление его на свет было желанием огромного количества исполнителей, как и было описано нами в первой главе. Но опять-таки, - все вышеперечисленное – лишь предпосылки, детали и украшения. Главная же суть причины, по которой семя бас-гитарной техники было суждено взойти и воплотить свой полный потенциал стал Запад, опять-таки заключается в социокультурных условиях.

Таких условий совпало сразу несколько, и они, в свою очередь, сформировали целую плеяду интереснейших феноменов, среди которых бас-гитарное искусство – лишь малая толика.

Разумеется, речь идет о взаимопроникновении двух типов музыкальных культур – западноевропейского образца, а также народных музыкальных традиций африканского народа, который массово завозился на территории Соединенных Штатов в качестве рабской силы. Жители Африки привезли за собой одну из самых выразительных черт своей народной музыки, которая впоследствии стала чуть ли не главным столпом, на котором держится большая часть современной массовой музыки. И имя этой черте – ритмика. Само содержание этого термина резко расширило границы и заиграло качественно новыми красками после рождения джаза. Как удачно подчеркнул в этом отношении Маршалл Стернс, несмотря на то что «... в музыкальном отношении преобладающую роль здесь сыграла европейская традиция, но те ритмические качества, которые сделали джаз столь характерной, необычной и легко распознаваемой музыкой, несомненно, ведут свое происхождение из Африки» [Стернс, 1956, 4].

На стыке двух культур зародилась новая, можно сказать, характерно американская музыкальная культура. Достижения западноевропейской гармонии, африканской ритмики и свободы мысли поменяли форму церковного музицирования, сформировав такое музыкальное направление, как госпел. В то же время то же сочетание положило начало первым стилям массовой музыки в лице блюза

и джаза, полных знакомых гармоний, но воспринимавшихся совершенно по-новому. По словам Джеймса Линкольна Коллиера, «джаз – это уникальный сплав принципов и элементов европейской и африканской музыки». Автор сравнивает уникальные особенности джаза с визуальными особенностями зеленого цвета, получающегося из смешения желтого и синего «...так и джаз, - пишет автор, - не есть разновидность европейской или африканской музыки; он, как говорится, нечто *sui generis*» [Коллиер, 1984, 16].

И по мнению Коллиера одна из главных черт джаза заключается в ритмическом остове композиции, именуемой автором «граунд-битом» (от англ. – *ground beat* – основной ритм), который «...не является модификацией какой-либо африканской или европейской метроритмической системы, а коренным образом отличается от них, и прежде всего своей значительно большей гибкостью» [Коллиер, 1984, 16].

Добавляя в собственные доводы больше конкретики, автор приводит сравнение с чисто европейской музыкой, опираясь на то, что в ней «основная метрическая пульсация, или граунд-бит, заложена в самой мелодии: вы легко сможете «отбивать такт ногой». В джазе граунд-бит не связан с мелодией и выдерживается самостоятельной ритм-группой» [Коллиер, 1984, 13]. Это ключевое нововведение стало одним из основополагающих элементов массовой музыки в целом. С одной стороны, коренное изменение роли и значения граунд-бита, а также создание ритм-секции – это тандем ритмических элементов, благодаря которым у семени бас-гитарной исполнительской техники появилась плодородная почва.

Разумеется, на момент формирования джаза бас-гитары еще не существовало, однако этому инструменту посчастливилось появиться на свет именно в тот момент, когда технические принципы и исполнительская виртуозность музыкантов этого направления зашли в собственных экспериментах и поисках настолько далеко, что границы влияния джаза стали все менее и менее отчетливыми.

И, как нам кажется, на этот счет очень удачно высказывание Г.В. Бородиной, которая считает, что «...не существует точного и объективного определения понятия «джаз»» [Бородина, 2017, 9]. Также, автор подчеркивает, что «...чрезвычайно жизнеспособная, джазовая музыка никогда не была замкнутой автономной системой, она постоянно изменялась, динамично развивалась и обогащалась, «вступая в контакты» с различными музыкальными течениями и стилями, поэтому вчерашние характеристики в полной мере не могут соответствовать современному развитию джаза» [Бородина, 2017, 9].

Также, существует множество высказываний известных джазовых музыкантов относительно того, что джаз легче узнать на слух, но сложно объяснить, что это такое; легче почувствовать, чем понять разумом. Однако даже несмотря на размытые рамки понимания что такое джаз в принципе, он «...продолжает оказывать влияние на всю современную музыку. «Рок», «фанк» и «соул», эстрадная музыка, музыка кино и телевидения, значительная часть симфонической и камерной музыки заимствовали многие элементы джаза. Без преувеличения можно сказать, что именно на фундаменте джаза выросло здание современной поп-музыки» [Коллиер, 1984, 16].

Однозначно стоит отметить, что если бы музыканты, творившие в джазовом направлении, когда-либо всерьез задумывались бы о сохранении стилистики, некоей традиционности единожды созданного музыкального явления, то навряд ли бы современный мир массовой музыки смог бы похвастаться таким бурным разнообразием звучаний, стилей, жанров и направлений популярной музыки.

Поэтому в нашей статье термин «эстрадно-джазовые стили» подразумевает под собой именно то широкое стилевое разнообразие современной массовой музыки, которое унаследовало от джаза тандем его ключевых элементов, описанных нами ранее, а именно: самостоятельность граунд-бита, выделение ритм-секции для его воплощения, а также многослойность ритмических фактур, которая стала следствием первых двух пунктов.

Возвращаясь к первоначальному вопросу о том, почему же бас-гитарная техника в рамках советской эстрады не получила такого колоссального развития, как это произошло в США, стоит отметить, что большинство популярной и созданной в Союзе массовой музыки (исключая все многочисленные переводы иностранных хитов на русский язык при попытке выдать их за отечественный продукт) хоть и тоже уже имело отдельную ритм-секцию в составах, но не имело многослойности и сложности ритмических фактур – даже если граунд-бит и стал самостоятельным явлением в эстрадной музыке, то по факторам многослойности и сложности оставался таким же европейским, каким он был, если привести довольно грубое сравнение, у белых переселенцев американского континента до влияния африканской музыкальной культуры.

Стоит добавить, что массовую музыку Советского Союза ни в коем случае нельзя назвать плохой – были и талантливые композиторы, и яркие исполнители, однако такой прямой исторической

преимущества от джаза, как США у нее не было. Скорее, наоборот. Она стала более упрощенным выходцем из музыки академической. Это и является основной, на наш взгляд, причиной, по которой в академических кругах постсоветских стран эстрадные жанры считаются второсортной, слишком упрощенной музыкой.

Разумеется, далеко не все направления современной массовой музыки могут похвастаться той многогранностью ритмических фактур, сложностью гармоний и исполнительским мастерством, которые первоначально были присущи джазу. Причина этого кроется, на наш взгляд, в том, что к середине XX столетия окончательно сформировались определенные клише в эстрадных составах и было выпущено достаточно джазовой музыки, которая могла послужить в качестве учебных пособий будущим исполнителям, а также каждый регион, так или иначе перенимавший новые музыкальные инструменты и создававший локальную массовую музыку, ко всему прочему пытался сохранить некую, если можно так выразиться, национальную идентичность, которая бы не позволила всей массовой музыке стать абсолютно одинаковой. Характер исполнителей, язык исполнения, музыкальная среда, менталитет их страны, социально-политический и исторический контекст – все это неизменно накладывало след как на творчество академических композиторов, так и продолжает оказывать влияние на популярную музыку. Поэтому каждый регион, если можно так выразиться, «делал как умел», и «делал по-своему».

Разумеется, джазовая музыка исполняется и по сей день в относительно узнаваемом виде во всем мире до сих пор, однако если у джазовых пионеров их творчество было следствием свободных экспериментов, которые толкали развитие исполнительской техники и стилистики, то исполнение традиционного джаза в современных реалиях, как правило, ставит перед собой цель сохранения, консервации и воссоздания созданных более полувека назад принципов. Если же исполнитель/композитор не ставит перед собой никаких стилистических ограничений, то он неизбежно рано или поздно вылетит из той сферы, которую именуют истинным джазом, и окажется в мире массовой музыки, воспитанной на джазе. Так сказать, в гостях у «внуков» и «правнуков».

Материалы и методы: В статье проанализированы теоретические материалы, посвященные музыкальному искусству, а также бас-гитарному творчеству. С помощью музыкально-исторического подхода рассмотрены истоки и причины формирования инструмента, его эволюция в контексте эстрадно-джазовых стилей. Для изучения ступеней развития и влияния определенных стилей на формирование новых приемов звукоизвлечения, а так же роли технического прогресса применен аналитический метод.

Результаты и обсуждения:

По всем вышеописанным причинам мы считаем целесообразным рассмотреть развитие бас-гитарной исполнительской техники вне стилистических ограничений, однако с поправкой на то, что у рассматриваемых нами музыкальных стилей есть по крайней мере самостоятельный граунд-бит, многослойность и сложность ритмических фактур т.к. наличие ритм-секции уже давно стало практически обязательным условием подавляющего большинства композиций массовой музыки. Также, учитывая тот факт, что огромную роль в формировании и становлении бас-гитарной исполнительской техники играли отдельные яркие личности, то развитие исполнительского мастерства на этом инструменте как феномена будет правильной описать с параллельным упоминанием имен тех исполнителей, кто оставил свой новаторский след в эволюции этого искусства.

Итак, бас-гитарная исполнительская техника, как было многократно упомянуто ранее, появилась на свет в рамках джаза, а если быть точнее, то в его ранний период. И в силу того, что сам инструмент стал непосредственной заменой джазовому контрабасу в ансамблях и оркестрах, то и первичная техника исполнения была построена на двух факторах:

1. Звукоизвлечения
2. Голосоведения

Разберем же каждый из них последовательно и параллельно.

Во-первых, бас-гитара отличается от контрабаса позицией игры. Если контрабас конструировался для вертикальной игры стоя, то бас-гитара предполагала гитарную горизонтальную позицию. Смена позиции потребовала от исполнителей некоторой сноровки и времени, чтобы привыкнуть, однако движения правой руки, похожие на щипковые (левой для левшей) сохранились, хоть и стали значительно мягче, чем были на контрабасе. Датчик бас-гитары одновременно стал удобной точкой опоры для пальцевой игры, и при звукоизвлечении пальцы исполнителей скорее «проглаживали» струну до тех пор, пока палец не соскользнет со струны, создав при этом очень легкую атаку.

Во-вторых, конечно, помимо техники звукоизвлечения, были важны принципы голосоведения. Если для академических музыкантов индикатором этих принципов была композиторская мысль, то в

джазе исполнители предоставили себе огромное количество свободы, ценой пользования которой стал неимоверно возросший уровень исполнительского мышления, который требовал для составления собственной партии ориентацию в граунд-бите, гармонии и форме композиции. Таиландский исследователь Танарат Чайчана описывает роль джазового бас-гитариста в ансамбле как «повествователя аккордовой прогрессии и держателя времени» [Chaichana, 2016, 127].

Наиболее важным принципом голосоведения нижнего голоса в джазе получил название «шагающего баса», или (досл. англ. -) walking bass. По мнению Дугласа Грина и Эвана Джонса, сам принцип двигающегося нижнего голоса не нов для музыки западноевропейского образца, и зародился «...приблизительно между 1600 и 1750 годами периода Барокко» [Green, Jones, 1926, 83]. Однако кто именно внедрил и адаптировал этот принцип для джаза, нельзя сказать однозначно, более того, неизвестно, существует ли прямая историческая преемственность от средневековых принципов голосоведения нижнего голоса к логике построения бас-гитарной партии.

Согласно Танарату Чайчана в ранней джазовой музыке и в стиле рэгтайм басисты, как правило, играли первую и третью доли из четырех. Но Уэллман Брод, басист из Нового Орлеана, согласно мнению Руфуса Райда, первым начал исполнять басовую партию на каждую долю. В качестве доказательной базы приводится запись под названием «Rockin' in Rhythm» Дюка Эллингтона, на которой Брод и поменял принцип исполнения басовой линии [Hipshot Products, 2014, 5].

Следующим кандидатом на звание «отца «шагающего баса» в джазе» называют Джимми Блэнтон, который тоже играл в оркестре Дюка Эллингтона с 1939 года.

Появление принципа «шагающего баса» ознаменовало эру свинговой музыки, для которой был характерен «прихрамывающий» ритм. Интересно то, что само явление свинга не фиксировалось в нотах, однако мелодия, прописанная обыкновенными восьмыми, исполнялась в свинге, если того требовала композиция или решение исполнителей. Многие джазовые музыканты любили повторять: «свинг – это не то, что можно понять или измерить - его нужно почувствовать». Помимо шагающего баса, характерной чертой свинга стал определенный рисунок ударной установки, включавший в себя покачивающуюся игру по райду (одна из тарелок на ударной установке).

Нововведение в лице шагающего баса, характерного для стиля свинг, также приписывается Уолтеру Пэйджу, бас-гитаристу ансамбля Count Basie's, который помимо того, чтобы брать бас на каждую долю, ко всему прочему начал использовать хроматизмы, характерные для усовершенствованной версии «шагающего баса», которая в последующем нашла активное применение в стиле бибоп. Сложность этого стиля заключалась в высоком темпе и активно сменяющейся гармонии.

Заслуженным мастером в этом стиле стал Оскар Петтифорд, добавивший бас-гитарной линии «новые сложности» [Hipshot Products, 2014, 108], которые заключались в усложнении ритмической структуры четырех четвертей добавлением более мелких ритмо-гармонических украшений.

Возвращаясь к преемственности в эстрадно-джазовых стилях, стоит, как говорят англичане, to put the name on the face (досл. – наложить имя на лицо) и помнить о том, что стилистика создается исполнителями, которые, в свою очередь, черпают вдохновение в творчестве предыдущих поколений. И на музыкальном языке вышеописанного Оскара Петтифорда была воспитана целая плеяда блестящих басистов, в числе которых Рэй Браун, Чарльз Мингус и Пол Чэймберз.

Выходцем из бибопа стал хард боп, который получился из смешения ритм-н'блюза с госпелом. Мелодии этого стиля были значительно проще, и заметнее прослеживалась преемственность от блюза.

После эры бибопа и хард бопа, на сцену выходит так называемый джипси джаз, который в дословном переводе означает «цыганский джаз» - еще один яркий пример смешения джаза с национальным музыкальным началом. Для этого стиля на иболее характерными инструментами являются испанская гитара и скрипка. Как и свинг, джипси джаз обладает характерным набором ритмических паттернов в аккомпанементе, которые больше относятся к гитарным партиям. Бас-гитара же может спокойно пользоваться техникой шагающего баса, однако в данном случае «шагайка» не будет стилиопределяющей чертой.

Однако что бибоп, что джипси джаз, чаще всего представлены композициями в быстрых темпах, требующих от солирующих инструментов «зажигать» сложными техническими пассажами. В противоположность торопливым стилям, появился кул джаз (от англ. cool - прохладный), который, напротив, был медленным, мелодичным и задумчивым. Партия бас-гитары в таких композициях, в основном, исполняет роль поддержки нижнего гармонического голоса с добавлением переходных моментов между аккордами, которые каждый басист исполняет по-своему. Это могут быть разнообразные глиссандо, неаккордовые ноты с разрешением и т.д. – все зависит от музыкального вкуса исполнителя и его творческих решений. Кул джаз – скорее относится к категории созерцательной музыки «для души». Это один из самых красивых стилей, ставших впоследствии предпосылкой для появления красивейших эстрадных баллад.

Следующей ступенью в развитии джаза стал модальный джаз, в основе экспериментов которого лежали ладовые теории, вдохновленные теоретическими трудами Джорджа Рассела. Опыт модального джаза – это первый опыт отказа от классических тональных тяготений. Иными словами, атональные поиски академических музыкантов не могли не найти своего отражения в джазовой музыке, однако, в отличие от академических серийных техник и додекафонии, модальный джаз все же оставался музыкальным. В качестве яркого представителя данного стиля можно назвать Майлза Дэвиса.

Стилевое смешение развивало исполнительское искусство и в середине 60-ых годов XX века Рон Картер присоединяется в качестве бас-гитариста ко второму квартету Майлза Дэвиса. Картер создал новый стиль шагающего баса с концепцией свободного времени и усложненной гармонии в басовой линии.

Таким образом, одна-единственная, на первый взгляд, техника «шагающего баса» обрела разные черты в зависимости от индивидуальных особенностей того исполнителя, в чьих руках оказывалась. Для понимания принципиальной разницы различных видов этой техники, исполнителю необходимо ознакомиться с джазовой музыкой различных исторических периодов и стилей. Иными словами, сквозь историю формирования джазовых стилей в бас-гитарном исполнительском искусстве, прежде всего, развивались принципы голосоведения.

Наряду с модальным джазом развивалась и музыка, которая родилась на стыке джаза и латиноамериканских ритмов – по существу – гибрид от гибрида, однако получившийся результат, в некоторых отношениях превзошел все положительные ожидания. Такой музыкальный стиль как самба – пример взаимодействия джаза с бразильской музыкальной культурой, который, ко всему прочему, является одним из символов этой страны. Выходец из самбы, стиль босса-нова также относится к этой категории музыкальных стилей, которые снискали популярность по всему миру, и требуют для собственного исполнения исключительное чувство ритма.

У каждого эстрадно-джазового стиля, который поддается классификации, можно выделить наиболее распространенные ритмические паттерны, гармонические ходы, логику построения мелодии и стиля аккомпанемента. Паттерны эти, на самом деле представляют собой концепцию звучания нескольких инструментов подобно тому, как техника «шагающего баса» чаще всего применяется именно со свинговой партией ударной установки.

Творческие эксперименты и поиски продолжались в разных направлениях и, в конечном итоге, привели к появлению таких стилей, как фри джаз и авангардный джаз. В этих стилях выработался новый метод импровизаций, дававший басистам куда большую свободу, нежели та, которую они могли себе позволить ранее.

Наиболее далеким от первоначального джаза, но все же относящийся к нему по определенным элементам, называют фьюжн, характерной особенностью которого выступает уделение внимания звуковым эффектам, отдаление от традиционно джазового звучания. В данном стиле было написано огромное количество оригинальных композиций, в которых не прослеживается прямая преемственность от ранее существовавших стилей. В отношении классификации фьюжн как стиль музыки в некотором роде напоминает жанр фантазии в академической традиции – слишком много вариантов развития событий, материал не имеет определенных стилистических черт. Это стиль экспериментов и творческой свободы. Бас-гитара в этом стиле также имеет вполне узнаваемое звучание, для достижения которого часто использовались безладовые инструменты.

Однако, как было сказано ранее, эстрадно-джазовые стили – это, в нашем понимании не только те, которые относятся к джазу наиболее различимо, но и те, кто отделился от них и создал свою ветвь направлений эстрадной музыки, чьи потомки расцвели в совершенно непохожие на джаз проявления.

Примером такого развития может послужить ритм-н-блюз. Первоначально после самого появления этого термина, у него не было особенно выдающихся стилистических черт – так звукозаписывающие компании называли популярную музыку афроамериканских музыкантов 40-50-ых гг. XX века. Однако все же, в конечном итоге у ритм-н-блюза появилась своя характерная черта в лице очень тяжелого (по сравнению с джазовым звучанием) бита ударной установки, который делал прямой акцент на важную роль ритм-секции.

Для бас-гитары характерными чертами партии стали удержанные акцентированные ноты, чередующиеся с мелкими переходными длительностями (см. Нотный пример 1).

Нотный пример 1. Пример паттерна партии бас-гитары в стиле ритм-н-блюз

Этот стиль, в свою очередь, стал отправной точкой для формирования целой группы направлений в эстрадной музыке, среди которых можно назвать: фанк, хип-хоп, рок-н-ролл, рэгги, ска.

Упомянув об этих стилях, нельзя не коснуться вопроса способа звукоизвлечения на бас-гитаре. Разумеется, речь пойдет о концепции приемов звукоизвлечения, который впоследствии стал называться слэп (англ. – slap - шлепок). Касательно первоисточника идеи щипка басового струнного инструмента, стоит напомнить, что он уже использовался у контрабаса. В частности, в стиле рокабилли 20-ых годов, существовала так называемая слэповая контрабасовая техника.

Однако также, как и в случае с техникой «шагающего баса», однозначно первого создателя слэповой техники назвать сложно.

Уэллман Брод, который по мнению некоторых исследователей был тем, кто внедрил принцип «шагающего баса» в джаз, также считается одним из первых, кто начал применять слэповую технику.

Однако согласно наиболее распространенному мнению, в своей завершенной форме эта техника звукоизвлечения все же предстала только тогда, когда вышла из джаза в дочерние стили, а именно – фанк и соул. И создателем этой формы должен был стать музыкант, играющий именно в этих направлениях. Таким музыкантом считается Ларри Грэм, который первоначально преследовал цель создать басовую партию, которая бы имитировала звучание ударной установки. Так и появилась техника слэпа, которая состоит не только из щипка, но также из удара ребром большого пальца по струне либо вверх, либо вниз. Один из ярчайших современных виртуозов игры на бас-гитаре, Виктор Вутен, для обозначения элементов техники слэпа использует букву Т для удара большим пальцем вниз (англ. – thumb downstroke), букву Т со стрелочкой вверх для обозначения удара большим пальцем вверх (англ. - thumb upstroke), и букву Р для фиксации самого щипка непосредственно (англ. - pluck) (см. Нотный пример 2).

Нотный пример 2. Обозначение техники слэпа в произведении Влу-Вор Бэлы Флека, Виктора Вутена, Роя Вутена и Ховарда Леви

На самом деле эта техника звукоизвлечения получила очень широкое применение и за пределами тех стилей, в которых формировалась. Причиной этого стала невообразимая яркость звучания, которую бас-гитара получила благодаря такому способу звукоизвлечения. И если для исполнения «шагающего баса» музыканту требуются больше гармонические навыки, то главным «столпом» слэпа выступает ритм. Теоретического понимания техники исполнения слэпа недостаточно для того, чтобы создать покачивающееся ритмичное ощущение грува. Для этого еще необходимо детальное понимание ритмических слоев композиции.

Еще одним ярким выходцем из ритм-н-блюза, помимо фанка, соула, рэгги, ска и хип-хопа стал рок-н-ролл, бас-гитарная партия которого по ритмическим принципам напоминает шагающий бас, однако гармонически является куда более простым его проявлением – чаще всего нижний голос редко отклоняется от обыгрывания септаккордов блюзового квадрата. Этот стиль, в свою очередь считается выходцем из смеси ритм-н-блюза и кантри – опять же, не напрямую из джаза, но от одного из его детищ.

Рок-н-ролл в ходе своей двадцатилетней эволюции к 60-ым гг. XX столетия стал исполняться вокалистами более агрессивно, что, скорее всего, и сподвигло гитаристов использовать первые эффекты драйва, которые возникали из-за перегрузки выходного сигнала усилителей. Ввиду того, что это акустическое явление перестало считаться ошибкой и стало закономерностью, то начали выходить и соответствующие приборы, позволявшие обеспечить звуковыми эффектами любого, кто того пожелает.

Само появление агрессивной, рычащей музыки ознаменовало постепенное формирование огромного пласта эстрадных стилей, имеющих общее жанровое название – рок-музыка.

В дальнейшем стилевое разнообразие внутри этого жанра начало расти, смешиваясь с самыми разными элементами – от классической музыки до народной. Попутно появлялись новые черты, которые ранее едва ли где-то встречались, формируя качественно новое звучание. С изменениями в общей концепции произведений, менялись и принципы игры на инструменте.

И для некоторых стилей рока наиболее рациональным способом звукоизвлечения стала игра медиатором. При использовании этого приспособления для игры, звучание инструмента становится

более агрессивным, атака – более выраженной. Движения медиатора различают и обозначают в нотках аналогично тому, как это происходит у струнно-смычковых инструментов – вверх (галочка) и вниз (две вертикальные черты с перекладиной сверху) (см. Нотный пример 3).

Нотный пример 3. Обозначение направления движения медиатора в партии бас-гитары

Игра медиатором также позволяет бас-гитаристам применять скоростные техники с использованием переменного штриха, т.е. быстрой смены ударов плектра вверх и вниз, подобно тому, как это показано на Нотном примере 3. Скоростные медиаторные техники используются, как правило, в рок-музыке направления «скоростной метал», но также встречаются в смежных стилях.

Разумеется, большая часть эволюционного пути исполнительского искусства на бас-гитаре прошла в рамках формирования эстрадно-джазовых стилей, однако существуют некоторые технические элементы, которые развивались вне их влияния.

Пример тому может послужить тэппинг (англ. – tapping - нажимание) – способ звукоизвлечения на бас-гитаре, требующий от исполнителя особенной силы пальцев, потому как звукоизвлечение происходит за счет «ударного» зажатия струны. Иначе говоря, тэппинг нельзя использовать на открытых струнах. Существует тэппинг как правой рукой, так и левой. Нередко эта техника используется в совмещении с другими способами звукоизвлечения, что делает тембр инструмента чрезвычайно богатым.

Подводя итоги способов звукоизвлечения на бас-гитаре, стоит повторно отметить, что наиболее общепринятых способов на данный момент насчитывается четыре, а именно: классический, плектрный, тэппинговый и слэповый.

Однако ввиду того, что бас-гитара – это электрический инструмент с самого начала его конструирования, то развитие технологий также затронуло и способы звукоизвлечения. Для струнных электрофонов с ферромагнитными струнами американской компанией Heet Sound Products был разработан так называемый электрический смычок под названием EBow (англ. – E – Electronic - электрический; bow - смычок) (см. Изображение 28).

Изображение 28. Электрический смычок EBow с двух ракурсов

Техническая суть этого приспособления заключается в формировании колебания струны на счет электромагнитного воздействия на струну, при этом не соприкасаясь с ней механически. Характер звучания струны с задействованием электрического смычка начинает отдаленно напоминать звучание струнно-смычковых инструментов, однако атака звука необычайно плавная, как бы «на плавном крещендо», чего, разумеется, невозможно достичь классическими способами звукоизвлечения. Помимо заторможенной атаки, у смычка также имеется недостаток в лице того, что он монофонический – иначе говоря, он может заставить колебаться только одну струну в выбранный момент времени. То есть двойные ноты и аккорды с применением смычка извлечь на инструменте становится невозможно. Электрический смычок чаще всего используется для создания аутентичных мелодий или соло, поэтому наиболее часто он применяется электрогитарами, однако бас-гитаристы также используют его, однако, скорее, в исключительных художественных случаях, когда бас-гитара может позволить себе «сломать» границы инструмента ритм секции и заявить о себе как о сильном кандидате на сольное музицирование.

Заключение: Таким образом, способы звукоизвлечения и голосоведения на бас-гитаре ушли куда дальше, чем можно было предполагать только после появления этого инструмента, однако, как нам кажется, согласно принципам энтелехии Аристотеля, потенциал инструмента был заложен в него с самого начала – один только фактор близкого родства с электрогитарой должен был свидетельствовать в пользу того, что технические его способности будут намного превосходить контрабас, и в свое время бас-гитара даже обретет возможность оспорить свою роль как инструмента исключительно ритм-секции.

Сходства с электрогитарой также позволило практически сразу перенимать весь спектр ее звуковых эффектов, которые впоследствии стали многоцветной палитрой средств музыкальной выразительности бас-гитаристов. Однако даже если нововведения относительно звуковых эффектов и происходили в рамках определенных стилей, то в современных реалиях подобные ограничения не имеют под собой никакого обоснования, т.к. дифференциация стилей с каждым годом становится все более и более сложной задачей ввиду постоянного смешения различных стилистических элементов.

Однако несмотря на то, что звуковые эффекты остаются «территорией, свободной от стилей», все же относительно бас-гитарных приемов и способов голосоведения сложились определенные принципы принадлежности к тому или иному стилю.

К примеру, слэп в большинстве случаев используется для создания особенного рельефа граунд-бита ударной установки, и считается чертой стиля фанк, однако это вовсе не означает, что он может быть использован исключительно в этом стиле. Слэповая игра, помимо того, что имеет специфический способ звукоизвлечения, также характеризуется сложной ритмической фактурой, богатой акцентами, смещениями долей и пр. Иными словами, слэп нельзя назвать строго способом звукоизвлечения. Это фундаментальный принцип ведения бас-гитарной партии. Его можно отнести к тем приемам, которые не оспаривают роль бас-гитары как инструмента ритм секции, однако делают его уникальным, ярким и даже основополагающим для всей концепции аранжировки.

Подводя итоги, хочется повторно подчеркнуть, что исполнители, в то или иное время создававшие стилевые тенденции, едва ли задумывались о стиле в принципе. Жанровая и стилевая классификация в массовой музыке – это скорее «работа задним числом», когда происходит некая «сортировка» уже созданных музыкальных явлений. При возникновении тенденции повторений одних элементов разными исполнителями, возникает направление, а в некоторых случаях – стиль. Но в подавляющем большинстве музыка никогда не останавливается в своих экспериментах, смешениях и развитии. И причина этого заключается как раз в индивидуальных особенностях выдающихся исполнителей.

Литература:

1. М. Стернс, История джаза, Москва, 1956, р. 154.
2. Д. Л. Коллиер, Становление Джаза, Москва: Радуга, 1984, р. 411. Коган Г. Избранные статьи. - Москва, 1972. 214 с.
3. Г. В. Бородина, История Джаза: Основные стили и выдающиеся исполнители, Москва: Юрайт, 2017, р. 342.
4. Т. Chaichana, "A fundamental approach to a walking bass line in jazz style," Veridian E-Journal, vol. Volume 9, no. Number 5, pp. 127-141, July 2016.
5. D. M. Green, E. Jones, The Principles and Practice of Modal Counterpoint, New York: Routledge, 1926, р. 328.
1. Hipshot Products, «Christopher Cardone's WTF24 "Godzilla" Bass,» [В Интернете]. Available: https://www.youtube.com/watch?v=nU20TS1vvCg&ab_channel=HipshotProducts%2CInc.. [Дата обращения: 15 2022].
6. Смолл К. Музыка: значение исполнения и прослушивания. - Мидлтаун, 1998. – 238 с.
7. Богатырева Ж.В., Шутилова М.Ф. Влияние музыки на человека. - Краснодар, 2013. – С. 181-183

БІЛІМ БЕРУДІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕСЕРІ

ЮНУСОВ Батиржан Ташмуратович

№12 Т.Рүстемов атындағы мектеп-гимназия КММ

Түркістан облысы, Сайрам ауданы Арыс аулы, Қазақстан

botirali.77@mail.ru

Қоғамда туындап отырған жаңа экономикалық қатынастарға орай білім беруді реформалау мәселесі туындайды. Реформалауың басты мәселесі білім мазмұны толық жаңғырту жетілдіруді талап етеді. Ол білім беру стандарттарын, базалық оқу жоспарларын жасау және тәжірибеге енгізу арқылы жүзеге аспақ. Стандарттар барлық тұрпаттағы оқу құралдарының қай түріне жататынына қарамастан, кадр даярлаудың жоғары біліктілік сапаларын үйлесімді атқаруы тиіс. Бұл күнде өмір өлшеусіз өзгереді. Қазақ халқы өз еркін өз қолына алып, өз болашағы болып табылатын болашақ жастарды білі мен тәрбие ісіне көңіл бөліп, өзіндік бағыт ұстап, жасампаздық жолға меңзейтін әдістер ұсынуда. Солардың бірі:

- Өз мүддесі мен қоғамдық мүдделерді ұштастыра білетін, зиялы, адамгершілігі мол, денсаулығы мықты жеткіншек тәрбиелеу.

- Оқушылардың санасына туған халқына деген патриоттық сезім ұялатып, ұлттық рухты сіңіру. Сондай – ақ тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, салт дәстүрін меңгерту.

- Әр оқушыны дара тұлға деп танып, олардың бойына үнемі оқып үйренсем деген ізденімпаздық қасиет дарыту, оларға өздігінен білімдерін толықтырып тереңдету тәсілдерін жаңа технологиялармен, әдіс тәсілдермен байланыстыра отырып дамыту

Қоғамның өзгеруімен байланысты білім беру әдістері де білім көлемі де үнемі өзгеріп отырады. Ол білім беру заңдылықтарына байланысты өзгеріп дамып отырады. Біз ұстаздар қауымы қандай болмасын жаңалыққа құлақ түре жүретіміз айқын. Жаңа технологияларды сабақта қолданудың тиімділігін қашан да жолға қоярымыз анық.

- Оқушыға қалай оқу керектігін үйрету, соның нәтижесінде еркін, өзіндік дәлел - уәждерін нанымды жеткізе білетін, ынталы, сенімді, сыни ойлай алатын, пікір - көзқарастары жүйелі дамыған, сандық технологияларда құзырлылық танытатын оқушы қалыптастыру.

Біліктілікті арттыру бағдарламасының негізгі мазмұнындағы модульдер:

1. Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер.
2. Сыни тұрғыдан ойлауға үйрету.
3. Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау.
4. Білім беруде ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану.
5. Талантты және дарынды балаларды оқыту.
6. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту.
7. Білім берудегі басқару және көшбасшылық.

1. Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер:

Білім беру мен білім алудағы жаңа тәсілдер «Диалог негізінде оқыту және оқу» және метасана немесе «Қалай оқу керектігін үйретуді» қарастырады. Білім беру әдістері ішінде ерекше орын алатыны - диалог. Диалог оқушылардың сөйлесу әрекетін, сұрақты дұрыс қоя білуде, ақпарат алмасуда, жалпы тіл үйренуде таптырмас жұмыс түрі. Әр түрлі тақырыпта диалог құрғызу мынадай нәтиже береді:

- *сабақта белсенділік жоғарылайды;
- *сөздерді есте сақтау қабілеті дамиды;
- *дұрыс сөйлемдер құрауға дағдыланады;
- *оқуға қызығушылықтары артады;

«Қалай оқу керектігін» үйретудің қозғаушы күші метатану болып табылады. Метатану индивид қалай ойлайтынын қадағалау, бағалау, бақылау және өзгерту қабілетін түсінеміз. Білім алуды үйрету өз бетімен оқуды ойластыру және ойлау нәтижелерін сабақта қолдана алу үдерісі болып табылады. Бұл үрдісінде мұғалім оқушыға:

- білім міндеті қоятын талаптарды түсінуге;
- жеке ойлау үрдісін және олардың жұмыс қағидаттарын зерттеуге;
- міндеттерді орындау стратегияларын әзірлеуге және ойластыруға;
- нақты міндет үшін сәйкес келетін стратегияларды таңдауға көмектеседі.

2. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясы.

Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз не?

«Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту»

бағдарламасы бойынша ол:

- шындалған ойлау, кез келген даму деңгейіне байланысты мәселелерге сын көзбен қарау;
- күрделі мәселелерді шешуге, аса маңызды, жауапты шешімге қабылдауға құштарлық;
- үйрету мен үйрену бірлігінен, үйренудің қызығушылығынан тұратын, үйренушінің сеніміне негізделген құрылым.

«Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» технологиясын қолдану төмендегідей нәтиже береді:

- білім алушының белсенділігін арттыру;
- пәнге қызығушылығын ояту;

- өзіндік көзқарасын білдіруге мүмкіндік беру;
- зерттеуге икемділігін дамыту;
- сөйлесім әрекеті белсенділігін арттыру;
- білім алушылар бір - бірімен қарым - қатынас жасай біледі;
- басқаларды тындауды, кез келген жауапқа сыйластық, түсіністікпен қарауға.

Жалпы, сыни тұрғыдан ойлайтын оқушылар белсенді болады, олар сұрақтар қойып дәлелдерді талдайды.

3. Білім беру үшін бағалау және оқуды бағалау

Бағалау — оқыту нәтижесін анықтау үшін қолданылатын тәсіл, оқушының берілген тақырыпты меңгерудегі кемшіліктерін жоюда, оның үлгерімінің нәтижелі болуына ықпал ететін фактор. мектеп тәжірибесіндегі бағалау баға қоюмен ғана шектелетін тәсіл емес, ол материалды меңгеру, меңгермеу фактісімен қатар оның себептерін анықтауға мүмкіндік беретін оқытудың маңызды құрамды бөлігі болып табылады. Бағалау оқыту үшін бағалау және оқытуды бағалау деп екіге бөлінеді. Формативті бағалау әр сабақта жүзеге асатын үрдіс. Формативті бағалау сабақ барысындағы барлық іс - әрекет бойынша оқушының білім, білік деңгейіне қоса дербес ойлауы, түсінігі, тіпті тәртібі т. б. бағаланады. Ал, сумативті бағалау немесе жиынтық бағалау оқушының белгілі бір кезеңдегі бақылаулар, білімді тексеру тестісі кезінде көрінетін білім деңгейінің өлшемі.

Жалпы, бағалаудың барлық түрлері төмендегілерді қамтиды:

Бақылау;

Алынған мәліметтердің интерпретациясы;

Бұдан арғы іс - әрекетті анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау.

4. Білім беруде ақпараттық - коммуникациялық технологияларды пайдалану.

Ақпараттық - коммуникациялық технологияның тиімділігі - келешек ұрпақтың жан - жақты білім алуына, іскерлігі мен шығармашылығын еркін дамытуға жол ашатын педагогикалық - психологиялық жағдай жасауында.

Сондай - ақ, интерактивті тақта арқылы әр түрлі грамматикалық тапсырмаларды орындау, мәтіндермен, жаңа сөздермен түрлі жұмыстар жүргізуде, сөздерге талдау жасауға, уақытты үнемді пайдалануға, оқушылардың ынтасын арттыруға қажетті әрі пайдалы құрал. Әр түрлі тест тапсырмаларын жүргізіп, оқушылардың білім сапасын бақылауда да компьютерлік технологияның үлесі зор.

5. Талантты және дарынды балаларды оқыту

Дарындылық — адамның өз бейімділігі арқылы, шығармашылықпен жұмыс істеу арқылы қалыптасатын қасиет. Көбінесе “дарынды оқушы – бұл жақсы оқитын оқушы” деген пікір қалыптасқан. Белгілі ағылшын психологы П. Торранстың зерттеулері бұл пікірдің мұғалімдер арасында жиі кездесетінін анықтады. Оларға оқуда қиыншылық туғызбайтын, тәртіпті, ұйымшыл, білімді, тұрақты, ұғымтал, өз ойын нақты және түсінікті жеткізе алатын оқушылар көбірек ұнайды. Ал қисынсыз сұрақ қоятын, өз жұмысымен ғана айналысатын, тәуелсіз, көбіне түсініспеушілік туғызатын, қияли, әр нәрсеге көзқарасы бөлек оқушылар ұнамайды. П. Торранстың зерттеулері нақ осы қасиеттер оқушының шығармашылық дарындылығын көрсететін және оның нашар оқитын оқушылардың арасында да аз емес екендігін айқындаған. Сондықтан мұғалімдер осы зерттеулердің нәтижесін есте ұстағаны жөн.

Дарынды оқушымен жұмыстың негізгі мақсаты — олардың шығармашылық жұмыста өзінің қабілетін іске асыруға дайындығын қалыптастыру. Ал мақсатқа жету - оқу бағдарламасын тереңдетіп оқыту және оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту арқылы жүзеге асады

“...Көптеген табиғи талант дарынсыз ұстаздардың кесірінен жойылып кетеді. Олар дарынның табиғи құбылысына терең бойлай алмай, тұлпарды есекке айналдырып құртып тынады”. Плутарх Міне, ұстаз осындай келеңсіздікке жол бермеуі керек.

6. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес білім беру және оқыту.

Еш нәрсеге бейімділігі жоқ, қабілетсіз бала болмайтыны педагогикада дәлелденген.

Мысалы, төрт жасар балалар көп сұрақ қояды және «қайда», «не», «кім», «неге», «қашан» сияқты көптеген сұрақтар пайдаланады. Олар бес сөзден тұратын сөйлемді пайдалана алады және олардың 1500 сөзден тұратын сөздік қоры бар. Бес жасар балалар бағыныңқы бөліктері бар алты сөзден сөйлем құрай алады және 2000 сөз пайдаланады.. бірінші сынып оқушылары 6000 сөзге дейін пайдаланады, ал ересектер 25000 сөз пайдаланады және 50 000 сөз біледі.

Жалпы шәкірт бойына білім нәрін сіңіруде ең бастысы оқушының жас ерекшеліктерін ескеру қажет. Топтық жұмыс немесе диалог барысында оқушының жас ерекшелігін ескере отырып жұмыстану - бұл мұғалімнің жан - жақты ойластырылған шеберлігін қажет етеді.

7. Білім берудегі басқару және көшбасшылық.

Осы заманғы кез келген оқыту технологиясы оқу процесін ұйымдастыру кезеңінде технологияның бар мүмкіндіктерін үнемі шығармашылықпен пайдалану қажеттілігіне көңіл аударуда. Оқыту технологиясын оқыту процесін ұйымдастыру, басқару және бақылау деп түсіну керек. Осы орайда өз тәжірибемнің негізінде оң нәтижеге қол жеткізу үшін алдыма мынадай мақсат қойдым:

- заман талабына сай білімді, білікті, дүниетанымы кең, шығармашылық қабілеті дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Осы мақсат негізінде алдыма қойған міндеттерім:

- жас ұрпақтың қабілеті мен талантын ашу;
- шығармашылық, логикалық ойлау қабілеттерін жетілдіру;
- өз алдына мақсат қою арқылы оны жүзеге асыра білу;
- өз әрекетінің нәтижелерін бағалай білу.

Мұғалімнің көшбасшылық қабілеті ең бірінші сабаққа даярлықтан басталады, яғни, өтілетін сабақтың жоспарын құру, оны өткізу әдістемесі, оқушылардың қабілеттерін, жас ерекшеліктерін ескере отырып, иллюстрация, техникалық құралдарды, дидактикалық материалдарды пайдалану. Мұғалімнің осы шығармашылық әрекеті арқылы оқушының шығармашылық қабілеті қалыптасады. Ал, көшбасшылық қабілеттер шығармашылық елес, шығармашылық ойлау арқылы жүзеге асады. Оқушыны шығармашылық ойлауға, жылдамдыққа, икемділікке, тапқырлыққа үйрету ол мұғалімнің әр сабағында қалыптасып отыратыны анық.

Ұлы ағартушы Ахмет Байтұрсыновтың «Ұстаз үздіксіз ізденгенде ғана, шәкірт жанына нұр құя алады», – деген сөзі ізденімпаз, жаңаша ұстаздарға арналғандай. Мұны әрбір мұғалім жадында сақтауы тиіс.

МАЗМҰНЫ/СОДЕРЖАНИЕ

№	ФИО	стр
1.	KASSYMOVA Tomiris Abzalovna, MUKHAMETSHAROVA Aigul Kanatbekovna	3
2.	KALI Zere Berikkyzy, MUKHAMETSHAROVA Aigul Kanatbekovna	7
3.	BERDAULET Assel Erzhankyzy, MUKHAMETSHAROVA Aigul Kanatbekovna	12
4.	АБЕНОВА Динар Бектуровна, Б.А.Ердембеков	14
5.	АРЫСТАНБЕК Гүлмира Серикболовна, КИТАПБАЕВА Жанна Токтагановна	17
6.	АРЫСТАНБЕК Гүлмира Серикболовна	19
7.	КУТТЫГУЛ Алмаз Куттыгулович, ИМАНЧИЕВ А.Е.	22
8.	АСЫЛБЕКҚЫЗЫ Жансая	26
9.	НҰРХАН Нұрай Ерланқызы, АХМЕТБЕКОВА Айжан Уалижановна	28
10.	БАТАН Берікбол Мұратұлы, Б.Б Нөгербек	32
11.	БЕГАХМЕТОВА Балжан Каиргельдыевна	35
12.	ШИПИЛОВА Юлия Валерьевна, ГРУНЬ Анна Викторовна	38
13.	ДАБЫЛТАЕВА С.Е., НҰРЖІГІТОВА З.Т.	40
14.	ДЖУМАБЕКОВ Адилет Нурканатович	42
15.	ЗАРОБЕКОВА Насима Миргарифановна, ЗАРОБЕКОВА Аниса Ахмадовна	45
16.	КӘРІМ Іңкәр Нұрланқызы, БАКЕЕВА Мадина Қайратжановна	52
17.	ҚАСЫМОВА Акмарал Хамзиевна, ҚУАНОВА Фариза Нұрболатқызы	56
18.	ҚҰМАРҒАЛИЕВА Назерке Рамазанқызы, ЕСДАУЛЕТОВА Маржан Муратовна, СҰЛТАНОВА Әйгерім Мұхтарқызы	60
19.	ҚҰМАРҒАЛИЕВА Назерке Рамазанқызы, СУХАНОВА Сулукан Серикбайқызы	64
20.	МАХАТПАЕВА Алмагуль Турсынгазиновна, БИЯРОВА Сания Бабагумаровна	67
21.	МУКАТАЕВА Айгуль Кабушевна, ДОСҚАЛИ Гүлбану Избасарқызы	70
22.	НУКУБАЕВ Серик Нуролданович	72
23.	ПОПКОВА Светлана Валерьевна, ХАЛИТОВА Альфия Камильевна	75
24.	САБИТОВА Айгуль Умирбаевна	79
25.	САГИМБАЕВ Темирлан Қайратбекұлы, А. Ш. ТУЯКБАЕВА	83
26.	КУЛБАЕВ Аман Бекенұлы, СЫДЫҚ Нұрсултан Салимжанұлы	86
27.	БЕКМОЛДИНОВ Нартай Сағмбекулы, ТАЖБЕНОВ Ернұр Алтайұлы	90
28.	ТӨЛЕБАЕВА Нұркүл Амангелдықызы	93
29.	ТҰРМАҒАНБЕТ Жансая Ерлікқызы, А.С.ЕРКЕБАЙ	95
30.	УСЕНОВА Анар Увалихановна, АУЕСХАН Даулетберди	100
31.	ЧАЙБЕКОВ Олег Рустамович, БЕГАЛИНОВА Г.А.	103
32.	ЮНУСОВ Батиржан Ташмуратович	111

Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды. Авторлардың көзқарасы, ұстанымы сақталады. Жинақтағы деректердің нақтылығына авторлар жауапты. Олардың байлам-тұжырымдары редакция көзқарасымен сәйкеспеуі де мүмкін. Ғылыми басылымда жарияланған материалдар көшіріп басылған жағдайда сілтеме жасалуы тиіс.

**Халықаралық Білім және Ғылым Академиясы
International Academy of Education and Science
Международная Академия Образования и Науки**

2023